

ERFGOUD

OPEN MONUMENTENDAG GOUDA 2009
GOUDA OP DE KAART
8 EURO

Amplissimis Prudentissimisque
D.D. PRÆTORI, CONS
SCABINIS, Totique S
REIPUBLICÆ GO
Tabulam hanc D. D.

**Uitgelicht: 10 bijzondere
Goudse monumenten**

**STADSWANDELING MET 17^E
EEUWSE PLATTEGROND**

**WILDE, NOOIT UITGEVOERDE
BOUWPLANNEN**

**BIJZONDERE KAARTEN UIT HET
STREEKARCHIEF**

**WIE EN WAT HEEFT GOUDA OP DE
KAART GEZET?**

**BEKENDE GOUWENAARS EN
'HUN' MONUMENT**

Nieuw: de kinderpagina

GOUDA OP DE KAART

Wie en wat heeft Gouda op de kaart gezet?

**GOUDA ALS DECOR
VOOR ADELIJKE
MACHTSSTRIJD**
Op het hoogtepunt van de
Hoekse en Kabeljauwse
twisten is Gouda enkele jaren
de thuisbasis van Jacoba van
Beieren **P. 10**

COORNHERT BOEGBEELD VAN GOUDSE VRIJDENKERS

Coornhert en Gouda voor vrijheid van geweten **P. 14**

GOUDA OP STOOM

De industrialisatie in de 19e eeuw blaast de Goudse economie nieuw
leven in **P. 18**

THUISHAVEN VAN ZEEHELDEN

Of: waar een kleine stad groot in kan zijn **P. 20**

VAN SPANJE NAAR ORANJE

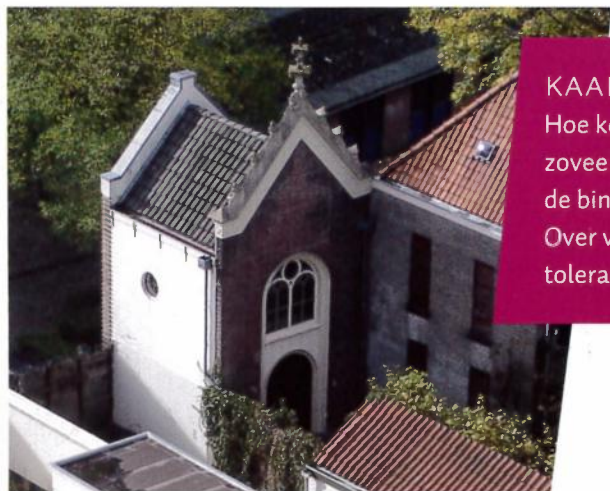
Welke doorslaggevende rol speelt de Goudse schutterij tijdens de Opstand
tegen de Spaanse overheersing? **P. 37**

“WEL HONDERT DUYSENT MALEN VERVLOECKT”

De tolheffing maakt Gouda niet geliefd, maar brengt de stad wel voorspoed
P. 40

DE WAAG EN DE KAASHANDEL

Machtspolitiek maakt Gouda tot het centrum van de kaashandel **P. 52**

KAART MET KERKEN
Hoe komt het toch dat er
zoveel verschillende kerken in
de binnenstad te vinden zijn?
Over vrijheid van religie in een
tolerante stad **P. 54**

GOUDA IN KAART

Verhalen vertellen over de stad

Gouda. Naaijersira

GOUDA DOOR VREEMDE OGEN

De stad komt regelmatig voor in reis-
beschrijvingen uit de 16e en 17e eeuw.
Wat kan vreemdelingen wel en niet
bekoren? **P. 48**

EEN STRAAT IN KAART

De bewoners van de Van Beverninghlaan leggen de
geschiedenis van de eigen straat bloot **P. 16**

OMGAAN MET CULTUURHISTORIE IN 21E EEUWS GOUDA

Hoe laat je zien dat de stad nog veel méér te bieden
heeft dan het stadhuis en de Sint-Jan? **P. 42**

GOUDSE HISTORIE IN KAART

Vier keer stadsgeschiedenis op rij **P. 46**

GOUDA OP KAART

Mooie kaarten, wilde plannen en hun makers

BIJZONDERE GOUDSE KAARTEN

Het streekarchief herbergt prachtige kaarten, atlanten en plattegronden. Vijf van deze juweeltjes zijn in deze Erfgoud uitgelicht **P. 6**

VAN KUNSTWERK TOT MASSAPRODUCTIE

Ontwikkelingen in de cartografie **P. 23**

EEN BLAEUTJE LOPEN IN GOUDA

Het is mogelijk om in het Gouda van vandaag een stadswandeling te maken met de 17e eeuwse kaart van Blaeu. Een rondleiding op **P. 44**

GOUDA ZOALS HET HAD KUNNEN ZIJN

De Barbaratoren op een vluchtheuvel, de Bloemendaalseweg van de kaart geveegd... Menig plan voor stadsontwikkeling heeft de teken-tafel gehaald, maar is nooit uitgevoerd. Vier plannen die het niet hebben gered **P. 50**

NIEUW:

DE KINDERPAGINA

Hoe maak je een kaart zonder Google Earth? **P. 56**

UITGELICHT

10 bijzondere Goudse monumenten, te bezoeken op Open Monumentendag 2009 **P. 27-36**

INTERVIEWS

BEKENDE GOUWENAARS EN 'HUN' MONUMENT

- P. 13** Daniëlle de Bruin en het stadhuis
- P. 13** Rob Urgert en de binnenplaats van het Weeshuis
- P. 26** Vivian den Hollander en haar 'schrijfhuis'
- P. 26** Carla Rodenberg en de Sterke Samson
- P. 39** Soesja Citroen en de voormalige synagoge

Deze plattegrond toont alle panden die in de artikelen worden besproken. Blauw gemarkeerd zijn de panden die op de Open Monumentendag 2009 zijn opengesteld.

A - Stadhuis, Markt 1	H - Arti Legi, Markt 27	R - Voormalige synagoge, Turfmarkt 23-25
B - Voormalig weeshuis, Spieringstraat 1	I - Lange Tiendeweg 52	S - Tolhuis, hoek Westhaven/Nieuwe Veerstal
C - Huis van Coornhert, Oosthaven 51	J - De Doelen, Lange Tiendeweg 101-103	T - Kleischuur Goedewaagen, Vest 2
D - Magazijn de Zon, Wijdstraat 1	K - De Utrechtsche Dom, Geuzenstraat 6-12	U - Woonhuis De Lange van Wijngaerden, Westhaven 52
E - Admiraalshuis, Turfmarkt 142	L - Huize Groeneweg, Groeneweg 33	V - Barbaratoren, hoek Keizerstraat/Kuiperstraat
F - 'Schrijfhuis' Vivian den Hollander, Lage Gouwe 24	M - Metaheerhuisje, achter Oosthaven 31	W - Waag, Markt 35-36
G - De Sterke Samson, Oosthaven 68	N - Molenwerf 9	X - St. Joostkapel/Lutherse Kerk, Lage Gouwe 134
	O - De Moriaan, voorheen In de Goecoop, Westhaven 29	Y - Remonstrantse poortje, Keizerstraat 2
	P - Oosthaven 14	
	Q - Oude begraafplaats, Prins Hendrikstraat 1-3	

COLOFON

Erfgoud is een jaarlijkse uitgave van de Stichting Open Monumentendag Gouda. Dit nummer, met als thema Gouda op de kaart, verschijnt ter gelegenheid van de drieëntwintigste Open Monumentendag op 12 september 2009. Erfgoud is verkrijgbaar bij de boekhandels in de Goudse binnenstad, museumgoudA (Achter de Kerk 14) en VVV Gouda (Markt 27). Oplage 1000 exemplaren, verkoopprijs € 8,-.

IISN 1877-4326

Redactie: Ruud Hofman, Lilian van der Poel, Barbara Sjoerdsma, Marije Strating, Margreet Windhorst. **Beeldredactie:** Marije Strating. **Eindredactie:** Margreet Windhorst. **Auteurs:** Paul Abels, Henny van Dolder-de Wit, Ruud Hofman, Bart Ibelings, Lilian van der Poel, Hans Smit, Christiaan van der Spek, Henkjan Sprokholz, Marije Strating, Mieke Vastbinder, Marianne van der Veer, Margreet Windhorst, Bregje de Wit. Door auteurs opgegeven bronvermeldingen en literatuurverwijzingen zijn niet gepubliceerd maar wel op te vragen bij de redactie (redactie.erfgoud@omdgouda.nl).

Fotografie: Ruud Hofman, Marjo van Loon, Marije Strating.

De redactie doet haar uiterste best om te achterhalen of en zo ja voor welk materiaal er sprake is van eventuele rechten van derden. Mocht u menen dat u rechten kunt doen gelden op afbeeldingen in deze uitgave, dan verzoeken wij u vriendelijk contact op te nemen via redactie.erfgoud@omdgouda.nl. **Kaart van Gouda:** Peterpaul Kloosterman, zpk ontwerp en typografie. **Met dank aan:** Gemeente Gouda (kaartcollectie), Streekarchief Midden-Holland, museumgoudA, Stichting Fonds Goudse Glazen, Collecties TU Delft en de stichting Slot Zuylen voor het ter beschikking stellen van beeldmateriaal. **Vormgeving:** Trapped in Suburbia, Den Haag.

Druk: 3151 Grafimedia.

Op de cover: Plattegrond van Gouda uit 1649 door Joh. Blaeu (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Op de afbeelding boven colofon en onder voorwoord: Detail kaart van Gouda door Braun en Hogenberg, 1585 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

VOORWOORD

Voor de derde maal en opnieuw met gepaste trots presenteert de Stichting Open Monumentendag Gouda het magazine Erfgoud. Dit jaar is het blad, net als de activiteiten op zaterdag 12 september, gewijd aan het thema 'op de kaart'.

Een dankbaar thema, alleen al vanwege de waardevolle kaartencollectie die het Streekarchief rijk is en waar we dit jaar zoveel mooie dingen mee konden doen!

De meeste artikelen in dit magazine beschrijven ontwikkelingen, gebeurtenissen, feiten of personen die Gouda letterlijk en/of figuurlijk 'op de kaart' hebben gezet. Geïnspireerd op de canon van de Nederlandse geschiedenis, die nu ook een Goudse evenknie krijgt, gebruiken we deze beschrijvingen als vensters waardoor we kijken naar specifieke monumenten. Maar ook maken we u een beetje wijzer als het gaat over historische cartografie, door u kennis te laten maken met het proces van kaartenmaken en met bekende en onbekende kaarten van Gouda.

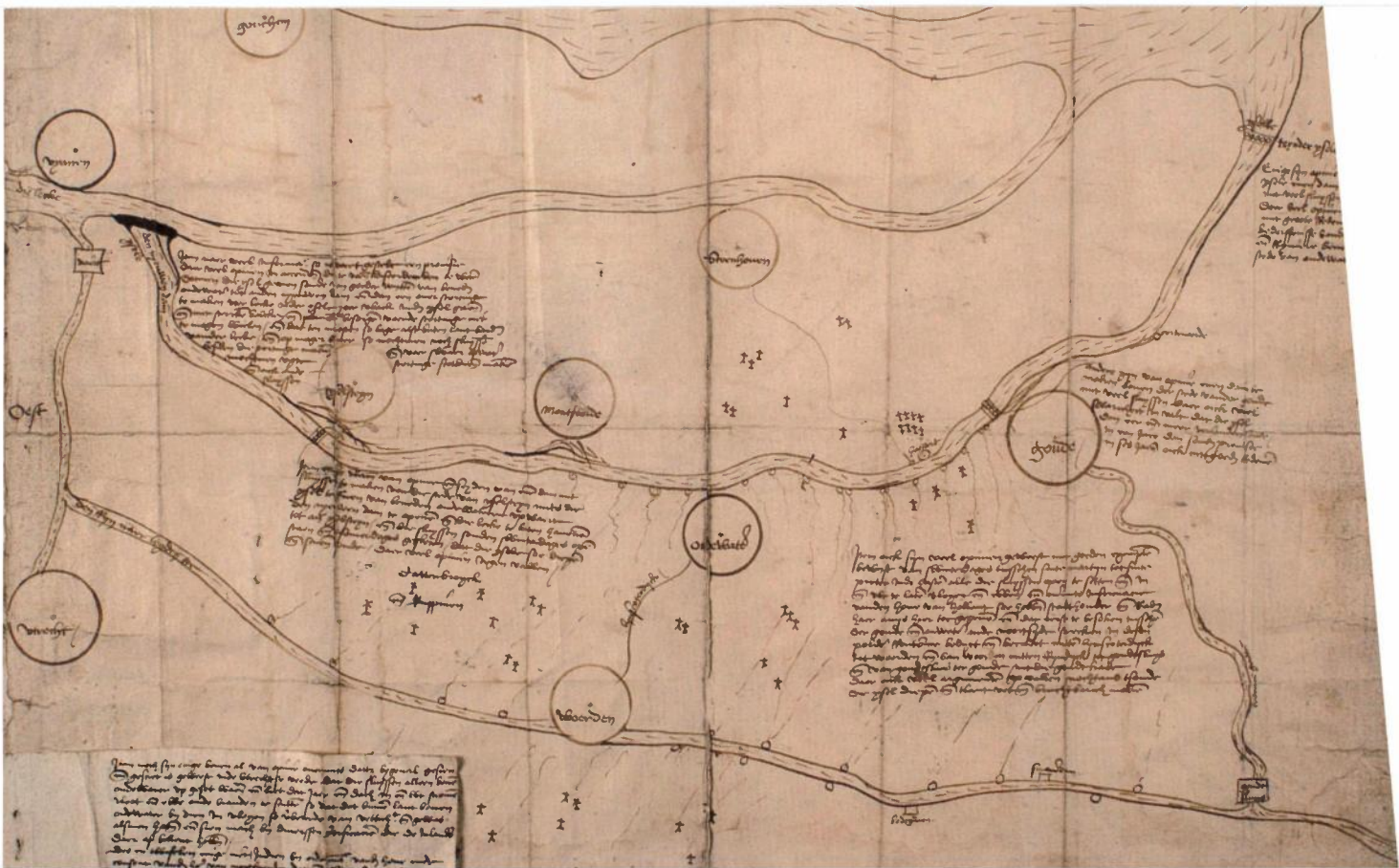
Nieuwe onderdelen in de editie 2009 van Erfgoud zijn de kinderpagina en het zaterdagkatern. Elk jaar constateren we tot onze grote vreugde dat Open Monumentendag veel jonge bezoekers trekt. Reden voor ons om hen ook te beschouwen als potentiële lezers van het magazine en speciaal voor hen enkele pagina's te vullen met leuke en leesbare wetenswaardigheden. Het zaterdagkatern is bedoeld om u als bezoeker van de Goudse Open Monumentendag wat meer achtergrondinformatie te geven over de meest bijzondere panden die dit jaar zijn opengesteld.

De organisatie van Open Monumentendag en alles daaromheen valt of staat met de inzet van velen. Wij bedanken bij deze alle vrijwilligers, sponsors en in het bijzonder de auteurs, fotografen, vormgevers en redacteurs die Erfgoud 2009 tot stand hebben gebracht.

Wij wensen u veel plezier bij het lezen van Erfgoud en natuurlijk tijdens Open Monumentendag, als u (opnieuw) ontdekt waarom Gouda behalve als stad van de lekkerste kaas, de langste kerk en de mooiste glazen ook als monumentenstad op de kaart staat.

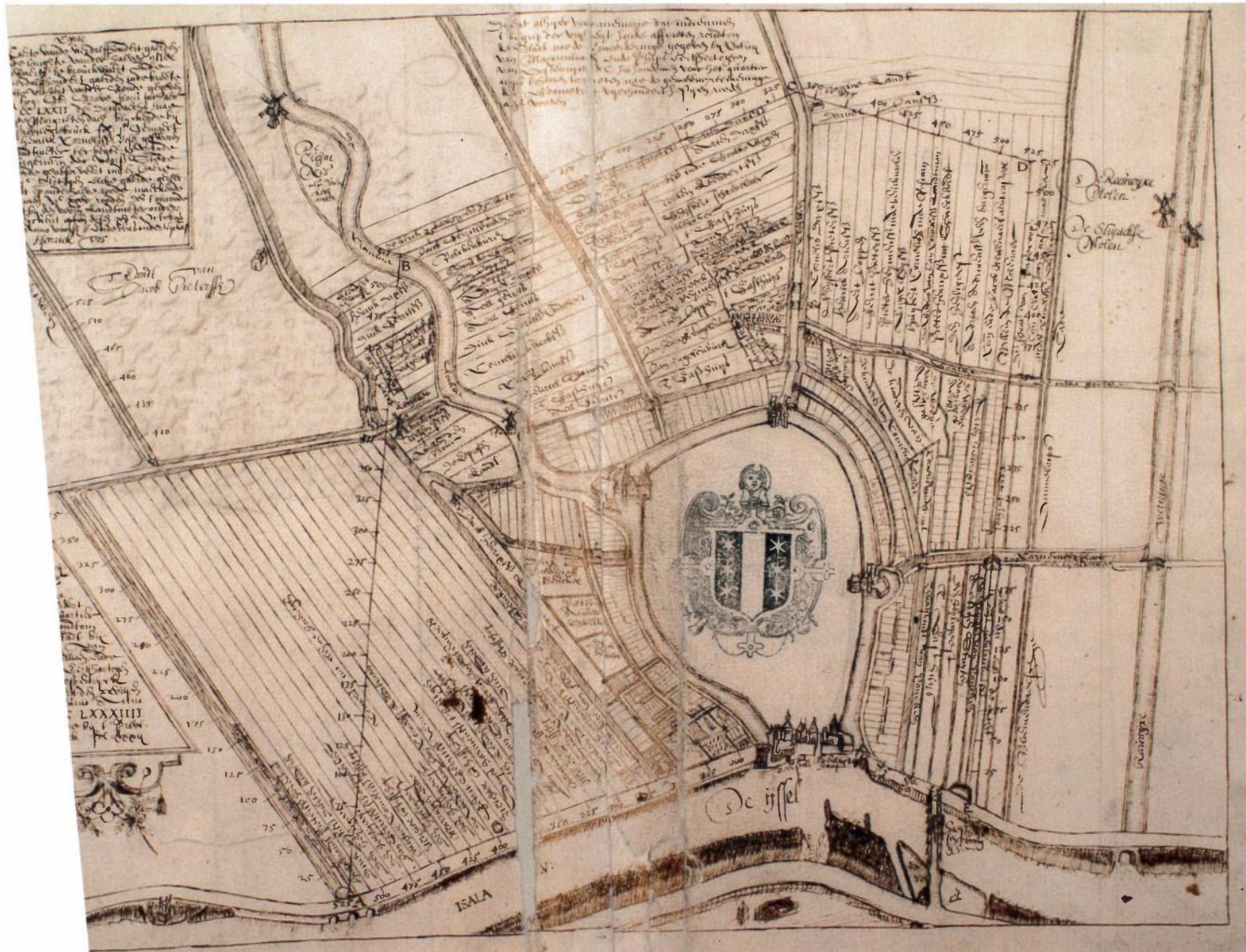
Namens de Stichting Open Monumentendag Gouda
Roos Gerritsen, voorzitter

De oudste kaart van Gouda uit 1498
(collectie Streekarchief Midden-Holland)

Pre-kadastrale kaart van Gouda buiten
de singels uit 1613 (collectie Streekarchief
Midden-Holland)

BIJZONDERE GOUDSE KAARTEN

Het Streekarchief Midden-Holland bezit honderden kaarten en plattegronden. Er zijn ook een paar fraaie atlassen te vinden. In dit artikel komen vijf bijzondere exemplaren uit de collectie aan bod, die tezamen een mooi beeld geven van de vorm en functie van vroegere kaarten. *tekst: Jan Willem Klein en Jac. Piepenbroek*

Kaarten in een archief hebben van oorsprong veelal een juridische of planologische functie. Ze leggen een grondgebied vast, laten zien waar stadsprivileges gelden, hoe scheepvaartroutes lopen, waar aanleg en onderhoud van (vaar)wegen plaatsvindt, waar eigendoms- en perceelgrenzen lopen (kadas-terkaarten!) enzovoorts. Ze zijn doorgaans gemaakt in opdracht van een overheidsorgaan of een andere officiële instantie. Het zijn meestal grootschalige kaarten op een schaal kleiner dan 1 : 10.000. Tegenwoordig spreekt het vanzelf dat het noorden van de kaart bovenaan het kaartblad ligt. Vroeger stond dat niet vast: oude kaarten kunnen in principe op elke windrichting georiënteerd zijn. Dat zien we ook op oude kaarten in de collecties van het Streekarchief.

Vijf prachtige en kenmerkende kaarten geven een indruk van de rijkdom van de kaartencollectie van het Goudse archief.

ORSPRONG KAARTENCOLLECTIE

Het Streekarchief Midden-Holland omvat de gemeenten Gouda, Moordrecht, Nieuwerkerk aan den IJssel, Waddinxveen en Zevenhuizen-Moerkapelle en de gemeenten in de Krimpenerwaard (behalve Capelle aan den IJssel). De collectie kaarten bestrijkt dus voornamelijk dit gebied. Daarnaast is ook de Stadsbibrije in het Streekarchief opgenomen. Deze bibliotheek is in 1594 gevormd, uitgaande van de boekencollectie van de Sint-Janskerk en later aangevuld met de bibliotheken van enkele Goudse kloosters. De librije is opgezet als wetenschappelijke bibliotheek: de boekencollectie is bedoeld om de ordening en de veelzijdigheid van Gods schepping te tonen. De librije heeft daarom alle wetenschapsgebieden verzameld, dus ook boeken over verre landen (ontdekkingsreizen!) en atlassen.

DE OUDSTE KAART VAN GOUDA, 1498

Een belangrijk aspect van middeleeuws Gouda is de goede bereikbaarheid over water. Schippers die van noord naar zuid en terug varen, zijn verplicht om door Gouda te gaan. De stad verdient daar behoorlijk aan, vanwege de tol die de stad mag vragen. Maar aan het eind van de 15e eeuw is de bevaarbaarheid van de Hollandsche IJssel niet zo goed. Een belangrijke oorzaak daarvan is de aanleg van de Nieuwendam bij Vianen. Hierover is veel geschreven. Er zijn processen gevoerd en aanbevelingen gedaan. Het resultaat hiervan is een behoorlijk dik dossier in het Oud Archief van Gouda, waartoe enkele (schets)kaarten behoren. Hierin bevindt zich de oudste kaart van Gouda en één van de oudste kaarten uit de Noordelijke Nederlanden, daterend uit 1498, zie p. 6 bovenaan.

Deze kaart heeft te maken met de waterbeheersing in het gebied tussen de Merwede en de Oude Rijn. De oriëntatie van deze kaart is naar het zuiden. De Lek, waaraan Vianen en Schoonhoven liggen, zien we dus aan de bovenkant van de kaart.

Centraal in het kaartbeeld ligt de Hollandsche IJssel met het eraan grenzende gebied tussen Oudewater, Gouda, Alphen aan den Rijn en Woerden. Het thema van deze kaart is de afwateringsstructuur van Rijn, IJssel en Lek. De kaart is met pen en inkt getekend.

Bijzonder op deze kaart zijn de tekstblokken waarin de verschillende meningen over de verbreding en verdieping van de vaarwegen worden gegeven. Ook zijn, door middel van met een passer getekende cirkels, elf steden aangegeven. Verder staan er veel symbolen voor windmolens ingetekend. Langs de Rijn en de Hollandse IJssel geven kleine rondjes de vele uitwateringslusjes aan.

Fortificatiekaart omstreeks 1617. Afgebeeld zijn de Gouwe, de poorten, de in- en uitvalswegen en de IJssel (collectie Streekarchief Midden-Holland).

SCHILDERIJKAAFT VAN PIETER CRABETH, 1520

Dit prachtexemplaar, afgebeeld op p 24, is geschilderd op perkament. In het midden ligt de Krimpenerwaard, begrensd door de Lek, de Merwede en de Hollandsche IJssel. Van een correcte cartografische weergave op schaal is nog geen sprake. Het noorden ligt onder. De maker heeft de moeite genomen om de steden met al hun torens zo indrukwekkend mogelijk weer te geven. Die maker is niemand minder dan de glazenier Pieter Crabeth, de vader van de later zo beroemde glazeniers Dirck en Wouter.

PRE-KADASTRALE KAART VAN GOUDA BUITEN DE SINGELS, 1613

De op p.6 afgebeelde 'kadastrale' kaart van de 'vrijheid' (dat is het rechtsgebied) van de stad Gouda heeft als opschrift: 'Caerte van de vierdalfhondert gaerden in de langhte van der halver IJssel opwaerts te brouckwaert ende vierdalfhondert gaerden inde breete totte vrijheyte van der Goude ...' De maker is Gouwnaar Henrick Vos, die deze afbeelding met de hand tekende. Hij is tot zijn dood

in 1623 als landmeter in dienst van het stadsbestuur. De kaart meet 33 x 43,5 cm op een schaal van 1 : ca. 7.000.

De kaart behoort bij een aantal archiefstukken die betrekking hebben op geschillen over de bevoegdheden van het stadsbestuur van Gouda in het gebied van Bloemendaal. Het gedeelte van de stad binnen de singels is niet ingetekend. Later is hier voor in de plaats een stadsstempel afgedrukt. In het gebied buiten de stad laat deze kaart als eerste en heel precies de verveningsverkeveling zien. De namen van de eigenaars staan in elk van de percelen vermeld.* De kaart is mogelijk een schets voor een vrijwel identieke kaart, eveneens van de hand van Henrick Vos, die zich in Leiden bevindt. Bij dit exemplaar, getiteld "Afteykeninge des vrijheydts van der Goude mitsgaders al de landen daerin begrepen", is het gedeelte binnen de singels wel ingevuld met het bekende Goudse stratenpatroon en enkele belangrijke gebouwen.

FORTIFICATIEKAART, CA. 1617

Bijzonder is ook de hierboven afgebeelde 'fortificatiekaart': een plattegrond van de stad Gouda met

slechts de weergave van de Gouwe en de (Oost- en West-) Haven, de verschillende poorten, de in- en uitvalswegen en de IJssel. Het unieke van deze kaart is dat er over de buitengebieden stroken papier zijn geplakt die uit- en ingevouwen kunnen worden. Uitgevouwen geeft het de oorspronkelijke bebouwing aan. Ingevouwen geeft het een geplande ommuring en fortificatie aan. Deze versterking is echter nooit gerealiseerd. De kaart geeft de bebouwing weer van het gebied buiten de singels, in tegenstelling tot die van het stadscentrum, dat geheel blanco gelaten is. Dat de bebouwing buiten de singels wèl op de kaart staat, is waarschijnlijk om aan te geven wat er voor een eventuele aanleg van de vestingwerken zou moeten verdwijnen.

Over deze kaart en de directe aanleiding om hem te tekenen, is niets bekend. In de Goudse archieven is er verder niets over terug te vinden. Vermoedelijk is de tekenaar van de kaart geen Gouwnaar. In de legenda vinden we namelijk opvallende verschrijvingen zoals Cleyweghsport in plaats van Cleyweghsport en Nieuwe Weerstadtsport in plaats van Nieuwe Veerstalpoort.

Plattegrond met openbare gebouwen, 1847.
(collectie Streekarchief Midden-Holland)

PLATTEGROND MET OPENBARE GEBOUWEN, 1847

Deze kaart is, met zijn formaat van ruim 130 bij ruim 100 cm, opvallend groot. Het is een stadsplattegrond van Gouda binnen de singels. Hierin zijn heel fijnzinnige en fraaie waarheidsgetrouwe afbeeldingen van de openbare gebouwen ingetekend.

Opvallend is dat behalve de openbare gebouwen ook de bruggen, de sluisen en de bomen langs de singels duidelijk zijn weergegeven. De verklaring hiervoor is dat ook dit eigendommen van de stad zijn. Dat blijkt uit een 'Inventaris van de huysen, erven en alle stads publicque gebouwen, met al hetgeen daaraan annex is, de stad Gouda toebehoorende...' uit ca. 1772. Het stadsbestuur is verantwoordelijk voor het onderhoud van deze zaken. Vreemd is wel, dat op de kaart alleen de bomen staan afgebeeld die langs de singels rond het centrum staan. De bomen langs de grachten zijn niet ingetekend, terwijl die er vast wel geweest zijn. ●

Het Streekarchief Midden-Holland, waar deze en vele andere bijzondere kaarten worden bewaard, is gevestigd aan de Groeneweg 30 in Gouda. De studiezaal van het archief is op dinsdag tot en met vrijdag van 9.30 uur tot 17.00 uur geopend. Met uitzondering van juli en augustus kunt u er ook op dinsdagavond terecht, van 18.30 tot 21.00 uur. Net als alle andere overheidsarchieven is het Streekarchief gratis toegankelijk. Behalve kaarten beheert het archief ook een schat aan foto's, ansichtkaarten en originele documenten, zowel van het stadsbestuur als van veel particuliere instellingen zoals kerken en sportclubs. Bijna al dat materiaal kunt u inzien. Ook via de website van het streekarchief kunt u allerlei stukken raadplegen: www.groenehartarchieven.nl.

* Wie geïnteresseerd is in de namen van de eigenaren van de pre-kadastrale kaarten verwijzen wij naar het artikel van C.C.J. Lans: "De landeigenaren in de vrijheid van Gouda omstreeks 1613" (in: Ons Voorgeslacht 38 (1983) 82-97). Met afbeelding van de kaart uit OA Gouda inv.nr. 333.

Pendants van
Jacoba van Beieren
en Frank van Borsele
(collectie Slot Zuylen)

HOEKSE EN KABELJAUWSE TWISTEN

GOUDA ALS DECOR VOOR ADELLIJKE
MACHTSSTRIJD

In de middeleeuwen behoort Gouda tot de machtigste steden van Holland. Toch speelt de stad zelden een rol in de 'grote' politiek. In de onoverzichtelijke periode van de Hoekse en Kabeljauwse twisten is dat wel het geval, dankzij de band van Gouda met hoofdrolspeelster Jacoba van Beieren. tekst: Henkjan Sprokholt

Als de Hollandse graaf Willem VI in 1417 sterft, volgt zijn vijftienjarige dochter Jacoba hem op. Als enig kind is Jacoba door haar vader opgevoed als ridder. Het gedrag van deze kordate vrouw geldt als zeer ongebruikelijk. Ze jaagt, hanteert volleerd de kruisboog, voert haar eigen troepen aan en gaat naar zee om te zwemmen, eeuwen voordat je daar andere mensen dan vissers vindt.

OPVOLGINGSSTRIJD

Jacoba laat zich, aanvankelijk probleemloos, inhuldigen als gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen. Al snel opent haar oom Jan de jacht op haar erfenis. Deze Jan VI van Beieren, de jongste broer van haar vader, is een berekenende man met de veelzeggende bijnaam Jan zonder Genade. Hij krijgt steun van de Rooms-koning, later keizer, Sigismund van het Duitse rijk, waartoe Holland en Zeeland formeel behoren. Omdat Jacoba een ongehuwde vrouw is, heeft zij een voogd nodig die haar besluiten bekrachtigt. Oom Jan maakt, niet ten onrechte, aanspraak op die voogdij. De onduidelijke situatie veroorzaakt veel politieke onrust in Holland en Zeeland. Daar wordt Jacoba sowieso al niet overal even makkelijk als gravin erkend. In Gouda en Haarlem bijvoorbeeld breken vrijwel meteen na de dood van Willem IV onlusten

uit. Jacoba moet er persoonlijk orde op zaken stellen. Uit Gouda, waar ze eigenaar is van het kasteel, verbant ze zelfs vijftig van haar tegenstanders. Alleen Dordrecht volhardt in de weigering Jacoba te erkennen.

OPLAAIENDE TWISTEN

In 1418 trouwt Jacoba met een Bourgondische neef, hertog Jan VI van Brabant, om haar positie verder te verstevigen. Als getrouwde gravin heeft Jacoba geen voogd meer nodig. Keizer Sigismund is bang voor de groeiende Franse invloed in de Nederlanden. Daarom wijst hij na Jacoba's huwelijk Jan van Beieren aan als wettige erfgenaam van Willem VI. Dat is het sein voor het oplaaien van de Hoekse en Kabeljauwse twisten, een dan al ruim een halve eeuw oude bloedige vete tussen edelen en steden. Samenstelling en motieven van de partijen in deze twisten veranderen voortdurend. De scheidslijnen lopen soms dwars door stadsbesturen en adellijke families heen.

JAN VAN BEIEREN AAN HET ROER

Jacoba krijgt steun van de Hoeken, Jan van Beieren van de Kabeljauwen. Het is nu openlijk oorlog. Het lukt Jacoba niet Dordrecht te veroveren. Ze verliest zelfs Rotterdam. In 1419 komt het tot vredesbe-

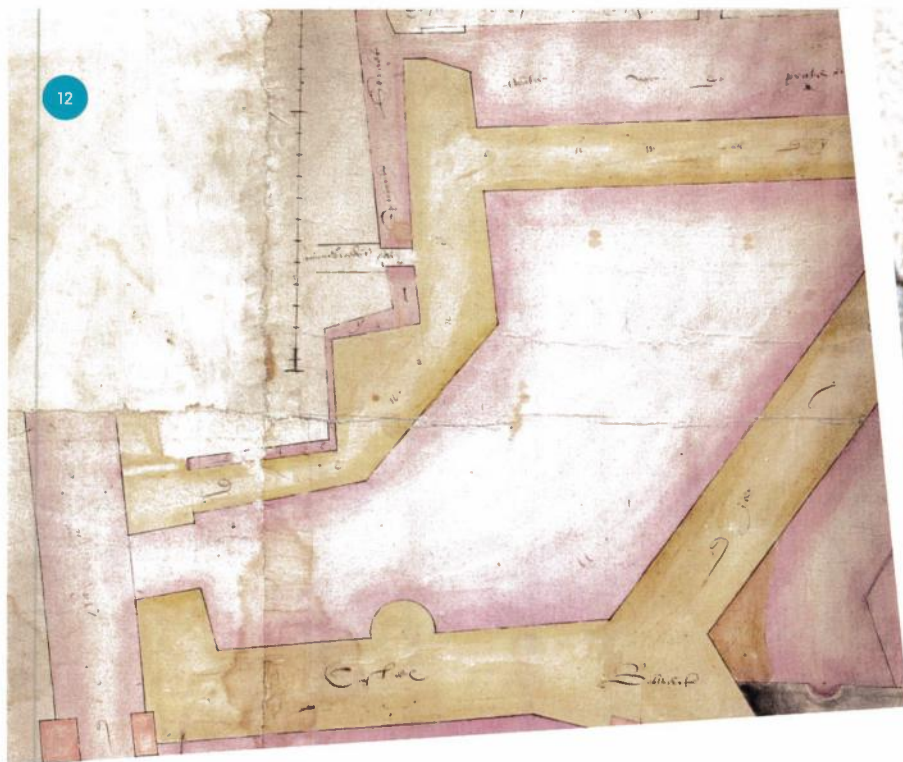
sprekingen, met Jan van Beieren als grote winnaar. Hij wordt officieel geen graaf, maar zal vijf jaar lang samen met Jan van Brabant de gewesten Holland en Zeeland besturen. Jan van Beieren werkt daar vanaf dat moment hard aan verbetering van zijn positie. Gouda is de eerste stad waar hij zich officieel laat inhuldigen. Ook later verblijft hij nog regelmatig en langdurig in onze stad. Gouda is waarschijnlijk zo belangrijk voor hem omdat het gelegen is tussen het dan nog Hoekse Leiden en het immer Hollandvijandige Utrecht, twee tegenstanders die Jan graag uit elkaar houdt. In 1420 valt Leiden in handen van Jan. Toch blijft hij zich met Gouda bemoeien, want ook daar wordt het nooit echt rustig.

KORTSTONDIG ENGELS HUWELIJK

De grootste klap krijgt Jacoba in 1420 te verwerken. Haar echtgenoot verkeert in geldnood en geeft Holland en Zeeland voor twaalf jaar in onderpand aan Jan van Beieren. Jacoba verklaart prompt haar huwelijk ongeldig en wijkt uit naar Engeland. Terwijl Jan van Beieren zich overal in Holland laat inhuldigen, trouwt Jacoba met Humphrey, hertog van Gloucester. Deze doet onmiddellijk zijn rechten als graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen gelden.

Portret van Jacoba van Beieren uit
Het oude goutsche chronyckken door
P. Scriverius, 1663 (collectie Streekarchief
Midden-Holland)

Kaart uit circa 1577 met de plattegrond van het kasteel. Enkele aanduidingen die op de kaart vermeld staan zijn: kasteel, de nieuwe dijk en het bolwerk (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Het kasteel, afgebeeld op de bijkaart of 'kloosterkaart' behorende bij de stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit 1562 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Toch rukken Jacoba en Humphrey pas in 1424 met een Engels legertje op in Henegouwen. Daarmee maakt ze ook een nieuwe en gevaarlijke tegenstander. Filips de Goede, de nieuwe hertog van Bourgondië en familie van alle hoofdrolspelers, pikt het niet dat Jacoba dwars door zijn gebieden is getrokken. Bovendien is Filips het geruzie in zijn familie meer dan zat. Hij meent dat de Bourgondische belangen meer gebaat zijn bij een huwelijk van Jacoba met Jan van Brabant dan met de Engelse hertog. Nadat Filips Jacoba heeft verslagen, plaatst hij haar onder huisarrest in Gent. Humphrey keert spoorlags terug naar Engeland.

GOUDA UITVALSBASIS VOOR JACOBA

De dood van Jan van Beieren in 1425 baat Jacoba niet. Haar huwelijk met Jan IV van Brabant blijkt formeel nog steeds geldig. 'Echtgenoot' Jan IV neemt het bestuur van de grafelijkheid over; Jacoba blijft gevangen. Overal beginnen zich nu Hoekse ballingen te roeren. Niet elke stad wil Jan IV zomaar erkennen. In Gouda is de situatie zo licht

ontvlambaar dat de stad Jan IV niet eens hoeft in te huldigen: daar verwacht men alleen maar problemen van.

Nog in 1425 draagt Jan IV, weer uit geldnood, het bestuur voor twaalf jaar over aan Filips de Goede. Toch geeft Jacoba niet op. In mannenkleden weet zij uit Gent te ontsnappen. Oudewater, Schoonhoven, Gouda en Jan de Bastaard van Blois, de beheerder van het Goudse kasteel, scharen zich achter haar. Het kasteel te Gouda wordt Jacoba's uitvalsbasis. De strijd sleept zich drie jaar voort. In 1426 trekken de Kabeljauwen op naar de strategisch belangrijke 'Goutse sluis' nabij Alphen aan den Rijn. Jacoba trekt met haar leger naar de Gouwsluis en behaalt een klinkende overwinning. Het mag echter allemaal niet baten. Zelfs de dood van de gehate Jan IV in 1427 biedt geen soelaas.

In 1428 sluiten Jacoba en Filips vrede. Jacoba blijft in naam gravin, maar erkent Filips als erfgenaam, indien ze kinderloos sterft. Zolang ze ongetrouwd is, is Filips haar regent. Voor een eventueel nieuw huwelijk heeft ze toestemming nodig van Filips,

haar moeder en de Staten van de drie landen. Het bestuur van Holland en Zeeland komt in handen van een driemanschap, waaronder de Zeeuwse edelman Frank van Borsele. In Gouda is Jacoba daarna niet meer geweest.

LAATSTE STREEK

Nog heeft Jacoba haar streken niet verleerd. In 1432 trouwt ze, zonder de vereiste toestemming, met Frank van Borsele. Filips grijpt in en dwingt Jacoba definitief afstand te doen van haar grafelijke rechten over Holland, Zeeland en Henegouwen. Maar Filips blijft mild voor zijn nicht. Hij verschaft haar inkomsten en enkele fraaie titels. Ze krijgt als nog toestemming voor het huwelijk met Frank van Borssele. Het paar trekt zich terug op slot Teijlingen bij Sassenheim. Daar overlijdt de nog jonge Jacoba in 1436 op 35-jarige leeftijd aan tuberculose. ●

Daniëlle de Bruijn en het stadhuis

'O jee, ik ben helemaal niet historisch onderlegd,' zegt internationaal vermaard waterpoloster Daniëlle de Bruijn op de vraag of ze een favoriete monumentale plek heeft.

Zes jaar geleden is Daniëlle vanuit haar geboorteplaats Vlaardingenvan naar Gouda verhuisd. Het was te verreizen om elke keer voor de training met haar team van GZC Donk van haar ouderlijk huis naar zwembad de Tobbe in Gouda te komen. Eerst heeft ze op kamers gewoond. Daarna vond ze haar stek in een appartement aan het Jaagpad, tegenover de Wachtelstraat. 'Veel van mijn waterpolovriendinnen wonen ook in Gouda. Dat is veel gezelliger.'

'Gouden herinneringen aan huldiging op het stadhuis'

Niemand hoeft historisch onderlegd te zijn om te genieten van de schoonheid van oud Gouda. Daarom is de keuze eigenlijk snel gemaakt. 'De Markt met het stadhuis, natuurlijk,' zegt Daniëlle resoluut. 'Daar zijn we na de Olympische Spelen in 2008 als ploeg gehuldigd. Ik kom graag op de Markt. Dan drink ik iets op een terrasje. Het echte kroegleven ken ik niet. Ik heb nu wel de topsport wel

vaarwel gezegd, maar ik speel nog steeds. Drinken hoort daar niet bij. Maar ik geniet wel van die bijzondere plek. In het Pinksterweekend heb ik er uren gezeten. Bovendien vind ik het stadhuis prachtig.'

Is het toeval, of heeft waterpoloster Daniëlle vooral een voorkeur voor plekken die met water te maken hebben? 'Een van de mooiste plekken is die sluis waar je vanaf de dijk neerkijkt over het water van de singel en al dat groen. Heerlijk om daar even stil te staan. Het geeft rust.' Ze doelt op het Hanenpraagemaal aan de Nieuwe Veerstal. Je kijkt er uit op molen Het Slot aan de Punt en op het Houtmansplantsoen. 'En als ik bij mij thuis aan het Jaagpad naar buiten kijk, geniet ik erg van het uitzicht.' Ze heeft kijkt vanuit haar huis uit over het ophaalbruggetje boven het glinsterende water van de Nieuwe Gouwe en het Moordrechtse Verlaat, waar boten af en aan varen of liggen te wachten tot ze geschut worden. 'Ik ben wel geen Goudse van geboorte, maar voel me daar erg op mijn plek,' zegt Daniëlle tevreden lachend. Dan moet ze weer aan het werk, op de Goudse Scholengemeenschap aan de Burgemeester Martenssingel, waar de kreten van de scholieren over het water schallen.

●

Rob Urgert en de binnenplaats van het Weeshuis

'Kijk, dát is eigenlijk het mooiste waar je naar kunt kijken, zegt Rob Urgert, programmamaker en cabaretier. Hij kijkt omhoog op de binnenplaats van de bibliotheek aan de Spieringstraat, ooit het Aalmozeniersweeshuis. 'Al dat frisse groen! Een linde is dit, geloof ik.' Dat wordt het dan, Rob in de stille afzondering van de binnenplaats, onder de linde. Veel blad en een beetje Rob.

'Hier word je als het ware omarmd door dikke, oude muren. Als je hier zit' - hij wijst naar de bankjes - 'hoor je niets. Moet je wel met je rug naar die lelijke partij glas gaan zitten.' Een gebaar naar de glazen wand van de overdekte zuilengalerij. 'Dat stoort maar. Hier hoor je niets. Geen snelweg, geen auto's, geen herrie. Alleen wat geluid van de stad en het ruisen van de bomen.' Het liefst is hij hier als er verder niemand is. Alleen in de stilte. 'Hier vind je rust die bijna meditatief is. Heerlijk. Niet dat ik hier ineens al mijn programma's schrijf,' zegt hij. 'Maar het gevoel dat ik hier heb, stimuleert wel de goede geestestoestand.'

Hij komt er ook wel eens met zijn kinderen. 'Als ik weinig tijd heb om te koken haal ik soms zo'n Turkse pizza

en die eten we dan hier op. Dan ziet niet heel Gouda dat ik mijn kinderen junkfood te eten geef.'

'Geen wonder dat ze uit Japan hier komen kijken, vindt hij. 'Het centrum is het mooiste stukje Gouda.' Hij heeft zelf nog een periode in de binnenstad gewoond, tot het huis te klein werd, of het gezin te groot. Rob woonde destijds met vrouw en kinderen tegenover een van Gouda's topmonumenten: 'De vier gekroonden', een laatgotisch huis aan de Naaierstraat 6. Het pand staat in de top 100 van de Nederlandse Unesco-monumenten. Een prachtige plek, maar niet om te blijven. 'De kinderen

'Hier word je als het ware omarmd door dikke, oude muren.'

kropen onder de tafel door waaraan ik zat te werken. Ik was bang dat ze de stekker van mijn laptop eruit zouden trekken. Maar mooi uitzicht hadden we daar wel.'

Rob zegt tevreden: 'Gelukkig woon ik er nog steeds heel dichtbij.' ●

COORNHERT BOEGBEELD VAN GOUDSE VRIJDENKERS

Dirck Coornhert brengt zijn laatste levensjaren door in Gouda, op uitnodiging van het stadsbestuur. Voor deze eigenzinnige man betekent dit de mogelijkheid om te schrijven en te laten drukken wat hij wil. Gouda op haar beurt zet zichzelf hiermee op de kaart als stad voor vrijdenkers.

tekst: Paul Abels

In 1588 vestigt een bebaarde, al wat oudere man zich in het pand aan de Oosthaven 17. Hij opent hier een prentenwinkel, waar hij gravures verkoopt die hij voor een deel zelf heeft gemaakt. Maar hij schrijft ook boeken. Hij is niet zomaar naar Gouda gekomen, maar op uitnodiging van het stadsbestuur. Deze nieuwe Gouwenaar, Dirck Volkertszoon Coornhert in 1522 in Amsterdam geboren, is een man naar het hart van de regenten. Als geen ander verdedigt hij in beeld, woord en geschrift de vrijheid van geweten.

VRIJHEID VAN CONSCIËNTIE

Gewetensdwang is voor Coornhert uit den boze. Zijn ideeën passen daarmee uitstekend bij de politieke koers van de stad. Gouda wil niets weten van scherp-slijperij. De stad gruwet van de terdoodbrenging van mensen louter omwille van hun geloof. Ook weigert het stadsbestuur de kerk van de reformatie alleenheerschappij te geven. Coornhert en Gouda vinden elkaar. De geleerde kan hier voortaan schrijven en laten drukken wat hij wil. Gouda vestigt met de uitnodiging aan Coornhert definitief haar reputatie als stad voor vrijdenkers. Coornhert reikt Gouda ook een motto aan, dat de politieke beginselverklaring van de stad wordt: 'vrijheid van consciëntie' (vrijheid van geweten). Dit motto ontleent de stad aan een boek van hem.

De geleerde kan hier nog twee jaar van zijn vrijheid genieten. In deze jaren bestrijdt hij vooral de opvattingen van Justus Lipsius. Deze jurist vindt dat elke overheid het recht heeft kettters te doden. De rust in het land zou ermee gediend zijn. In 't Proces van het ketterdooden' keert Coornhert zich fel tegen die gedachte. Dit boek is nog maar net af als hij ernstig ziek wordt. Op 29 oktober 1590 sterft hij. Hij wordt in de Sint-Janskerk begraven.

Detail van de ontwerptekening voor het gebrandschilderde glas dat de Staten van Holland aan Gouda schonken (glas 1). Thema van dit Statenglas is de 'Vrijheid van consciëntie', ontleend aan Coornhert. De vrouw stelt de Vrijheid voor. Met een zegekar verplettert zij de al op de grond liggende tirannie (collectie Stichting Fonds Goudse Glazen)

'Goudsche catechismus'. Terwijl in alle kerken de gereformeerde leer werd onderwezen met behulp van de Heidelbergse Catechismus, stelden de Goudse predikanten in 1607 zelf een leerboekje op. Tegenstanders noemden dit Goudse leerboekje 'een schoen die iedereen past' (collectie Streekarchief Midden-Holland)

ERFENIS VAN COORNHERT

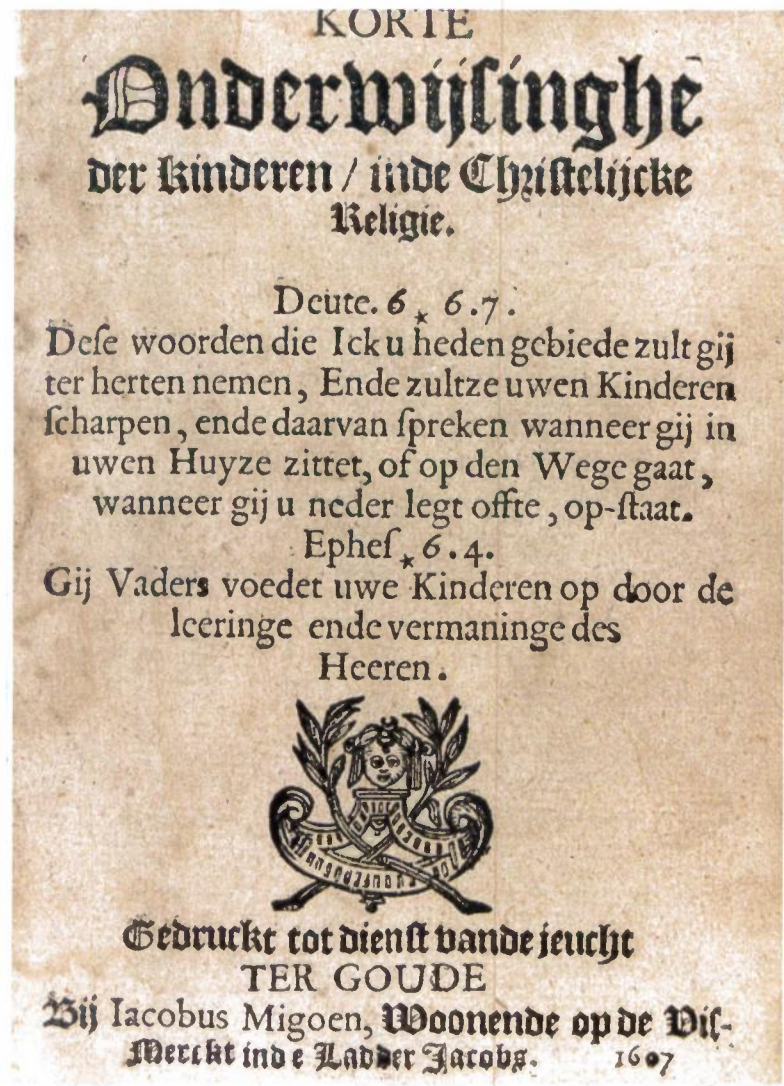
Nog geen week later stuurt het stadsbestuur tien exemplaren van Coornherts boek naar prins Maurits. Als gereformeerde stadhouder van Holland wil de prins ook Gouda dwingen tot volgzzaamheid. Met de zending boeken maakt de stad hem nog eens demonstratief duidelijk dat zij zich geen andere koers wil laten opleggen. Hetzelfde doet het stadsbestuur in de richting van de Staten van Holland. Als de Staten een gebrandschilderd glas schenken voor de Sint-Janskerk staat het thema bij voorbaat vast. Gouda vraagt en krijgt een uitbeelding van de 'Vrijheid van Consciëntie', glas 1 van de beroemde Goudse glazen. Dankzij deze politieke koers vinden vele vrijdenkers hun toevlucht in Gouda. Verschillende Goudse boekdrukkers verdienen een goede boterham aan de uitgave van elders verboden werken. In de Sint-Jan klinkt een zeer vrijzinnig geluid. De voormalige monnik Herman Herberts weet daarmee grote aantallen Gouvenaars te boeien. Zijn opvattingen worden zelfs op schrift gezet in een Goudsche Catechismus. Daarmee worden ook de kinderen in dezelfde vrije geest geschoold.

STEUN AAN DE REMONSTRANTEN

Rond 1610 vindt binnen de gereformeerde kerk een fel theologisch debat plaats. Gouda steunt onvoorwaardelijk de partij van de Arminianen. Hun voorman, Jacobus Arminius, gunt de mens een eigen wil en daarmee gewetensvrijheid. Alle drie de predikanten van de Sint-Janskerk behoren tot zijn volgelingen. Hun partij roept de hulp in van de machtigste politicus van Holland, Johan van Oldenbarnevelt. Dat gebeurt in een remonstrantie (verzoekschrift), die waarschijnlijk op een bijeenkomst in Gouda wordt opgesteld. Vanaf dan heten de Arminianen ook wel remonstranten. Hun tegenstanders reageren met een verweerschrift en worden daarom contraremonstranten genoemd. Zij vinden steun bij prins Maurits.

DE MACHTSGREEP

Uiteindelijk wordt Oldenbarnevelt op beschuldiging van hoogverraad gearresteerd en onthoofd. Met de Goudse vrijheid is het dan ook snel gedaan. Maurits trekt in 1618 met een leger de stad binnen en zet het stadsbestuur af. De Goudse predikanten worden tot vertrek gedwongen. Twee van hen, Poppius en Tombergius, worden zelfs het land uitgegooid. De machtsgreep van Maurits maakt abrupt een einde aan Gouda als bolwerk van vrijzinnigheid. De streng-gereformeerden krijgen het nu ook hier voor het zeggen. Remonstrantse gelovigen worden zwaar vervolgd en tot inkeer gedwongen. Veelzeggend is ook dat de grafsteen van Coornhert uit de Sint-Jan wordt verwijderd. Daaruit blijkt dat hij wordt gezien als een van de grootste boosdoeners.

COORNHERT KEERT TERUG

Maar tijden veranderen. Gouda sluit Coornhert geleidelijk weer in haar hart. De grafsteen krijgt weer een plek in de kerk, hoewel het een kopie is met foute overlijdensdatum. Ook bij de plaatsing van een herdenkingssteen aan de Oosthaven wordt aanvankelijk een pijnlijke fout gemaakt. Die wordt in het verkeerde pand aangebracht (nummer 51). Het blijkt dat zijn sterfhuis op een andere plek heeft gestaan. In 1987 verhuist de steen naar het pand op nummer 17, nu sociëteit De Reünie. Verder heeft de stad een gymnasium, een straat en een jaarlijkse lezing naar hem genoemd. Daarmee wordt een uniek stukje Goudse geschiedenis blijvend op de kaart gehouden. ●

EEN STRAAT IN KAART

Een 19e eeuwse idylle aan de rand van het Burgemeester van IJzendoornpark: de Van Beverninghlaan. Statige, grote huizen, met veel liefde bewoond door mensen die er lang blijven. Stukje bij beetje sprokkelen de bewoners verhalen bij elkaar voor hun 'straatboek'. Janny en Sjaak de Keijzer vertellen over het waarom, het wat en het hoe. *tekst: Margreet Windhorst*

Na een vervelende periode van grootscheeps funderingsherstel houden de bewoners van de Van Beverninghlaan in 1996 gezamenlijk een nieuwjaarsborrel. Ellende verbroedert, zo blijkt: de borrel wordt een traditie en andere buurtactiviteiten volgen. In 2003 viert de straat, ook weer in grote saamhorigheid, het 100-jarig bestaan. Onderdeel van de festiviteiten is de start van het 'straatboek'.

ALBUM VOL VERHALEN

Om elkaar beter te leren kennen, portretteren de bewoners zichzelf en hun huis: per adres een dubbele pagina van een groot fotoalbum. Ieder jaar verhuist het boek naar een volgend adres en wordt er een nieuw verhaal aan het boek toegevoegd. De bewoners van Van Beverninghlaan 37 hebben de geschiedenis van hun huis goed in beeld. Zij verhalen van de bouw in 1912, in opdracht van H.C. Hupkes, directeur van de Goudse machinefabriek. Het grote huis dient ruim vijftig jaar als woning, tot de stichting 'Helpt elkander' het verbouwt tot verpleeg- en verzorgingshuis. De koopakte bevat het beding dat de stichting er geen 'psychopaten' mag huisvesten. In de schutting om de tuin van het tehuis komen openingen met gaas. Zo kunnen, volgens de toen heersende opvattingen over patiëntenzorg, bewoners en buitenwereld mondjesmaat met elkaar in contact komen.

FAMILIEGESCHIEDENIS

De bewoners van de Van Beverninghlaan zijn verknocht aan hun straat. Velen van hen wonen er dan ook lange tijd. Sommigen keren als volwassenen terug naar het huis waar zij opgroeiden. Zo kan het gebeuren dat het 'straatboek' ook een kijkje geeft in de geschiedenis van opeenvolgende generaties uit een bepaalde familie.

Het verhaal van Saskia Leefsma begint al in 1916. Vier jaar nadat het huis gebouwd is betreft haar opa Nagtegaal nummer 34. Nagtegaal is, net als veel andere vroege bewoners, een echte Goudse notabele: hij is een van de grondleggers van Gouda Vuurvast. Hij 'deed iets met klei', zoals zijn kleindochter schrijft.

Zijn dochter Rini, de moeder van Saskia, is één jaar als ze in het huis komt wonen. Na haar huwelijk keert ze terug in het ouderlijk huis. Het is dan 1954: de tijd van de naoorlogse woningnood. Ze moet het grote huis dan ook nog jaren delen met andere bewoners. Rini tekent en schildert in een atelier in de tuin, mooi gelegen aan de Jan van Zwollewetering, die dan nog niet gedempt is. Later werkt daar Pieter ter Meulen, leerbewerker. In het hok van Pieter vinden legendarische feesten plaats: de jaren zestig gaan niet ongemerkt voorbij aan het provinciale Gouda.

Net als haar moeder keert ook Saskia als volwassene terug als bewoner van haar ouderlijk huis.

IEMAND MOET BEGINNEN

De verhalen van de huidige bewoners wakkeren de nieuwsgierigheid aan. Wat valt er nog meer te vertellen over de Van Beverninghlaan? Hoe breng je je straat in kaart?

Simpel zat: iemand moet beginnen. Janny de Keijzer stapt naar het Streekarchief Midden-Holland. Studiezaalmedewerkers maken haar wegwijs in het bevolkingsregister. Per huisnummer ziet ze een kaart, waarop jarenlang de bewoners werden geregistreerd. Zo tekenen zich huwelijken af, geboorten, sterfgevallen, het komen en gaan van talloze dienstmeisjes-voor-dag-en nacht. Niet alleen over de bewoners, ook over de huizen en de bouw ervan is van alles te vinden. Janny's eigen huis is het allereerste van de straat: wijk Q, nummer 271. In 1910 voert Gouda de combinatie van straatnaam en huisnummer in en wordt het Van Beverninghlaan 23.

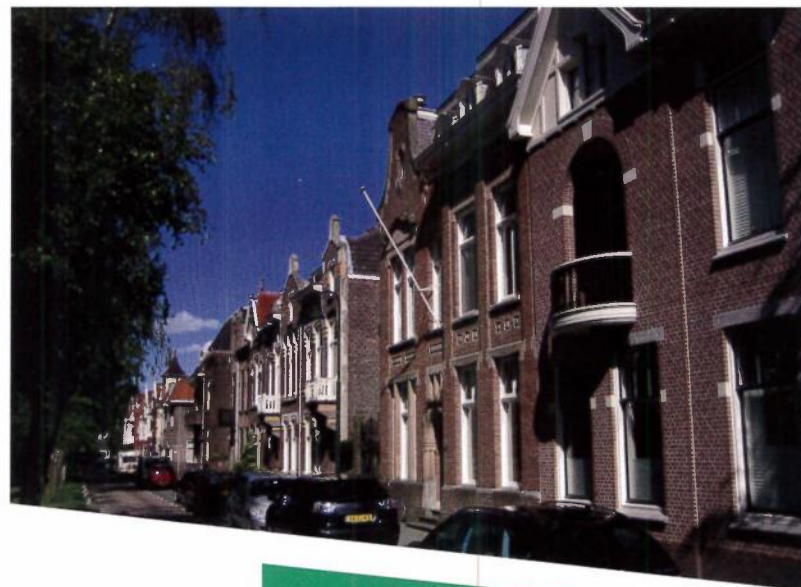
Aannemer Den Hoed gaat failliet aan de bouw. Verklaart dat de kale achterkanten van de van voren zo fraai in Jugendstil versierde huizen? Bouwtekeningen geven inzicht in het oorspronkelijke ontwerp; kadastrale kaarten laten zien hoe de verkaveling en de eigendomsverhoudingen lagen.

DIEPTE EN KLEUR

'Zodra ergens een verhaal aan vast zit, wordt iets vanzelf mooi', vat Sjaak de Keijzer het effect van het 'straatboek' samen. 'Wie de geschiedenis van zijn straat in kaart brengt, gaat er meer diepte en kleur in zien. Hetzelfde geldt voor je huis. Als je de originele bouwtekeningen hebt gezien en iets weet over de opeenvolgende bewoners, kijk je anders naar je eigen huis. En misschien,' besluit hij hoopvol, 'leert dat mensen ook om zuinig te zijn op de monumentale waarde van de straat als geheel en de afzonderlijke huizen.' ●

Volgnummer.	GESLACHTSNAAM. (Geslachtsnaam der vrouw).	VOORNAMEN. (Voluit geschreven).	M. Maatlijk P. Getracht v. Vronewijk	Beëindiging der leden het het hoofd van het huize geinf. (Art. 24, 30, 110, sub C)	Geboorte.	Geboorte.	Geboorte.	Geboorte.	Geboorte.	Geboorte.	Geboorte.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	
1	Nagtegaal	Gerhard		in Hoofd 7 Oct 78	Rotterdam	18 11 18 1884					
2	Alkenburg	Hendrina Johanna		in vrouw 6 Jan 77	Dordrecht	18 11 18 1884					
3	Nagtegaal	Hilda Hendrina		in dochter 19 Mei 14	Gouda	18 11 18 1884					
4		Hendrina Maria		in 19 Mei 15							
5		Gerard Cornelis		in zoon 21 Oct 17							

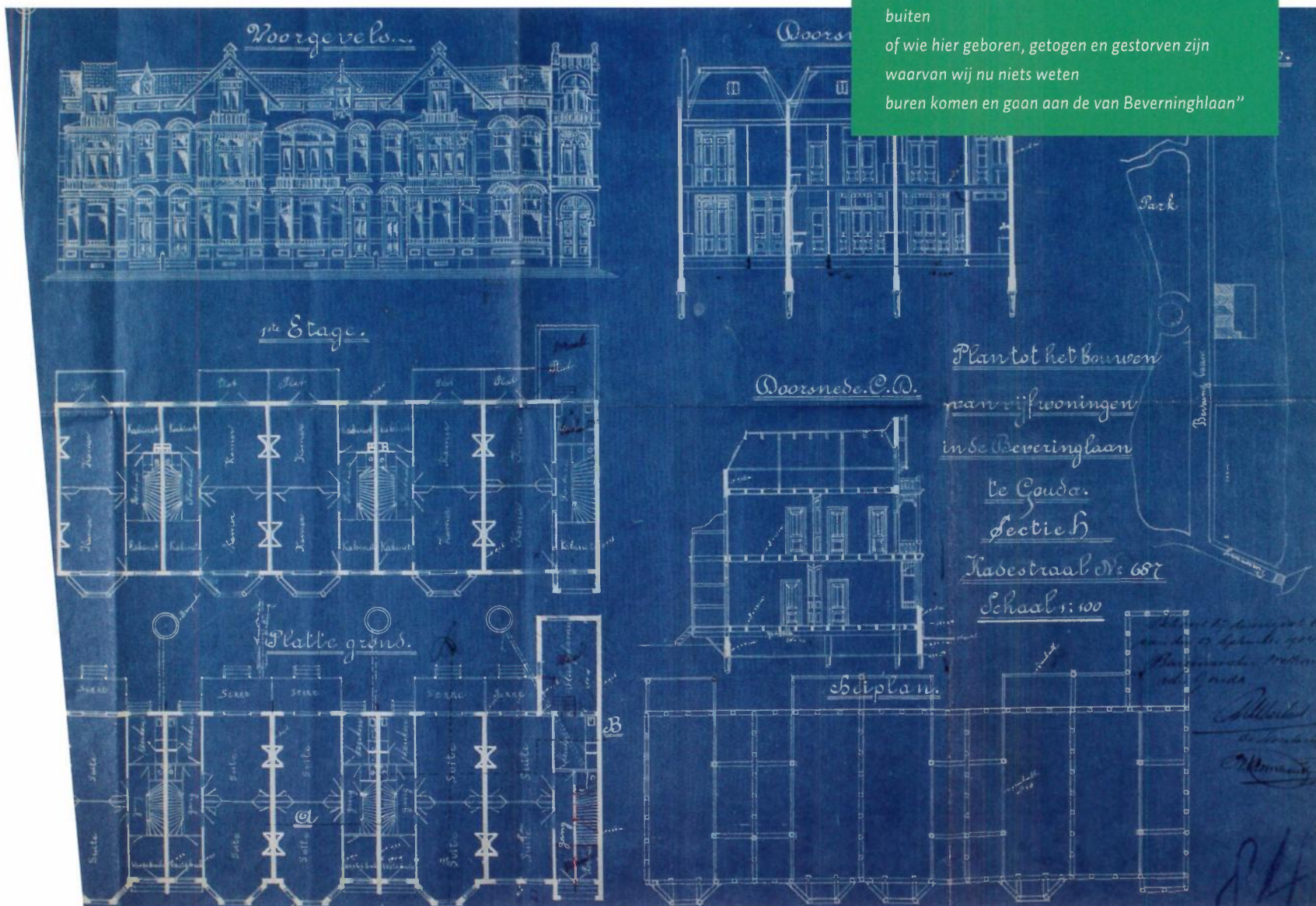

Gezinskaart uit de periode 1920-1938 van het adres Van Beverninghlaan 34. De personen die het gezin verlieten of overleden terwijl de kaart nog in gebruik was, werden doorgestreept. Personen die later terugkeerden in het gezin werden onderaan weer bijgeschreven (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Blauwdruk van woonhuis en twee herenhuisen aan de Van Beverninghlaan door C.P.W. Dessing uit 1902 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Fragment uit het straatgedicht voor het 100-jarig bestaan van de straat, door Guus Muller

“achter dichte deuren, gordijnen tussen vier muren
wie ging er stillerjes weg
om schulden, ontslag of om aids
wie heeft de grootste mond
wie stuift er 's ochtends met de auto weg
wie houdt er altijd z'n mond en komt nooit naar
buiten
of wie hier geboren, getogen en gestorven zijn
waarvan wij nu niets weten
buren komen en gaan aan de van Beverninghlaan”

GOUDA OP STOOM

INDUSTRIALISATIE BLAAST DE ECONOMIE NIEUW LEVEN IN

Gouda in de 19e eeuw: de komst van stoommachines verandert het leven in de stad ingrijpend. Gaat het in het begin van die eeuw nog slecht met de Goudse economie, aan het eind kan men zich enige luxe permitteren. Dat uit zich in de vestiging van een heus warenhuis in magazijn De Zon. tekst: Bregje de Wit

De eerste stoommachine in Gouda komt er niet, althans: niet als men hem verwacht. Hij is in 1830 besteld door de eigenaar van de twee Goudse zeepziederijen om een oliemolen aan te drijven. Het stadsbestuur is huiverig voor deze nieuwigheid. Men blijft gewichtig corresponderen over alle mogelijke gevaren van de machine. Daarna concludeert het stadsbestuur dat het te weinig kennis op dit gebied bezit en dus niet over de benodigde vergunning kan beslissen.

Ondertussen is de Belgische Opstand uitgebroken. De machine wordt gemaakt in een fabriek in Luik. Door de opstand ligt al het handelsverkeer tussen beide landen stil. De echte eerste Goudse stoommachine arriveert tenslotte pas in 1836, in de fabriek van aardappelmeel en -siroop op de Hoge Gouwe. Zo wordt het geratel van wagenwielen, de gesprekken van mensen op de stoep, het geschrob van straten en het geklop van de kleden langzaam overstemd door het gesis van stoom en het stampen en dreunen van machines.

MEER STOOMMACHINES

In de loop van de 19e eeuw leert men in Gouda steeds beter hoe machines in de productie toe te passen. Aanvankelijk moeten machines en technici vaak uit het buitenland komen. Rond 1880 komt pas de helft van alle in Nederland geplaatste stoommachines uit eigen land. Nog in 1859 klaagt de directie van de Kaarsenfabriek over gebrek aan

goede technici, waardoor de productie ernstig vertraagd wordt. Gelukkig ontwikkelt in dezelfde tijd de ijzergieterij van Cosijn & Co aan de Vest zich tot de eerste Goudse stoommachinefabriek. Andere machinefabrieken volgen. Koper- en blikslagers en ijzersmeden bekwamen zich al doende in het installeren en repareren van stoommachines. Voortaan kan iedere Goudse ondernemer met mechanisatieplannen in Gouda zelf terecht. Ongetwijfeld is dat een grote stimulans voor de Goudse industrialisatie.

ANDERE KRACHTBRONNEN

Aan de stoommachines kleven ook nadelen, waardoor niet ieder bedrijf ze kan toepassen. Ze nemen veel ruimte in; vaak is er zelfs een apart ketelhuis nodig. Stoommachines zijn duur. Ze zijn vooral rendabel bij grootschalige productie en leveren bij voorkeur veel PK's. Het stoken van de ketel vergt veel geduld en ervaring. Als de machine eindelijk 'op stoom' is, dan laat men hem liever doorwerken, ook als dat niet verantwoord is. Dit veroorzaakt onveilige situaties. Ondanks officiële veiligheids-eisen en controles gebeuren er vaak ongelukken. Sommige nadelen van stoommachines worden in de loop van de 19e eeuw opgelost. Verdere mechanisering wordt gestimuleerd doordat andere krachtbronnen beschikbaar komen. De eerste daarvan is de gasmotor. In 1853 krijgt Gouda een gasfabriek. Het gas dient oorspronkelijk alleen

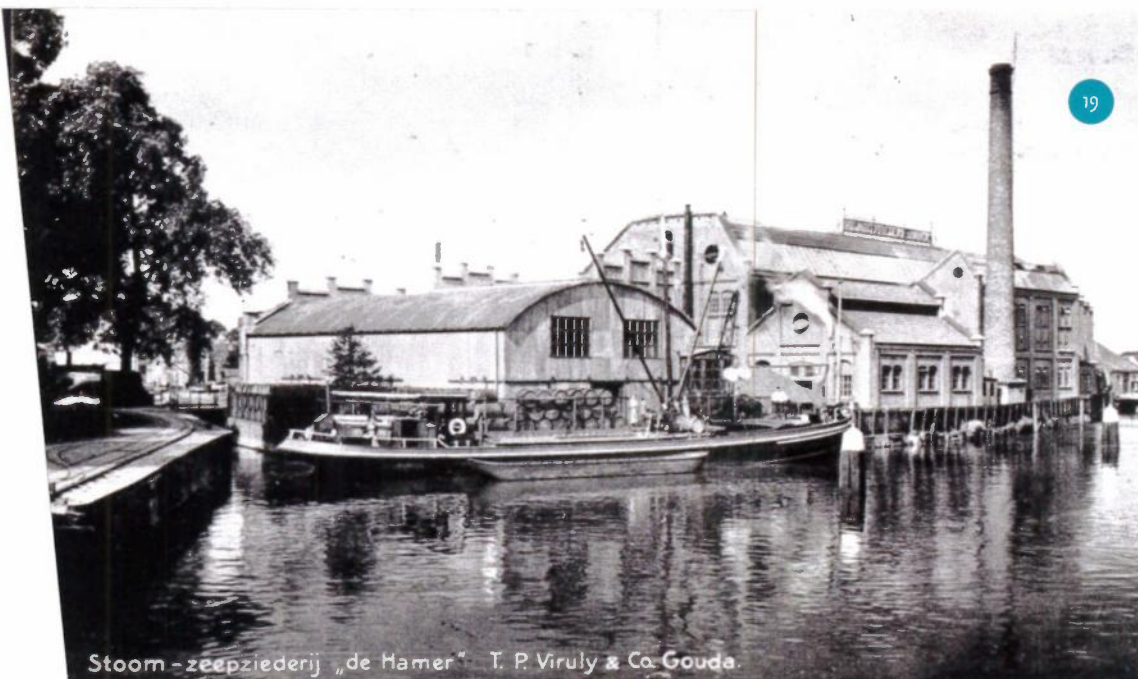
voor verlichting. De gasleverantie gaat in de eerste jaren met veel problemen gepaard. Als daarin verbetering komt, wordt het aantrekkelijk om gas als brandstof voor machines te gebruiken. In 1879 installeert tabaks- en sigarenfabriek Van de Garde en Vrijlandt aan de Kleiweg de eerste gasmotor in Gouda. De motor levert 1 PK en drijft een tabakskerfmachine aan, die daarvóór met de hand bewogen werd.

Hiermee komt de industrialisatie van Gouda pas echt goed op gang. Mechanisering komt binnen ieders bereik, helemaal nadat in 1910 een elektrische centrale in gebruik is genomen. In 1911 telt Gouda al 99 elektromotoren. Zowel gas- als elektromotoren zijn goedkoop, klein, makkelijk te installeren en te gebruiken. Ze zijn ongevaarlijk en ook toepasbaar als men slechts weinig PK's nodig heeft. Zelfs het kleinste bedrijfje schaft nu een machine aan.

GEVOLGEN VOOR DE GOUWENAARS

Natuurlijk heeft deze industriële revolutie een enorme en positieve invloed op het leven in Gouda. In het begin van de 19e eeuw gaat het slecht met de Goudse economie. Er sterven mensen door honger en gebrek. De bedrijvigheid is zeer eenzijdig en kwetsbaar. In de loop van de eeuw groeit het aantal en de diversiteit van bedrijven. Naast de 'oude' bedrijfstakken zoals de pijpenmakerij, pottenbakkerij en gare- en touwindustrie komen er

Stoomzeepziederij de Hamer van de firma T.P. Viruly & Co aan het Buurtje omstreeks 1930 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

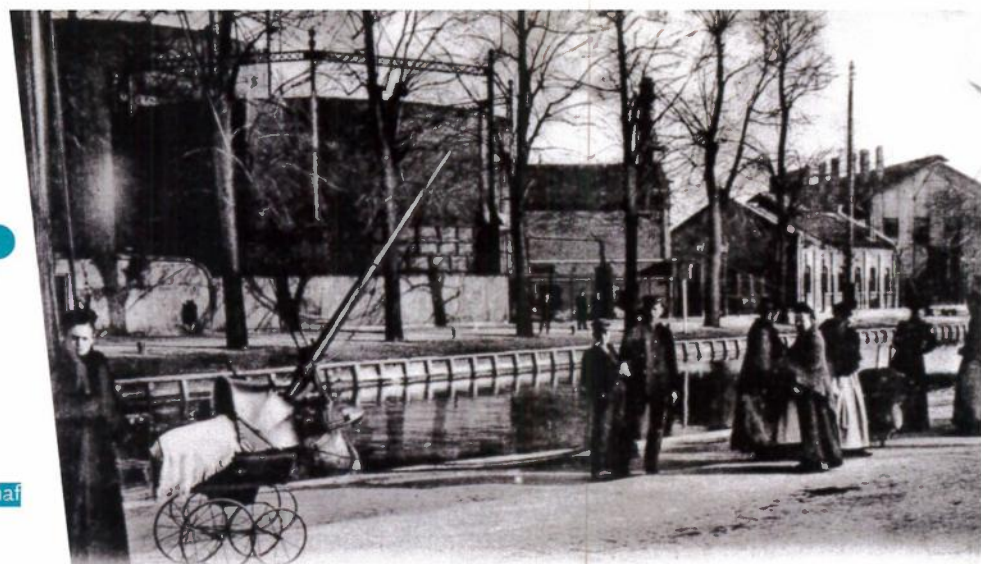
Stoomzeepziederij „de Hamer“ T. P. Viruly & Co. Gouda.

Voormalig warenhuis De Zon, gebouwd in 1909 (foto Marije Strating)

veel andersoortige ondernemingen: verschillende machinefabrieken en bedrijven die margarine, boterkleursel, papierstuc, verf en vuurvaste producten produceren. Bovendien floreren veel van de oudere bedrijven beter naarmate de eeuw vordert. Dit alles betekent meer en zekerder werkgelegenheid en dus levensonderhoud voor een groeiend aantal Gouvenaars. De welvaart neemt toe, vooral na 1865. De situatie van de bevolking verbetert bovendien door wetgeving voor arbeids- en woonomstandigheden.

MAGAZIJN DE ZON

Er is misschien geen mooier symbool van die vooruitgang dan magazijn De Zon uit 1909. Daar, op Wijdstraat nr. 1, vestigt zich het eerste Goudse warenhuis, een filiaal van Vroom & Dreesmann. Voordien kent Gouda vooral veel kleine winkeltjes, gedreven in voorkamertjes. Maar nu kunnen ook Gouvenaars zich af en toe enige luxe permitteren. Die luxe biedt magazijn De Zon, in de toen moderne Jugendstil ontworpen door architect P.G. Buskens (1873-1939). ●

Gezicht op de gasfabriek aan de Vest, gezien vanaf de Turfsingel omstreeks 1906 (collectie Streekarchief Midden-Holland).

THUISHAVEN VAN ZEEHELDEN

Gouda kent vele zeehelden. Ze groeien op in de scheepse bedrijvigheid rond Gouda. Als volwassenen leveren ze een belangrijk aandeel in het ontdekken van nieuwe vaarroutes of tijdens bloedige zeeslagen. tekst: Henny van Dolder-de Wit

In dit artikel speciale aandacht voor de Gebroeders De Houtman, Jan den Haen en Roemer Vlaccq. Over hun leven en de sporen die ze in Gouda hebben achtergelaten.

DE HOUTMANNEN

Pieter, de vader van de gebroeders Cornelis en Frederik de Houtman, is bierbrouwer en vooraanstaand burger van Gouda. Het gezin woont in 1583 aan de Botermarkt 'naest den Hollantschen Tuyn westwaerts'. Hun vader overlijdt als de jongens vijf en tien jaar oud zijn.

In 1595 vertrekken de broers op de Eerste Schipvaart naar Oost-Indië. Cornelis als zakelijk leider, Frederik als volontair. Na veel avonturen en tegenlagen eindigt de reis in 1597. Van de 249 zeelui keren er na drie jaar slechts 89 terug.

Cornelis wordt mede daarom niet als leider voor een volgende Indische reis aangesteld.

Monument voor de gebroeders De Houtman, in 1880 geplaatst in het park dat in 1901 Houtmanplanoen ging heten (foto Marije Strating)

Rouwbord uit de Sint-Janskerk voor Jan den Haen (collectie museumgoudA)

VLOOTVOOGD

De Zeeuwse reder De Moucheron acht Cornelis wél capabel. Hij stelt hem in 1598 aan als vlootvoogd op de eerste Indische reis vanuit Zeeland. Cornelis vaart als 'generaal' aan boord van de Leeuw; Frederik is kapitein op de Leeuwinne. Cornelis krijgt geen tijd om te bewijzen wat hij waard is: een jaar later wordt hij op Atjeh gedood, slechts 34 jaar oud. Volgens overlevering is hij in Noord-Sumatra in een grote pot gekookt en opgegeten.

Frederik verblijft twee jaar in gevangenschap. In 1601 lukt het om hem zonder betaling van losgeld vrij te krijgen. Het verslag van zijn reis en gevangenschap behoort tot de topstukken van het Streekarchief Midden-Holland.

Spoedig keert Frederik terug naar Indië. In 1605 wordt hij gouverneur van Ambon en later van de Molukken (1621-1623). Hij overlijdt op 21 oktober 1627 in Alkmaar en wordt in de Sint-Laurenskerk aldaar begraven.

GEDENKPLAATSEN

In 1876 buigt een comité zich over een monument voor de gebroeders De Houtman. Al snel ontstaat er een meningsverschil tussen het hoofdbestuur van het comité en de tegenstanders van het gedenkteken. Redenen zijn het onrecht dat in Indië is geschied, de problemen van Cornelis de Houtman in Bantam en een incident dat hij had met de vrouw van het opperhoofd op de Malediven.

Het monument komt er toch. De beeldhouwer Xavier Stracké ontvangt er 2000 gulden voor. Op 1 juli 1880 wordt het plechtig onthuld. De natuurstenen obelisk met het Goudse wapen heeft aan vier zijden bronzen elementen in de vorm van de schepen waarmee de broers in 1595 op hun eerste reis naar Oost-Indië vertrokken. In 1901 wordt het park waar het monument staat getooid met de naam Houtmansplantsoen. Monument en park houden de naam van deze bijzondere zeevaarders levend.

HET WISSELEND LOT VAN JAN DEN HAEN

In 1630 wordt Jan den Haen in Gouda geboren als zoon van de messenmaker Jan Jansz den Haen en Aefke Crijnen Hola. Zijn moeder stuurt hem in 1650 naar haar broer Cornelis Hola, die kapitein is bij de Admiraliteit van Amsterdam. Aan boord van diens schip wordt Jan schrijver. Hij vergezelt zijn oom bij verschillende commando's. In 1659 is hij al buitengewoon kapitein. Hij wordt echter ernstig ziek en moet terugkeren naar Nederland. Omdat er in zo'n geval geen gage wordt uitgekeerd, moet hij een beroep doen op de armenzorg.

DE KANSEN KEREN

Zijn levensomstandigheden verbeteren weer als Den Haen in 1665 als kapitein onder Cornelis Tromp deelneemt aan de slag bij Lowestoft tijdens de Tweede Engelse Oorlog. Die ontaardt in een regelrechte ramp. Zeventien schepen gaan verloren, 5000 zeelieden worden gevangenen genomen, verwond of gedood. Maar het lukt Den Haen om de Engelsen een twaalf jaar eerder op de Nederlanders veroverd schip, de Great Charity, afhandig te maken. Hij ontvangt er in 1666 een prijsgeld van 10.000 pond voor. Dat stelt hem in staat om het Admiraalshuis op de Turfmarkt 142 te kopen.

EEN GRUWELIJK EINDE

Weer op zee neemt Den Haen deel aan de grote zeeslagen bij Chatham, Solebay, Schoneveld en Kijkduin. In 1673 wordt hij benoemd tot vice-admiraal. In die functie vaart hij in 1675 met een vloot onder bevel van Michiel de Ruyter naar de Middellandse Zee om de Fransen te steunen in hun strijd tegen Spanje. De Ruyter sneuvelt op 29 april 1676 in een slag bij de Etna. Den Haen, die de achterhoede aanvoert, krijgt opdracht van de krijgsraad om het bevel over de vloot over te nemen. Zo wappert de admiraalsvlag nu op zijn schip, genaamd de Gouda.

Lang kan hij niet van zijn nieuwe rang genieten. Den Haen sneuvelt op 2 juni 1676 in de slag bij Palermo. Een kanonskogel slaat zijn achterhoofd weg: hij is op slag dood.

DE BEGRAFENIS

Elf maanden later, op 26 april 1677, wordt Den Haen onder langdurig klokgeluid (de nabestaanden betalen er maar liefst 66 gulden voor!) in de Sint-Janskerk begraven. Zijn graf bevindt zich onder glas 22, waar de familie drie graven bezit. Bij het graf wordt een rouwbord opgehangen met daaronder zijn degen. Al dit soort versierselen zijn in 1796 op bevel van hogerhand uit de kerk verwijderd. Het rouwbord van Den Haen is mét zwaard nog aanwezig in het depot van museumgoudA. In de kerk onder glas 22 hangen nu twee eenvoudige zwarte borden met de namen van Pieter Middellant en Jan den Haen.

Natuurstenen lijstgevel van het Admiraalshuis, Turfmarkt 142. Onder de daklijst is een weelderige versiering aangebracht met verwijzingen naar de bewoners van het pand zoals een globe, vaandels, een kanon, een helm en een kijker (foto Marije Strating)

ROEMER VLACQ (1712-1774)

Ongeveer tachtig jaar nadat Jan den Haen is gesneuveld woont er opnieuw een vice-admiraal in het huis aan de Turfmarkt. Het is Roemer Vlacq, in 1712 geboren als zoon van Adriaen Vlacq en Jacomina Pietersdochter Schietspoel. Zijn vader is commandeur-ter-zee, dus ligt de beroepskeuze van Roemer voor de hand. In 1733 treedt hij als luitenant in dienst bij de Admiraliteit van Amsterdam. Hij onderscheidt zich in 1744 in de strijd tegen de Fransen tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog.

HET ADMIRAALSHUIS

Vlacq behoort inmiddels tot de rijkste inwoners van Gouda. In 1757 koopt hij het Admiraalshuis aan de Turfmarkt 142 en laat de gevel in rococostijl verbouwen. Binnen richt hij het zeer luxueus in. Uit boedelbeschrijvingen weten we dat de talrijke vertrekken vol hebben gestaan met meubelen, zilver en porselein, snuisterijen en curiositeiten. Er hangen 98 schilderijen en elf prenten, wapentuig, navigatie-instrumenten en een scheepskooi. Het moet op bezoekers de indruk hebben gemaakt van een museum. Zijn wijnkelder behoort tot de grootste van de stad. Behalve wijn vindt men er 'liqueren, sieropen en wateren'.

DE BEGRAFENIS VAN DE EEUW

Vlacq overlijdt op 26 oktober 1774. Roemer Vlacq 'vice-admiraal van Holland en West Vriesland' zoals het in de kerkrekening staat vermeld, krijgt een kapitale begrafenis: er wordt in totaal 3711 gulden gespendeerd. Zelfs voor een deftige begrafenis is dat een exorbitant bedrag: de begrafenissen van de rijken kosten hooguit 900 gulden. Alleen al het ophangen van rouwattributen bij het graf in de kerk kost 1469 gulden. Aan de kerkmuur hangt zijn harnas, een grote vlag, twee standaarden, een paar wapenhandschoenen, een paar sporen, een degen, een commandostaf en een wapenrok, alsmede een inscriptie. Al deze persoonsverheerlijkende 'uitstallingen' zijn in 1796 verwijderd. Dit tot opluchting van de koster, die klaagde over de roestvorming van de vele metalen attributen en over het verteerde textiel. ●

VAN KUNSTWERK TOT MASSAPRODUCTIE

ONTWIKKELINGEN IN DE CARTOGRAFIE

Vaak gaan kunst en wetenschap hand in hand. Dat is goed te zien in de ontwikkeling van de cartografie. Dit artikel belicht die ontwikkeling aan de hand van een aantal unieke kaarten.

tekst: Henkjan Sprokholt

In de middeleeuwen zijn het veelal kunstenaars die opdracht krijgen om een kaart te tekenen of te schilderen. Het Goudse archief bevat meerdere voorbeelden van dergelijke opdrachten van het stadsbestuur aan lokale schilders en glazeniers. De kaarten bewijzen soms goede diensten bij rechtszaken en bestuurlijke conflicten. Om diezelfde reden zijn er ook kaarten gemaakt van de waterhuishouding, het onderhoud van dijken, de binnenvaart etcetera. Zulke kaarten beslaan vaak grotere gebieden.

Tot in de 15e eeuw zijn kaarten meestal nog erg schematisch en onnauwkeurig getekend. Ze zijn niet op schaal en de maker bekommert zich er niet om of de noordpijl naar boven wijst. De kaarten staan bovendien vaak vol teksten en aantekeningen. Alleen dat wat voor de gebruiker van belang is, wordt weergegeven. Maar in de daaropvolgende eeuwen betoont de kaartenmaker zich steeds vaker kunstenaar en worden de kaarten steeds fraaier.

DE STADSPLATTEGROND

Een ander soort kaart in die tijd is de stadsplattegrond. Hoewel ook deze een bijzonder doel kan dienen, lijkt het erop dat trotse stadsbesturen ze meestal louter ter decoratie en als statussymbool laten vervaardigen. We mogen dat onder andere afleiden uit het feit dat de stad niet in het platte vlak, maar in vogelvlucht wordt weergegeven. Dat biedt de schilder de mogelijkheid om gebouwen driedimensionaal, dus zo realistisch mogelijk weer te geven. Bovendien kan hij kiezen vanuit welke

richting hij de denkbeeldige vogel op de stad af laat vliegen. Natuurlijk kiest hij de meest spectaculaire kant, bij voorkeur een rivier- of havenfront. Daar is de meeste bedrijvigheid, waarmee hij kan laten zien hoe welvarend de stad is. In de weergave van de schepen, mensen en gebouwen kan de maker zijn artistieke vaardigheid tonen. Gouda heeft niet zo'n vogelvluchtkaart en lijkt iets dergelijks ook

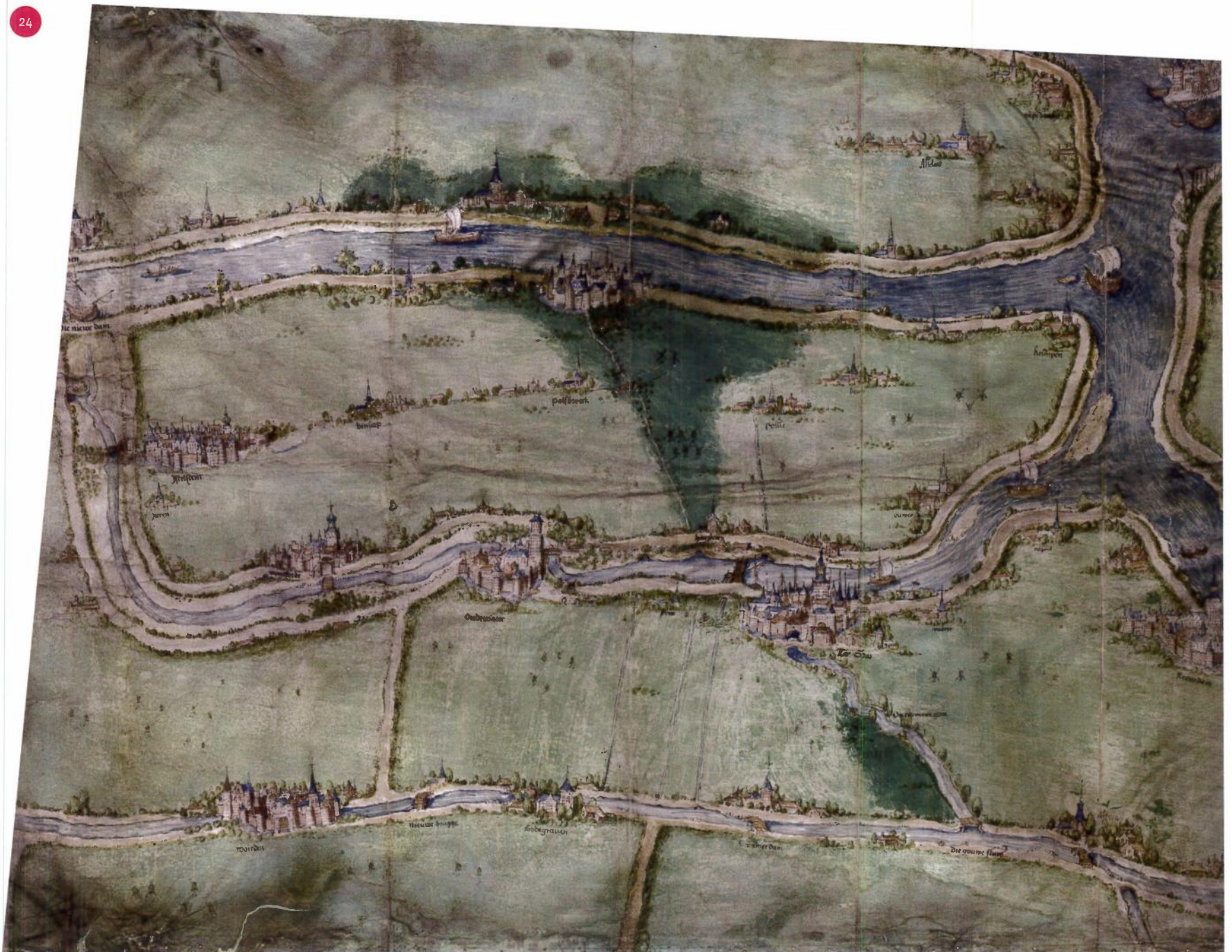
niet te hebben gehad. Van Amsterdam en Nijmegen bestaan er prachtige exemplaren. Wel is het stratenplan er soms minder goed op te zien.

DRIEHOEKSMETING

Twee uitvindingen zijn van grote invloed op de ontwikkeling van de cartografie. De eerste is die van de boekdrukkunst, die reproductie en verspreiding van kaarten en atlassen op grote schaal mogelijk maakt. De tweede is die van de driehoeksmeting. Al in de oudheid is de driehoeksmeting de geëigende manier om de hoogte van piramides, de breedte van rivieren en de afstand tussen een schip en de kust te bepalen. Het is de Nederlander Gemma Frisius die in 1533 op het idee komt om de driehoeksmeting voor cartografische doeleinden te gebruiken. Daarmee kunnen grote afstanden

Kaart van Jacob van Deventer met de situatie in 1562 (collectie Streekarchief Midden-Holland)
Circa 1560 loopt Van Deventer in Gouda rond om de stad in kaart te brengen. Hij doet dat met ijzeren meetkettingen – meetlinten zijn er nog niet – bestaande uit lange schakels. De punten markeren de lengte van de meetketting.

Schilderijkaart van Pieter Crabeth, ca 1520
met in het midden de Krimpenwaard
(collectie Streekarchief Midden-Holland)

berekend in plaats van gemeten worden. Ook kan elke meting op fouten worden gecontroleerd. Door deze uitvindingen en door de vele overzeese activiteiten van onder andere de VOC is ons land in de Gouden Eeuw internationaal een eeuw lang leidend op het gebied van de cartografie en de vervaardiging van atlasen.

JACOB VAN DEVENTER

Een leerling van Frisius, Jacob van Deventer, krijgt in 1558 opdracht van Filips II om alle steden van de Lage Landen op te meten en te tekenen. Filips

heeft de kaarten nodig voor strategische doeleinden. Vandaar dat niet alleen de steden, maar ook grote delen van de omgeving nauwkeurig in kaart worden gebracht. Filips wil alles weten met het oog op belegeringen, hinderlagen en ontsnappingsroutes. Vandaar ook dat de stadsplattegronden van Van Deventer niet uitgegeven worden: ze zijn 'classified'.

Baanbrekend aan het werk van Van Deventer is dat hij overal de driehoeksmeting toepast, wat tot uiterst nauwkeurige plattegronden leidt. Alles

is bovendien uitgevoerd op één schaal, ongeveer 1:8.000, met een oriëntatie op het noorden en in een uniforme kleurstelling.

Per stad maakt hij drie kaarten: een zogenaamde minuut of eerste versie, een netkaart en een bijkaart. De eerste twee beslaan de stad en een ruime omgeving, de bijkaart alleen de stad zelf. De minuut maakt Van Deventer in het veld, tijdens het meten, en voorziet hij van Nederlandse bijschriften. De netkaart is een later uitgewerkte, 'nette' versie daarvan, voorzien van Latijnse teksten. De bijkaart – in Gouda ook wel kloosterkaart genoemd – toont

van de stad alleen de stadsverdediging, de voor- naamste gebouwen, de straten en de grachten. In 1575 overlijdt Van Deventer. De kaarten verdwijnen naar Spanje en worden eeuwenlang vergeten.

NEERGANG

Het einde van de Gouden Eeuw betekent ook het einde van de toonaangevende positie van de Hol- landse cartografie. Er is nog wel een kopersmarkt en daarvoor worden oude werken herdrukt, niet zelden zonder te worden geactualiseerd. Soms leidt dat tot regelrecht broddelwerk, zoals de kaart van een onbekende maker in een Duits boekwerkje over de Verenigde Nederlanden uit 1691. De plattegrond is zwaar vertekend om in het boekje te kunnen passen.

HET KADASTER

In 1807 roept Napoleon in Frankrijk voor bestuur- lijke en fiscale doeleinden het kadaster in het leven. In 1832 voert Willem I het kadaster ook in ons land in. Alle gemeenten worden op één en dezelfde manier opgemeten. De techniek verschilt nog nauwelijks van die van Jacob van Deventer, maar nu wordt elke kavel afzonderlijk ingetekend. Boven- dien zijn de schaal, de gebruikte symbolen, de maateenheid etcetera in heel Nederland nu gelijk. Het aantal plattegronden en themakaarten neemt in de loop van de 19e eeuw sterk toe. In 1952 krijgt de gemeente nog een getekende kaart van de stad cadeau. De schenker is het Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland en de gelegenheid de heropening van het pas gerestaureerde stadhuis,

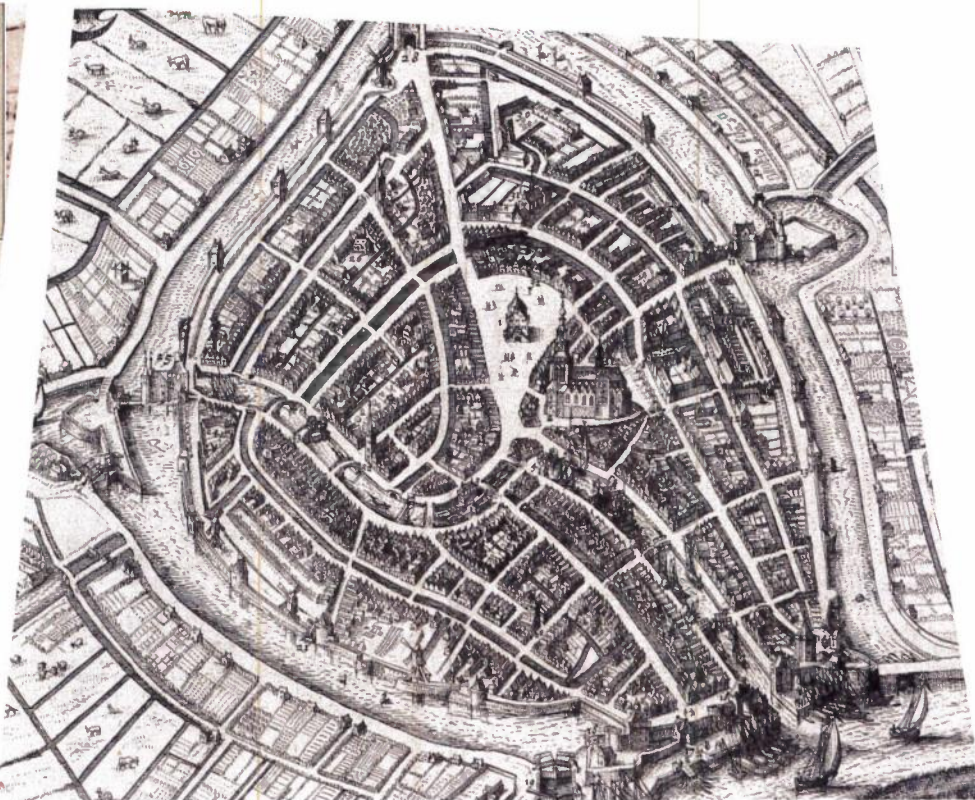
waar de kaart nog steeds te bewonderen is.

De kaart geeft de situatie van rond 1930 weer. Sinds de jaren negentig van de 20e eeuw worden kaarten vooral met de computer vervaardigd. Dat biedt een aantal grote voordelen, zoals het gebruik in navigatiesystemen. Maar de rol van de kunstenaar, aan wie de cartografie niet alleen zoveel mooie producten, maar zelfs haar ontstaan te danken heeft, is dan definitief uitgespeeld. ●

Detail kadasterkaart 1832 met de afgebroken Catharinakerk tussen de Groeneweg en de Geuzen- straat (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Plattegrond van Gouda binnen de singels, vervaardigd door Claes Jansz. Visscher in 1612 voor de atlas van Guicciardini (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Vivian den Hollander en haar 'schrijfhuis'

Kinderboekenschrijfster Vivian den Hollander stapte van haar fiets en zet hem tegen de voorgevel van het smalle pandje Lage Gouwe 24. Wonen doet Vivian in Reeuwijk, maar werken doet ze grotendeels hier, met uitzicht op de visbanken. Beneden heeft haar man een galerie. Boven zit Vivian te schrijven.

'Ik zit hier graag te werken. Eigenlijk is dat meer naar buiten kijken en nadenken. Denken hoort ook bij het schrijfproces. Dan kijk ik naar die prachtige bomen langs het water waar de zon in spiegelt, dat is erg inspirerend.'

Vivian is in Den Haag geboren, maar heeft hier als student op kamers gewoond, ook op de Lage Gouwe. In het pandje waar ze nu werkt, haar 'schrijfhuis' zoals ze het noemt, zat toen edelsmid Alfred Tempelman. 'Bij hem heb ik onze trouwringen gekocht,' vertelt ze. 'Jaren daarna zochten we voor onze dochter een huisje en voor mij een plek waar ik me goed kon concentreren. Toen ik dit huis te koop zag staan, vond ik het meteen een mooie plek. Het heeft zo moeten zijn, denk ik.' Vroeger woonde hier een schippers-

gezin, vertelt Vivian. Zo dicht aan het water lijkt het huis een logische plaats voor een schipper. Omdat het pand rijksmonument is, mocht er niets aan veranderd worden. Er zitten dus nog oude enkelglas ramen in. 'Dit huis is met alleen een nieuwe voor- en achtergevel tussen twee andere huizen in gebouwd. De burens stoken als het ware mee. En heel groot is het niet, dus koud is het hier nooit.'

'Ik wil heel graag een keer iets over het oude Gouda schrijven'

'Ik wil heel graag een keer iets over het oude Gouda schrijven. Maar zoiets vergt veel onderzoek. Daar moet ik echt de tijd voor nemen. Ik ben nu bezig aan een nieuw deel in de serie Spekkie en Sproet. Het geheim van de soes, heet het. Het thema van de kinderboekenweek is namelijk: eten. De deadline nadert en er moet heel hard gewerkt worden om het op tijd af te krijgen.' ●

Bekende Gouvenaars en 'hun' favoriete monument

tekst: Mieke Tustbinder

Carla Rodenberg en de Sterke Samson

'Als ik maar niets over Beatrix hoeft te vertellen,' verzucht kunstschilderes Carla Rodenberg. Ze is de maakster van het rood-wit-blaauwe staatsieportret van koningin Beatrix. Het hangt ook bij haar op zolder, aan de Bloemendaalseweg. Tussen de portretten van andere belangrijke mensen. 'De bloemen schilder ik voor mezelf,' zegt ze. 'De portretten zijn in opdracht. Daar is een wachtlijst voor.' Ieder hoofd vertelt een heel eigen verhaal. Statig, speels of dromerig, het lijkt zo van het doek te kunnen stappen.

'Ik droom nog steeds over de Sterke Samson. Het was er heel primitief.'

Niet voor niets heeft Carla een dijk van een carrière, ze heeft er hard voor gewerkt.

Te beginnen met rondleidingen in het museum aan de Oosthaven en met schilderen bij de Plazuid aan de Raam. 'Daar decoreerde ik het Gouds plateel. Van de fabriek staan nu alleen die geveltjes nog overeind,' vertelt ze. 'Bij Plazuid zaten veertig mannen de hele dag dat prachtige plateel te beschilderen. Ik moest eerst de draai van die blaadjes in de vingers krijgen, daarna mocht ik beginnen met Frans Hals-koppen. En om tien uur gingen de Arbeids-

vitaminen aan. Vreselijk. Toen de fabriek failliet ging, was het natuurlijk heel erg voor het vaste personeel, maar ik was stiekem opgelucht.'

Ze heeft altijd in Gouda gewoond. Jaren woonde ze in de Sterke Samson aan de Oosthaven 68. 'Daar heb ik met zo'n enorm plezier gewoond. Ik droom er nog steeds over,' vertelt ze met glinsterende ogen. 'Het was er heel primitief. Eigenlijk mocht je er niet wonen. We zaten in een soort tuinkamer die we hadden bemachtigd via Olaf Paris, van die apotheek aan de Westhaven. Achter de Samson was zijn spelkeuken. Daar kampeerden wij bij wijze van spreken in. Alles zat erin: ons atelier, de keuken, ons bed...' Toen later haar zoon werd geboren, kraakten ze het kleine kamertje ernaast. 'Dat werd niet gebruikt. Terwijl hij lag te slapen, gingen wij even twee uurtjes klussen hier in de boerderij.' Ze slaat een hand voor haar mond. 'Erg, hè? Toen lag ik er absoluut niet wakker van. Dat zou ik nou niet mee durven, hoor.' ●

Uitgelicht: 10 bijzondere monumenten uit de themaroute 2009

tekst: Margreet Windhorst en Ruud de Wit, met dank aan Henny van Dolder-de Wit, foto's: Marije Strating

ARTI LEGI, MARKT 27

GEBOUW

Het pand met de naam Arti Legi ligt aan het gebogen gedeelte van de Markt dat lange tijd Regenboog heet. Het staat op de plaats waar tot 1573 de Latijnse School is gevestigd en daarna het Boterhuis. De botermarkt verhuist in 1853 naar het stadhuis, waarna het Boterhuis wordt afgebroken. Architect W.C. van Goor tekent voor het ontwerp van het voorname gebouw dat in 1855 op deze plek vrijrijst. Het ontwerp straalt gezag en evenwichtigheid uit door de strakke indeling van de gevel

en door het plechtstatige balkon boven de entree. Ook de toenemende rijkdom van de stad in de 19e eeuw wordt in dit gebouw weerspiegeld.

De gevel is gepleisterd en voorzien van rondboogvensters met draairamen. Op de kroonlijst bevindt zich een balustrade met neogotische vierpassen. Ze wordt gedragen door een rondboogfries op consoles.

In 1886 wordt aan de achterzijde van het gebouw, aan het water van de Zeugstraat, nog zo'n voorname gebouw opgetrokken. Ook dit pand heeft

een statige, in laat-Empirestijl vormgegeven lijstgevel. Samen vormen de twee panden een harmonieus ensemble.

GEBRUIK

Op de plaats van het huidige pand Arti Legi staat al vanaf 1454 een stenen schoolgebouw. Hier gaat ook de vierjarige Erasmus rond 1473 naar school. In 1521 wordt het onderwijs herzien op basis van de heersende humanistische opvattingen; de Latijnse School in Gouda is geboren.

De klassieke talen Grieks en Latijn zijn er vaste kost. De leerlingen worden er voorbereid op een studie aan een universiteit. De school verhuist in 1573 naar het voormalige Cellebroedersklooster aan de Groeneweg 33.

Het gebouw wordt vervolgens gebruikt als markthal voor boter, hennep, kaas en manden. In 1855 wordt de nieuwbouw het onderkomen van het kantongerecht (Legi) en de Stadsteekenschool (Arti). De tekenschool verzorgt gratis (!) tekenles en nijverheidsonderwijs aan handwerkslieden. De nadruk ligt op bouwkundig en modeltekenen. Omdat Gouda eind 19e eeuw een belangrijk aardewerkcentrum is, geeft de tekenschool ook boetseerlessen.

Behalve het gerecht en de tekenopleiding vinden tal van instituties in Arti Legi een onderkomen, zoals de Muziekschool, de Kamer van Koophandel en de plaatselijke gezondheidscommissie.

Vanaf 1873 tot in de eerste helft van de 20e eeuw vindt ook het Stedelijk Museum van Oudheden, de voorloper van museumgoudA, er onderdak.

Tegenwoordig zetelt de VVV in het pand. Ook is er een politiepост gevestigd.

LANGE TIENDEWEG 54

GEBOUW

De bekende Goudse architect H.J. Nederhorst Jr. bouwt dit woonhuis in 1902. De gevel is een mooi voorbeeld van de vermenging van verschillende bouwstijlen die men in deze tijd veel toepast. De basis is neorenaissancistisch.

Een poort links van het oorspronkelijke pand is bij de nieuwbouw in 1902 bij de woning getrokken als hoofdentree. Deze bestaat uit een deur met panelen, smeedwerk met Jugendstil-motieven en een bovenlicht. De borstwering is voorzien van een natuurstenen plint en wordt ter hoogte van de raamdorpels afgesloten door een natuurstenen waterlijst.

Het linkerdeel van de gevel, boven de voormalige poort, wordt aan de bovenzijde afgesloten met een bakstenen balustrade, zoals die rond de vorige eeuwwisseling wel vaker werd gebruikt. De linker eindbaluster is versierd met een bol. Boven alle gevelopeningen bevinden zich segmentbogen met siermetselwerk.

De gevel is aan de bovenzijde afgesloten door een hoofdgestel. Het hoofdgestel, ook wel het entablement genoemd, is het brede horizontale lijstwerk van een klassiek bouwwerk. Het bestaat van onder naar boven uit de architraaf, het fries en de kroonlijst. Architraaf en fries van dit pand zijn uitgevoerd in metselwerk; de kroonlijst in hout. Het hoofdgestel wordt in het midden doorbroken door een trapgevel. De bovenste trap is verrijkt met uitkragend metselwerk en wordt bekroond door een bol op voluten, dat zijn kruis- of spiraalvormige versieringen. Achter het voorhuis bouwde architect Nederhorst in 1910 ook een huidenzouterij.

GEBRUIK

De oudste vermelding van een woning op deze locatie dateert uit 1473. Van enkele bewoners vanaf 1542 kennen we de beroepen: een 'snyer' (kleermaker), een smid, een slotenmaker en een bode. In 1605 woont hier de weduwe van Jan Wouters, 'glaesmaker' en rechterhand van de beroemde glazenier Wouter Crabeth. Wouters zorgt tot zijn dood in 1589 voor het onderhoud van de gebrandschilderde glazen van de Sint-Janskerk. Het huis draagt dan de naam 'De Perse'.

Vanaf 1612 wonen er vervolgens een tassenmaker en een kledingverkoper. In 1902 wordt het oude huis vervangen door een nieuw, in opdracht van de huidenkoopman A. Trijbits. In 1911 woont alleen de weduwe A. Trijbits-van Dantzig er nog. Mogelijk is de in 1942 in Auschwitz omgekomen Izaäk Trijbits haar zoon.

Na de weduwe Trijbits woont er een reeks Goudse huisartsen: achtereenvolgens J.G. Rups, die in 1912 een spreek- en wachtkamer laat bouwen door de architect P. Bokhoven, A. Beek en na hem Eelkman Rooda.

Anno 2009 is in het huis een cursuscentrum gevestigd voor digitale fotografie en cameragebruik.

DE DOELEN, LANGE TIENDEWEG 101-103

GEBOUW

Dit monumentale patriciërshuis is zeven vensters breed en gebouwd in zwierige rococo- of Lodewijk XV-stijl (1750-1770). Deze bouwstijl is ongedwongen en licht: vorm is belangrijker dan functie. De voorgevel heeft een kroonlijst met daaronder karakteristieke consoles versierd met typische asymmetrische krullen en schelpachtige vormen. De deuroplijsting heeft verdiepte pilasters en een gesneden bovenlicht met wapen. Op de begane grond zijn een hardstenen plint en vensterdorpels en schuiframen in Empirestijl (1800-1815) te zien. Het interieur bevat veel stucwerk, een gesneden trap en een schouw in de rechter voorkamer, ook in Lodewijk XV-stijl. In de poort, links, is goed te zien hoe het schoorsteenkanaal vanaf de begane grond schuin door het gebouw naar het dak is getrokken.

GEBRUIK

In 1514 vestigt zich de lokale schutterij van hand- en voetboogschutters in een gebouw aan de Lange Tiendeweg. Achter dit gebouw leggen zij

schietbanen aan. Daar oefenen zij door op doelen te schieten. Het gebouw krijgt de naam Sint Jorisdoelen of Stadsdoelen.

In 1762 vertoont het zoveel gebreken, dat een grondige verbouwing nodig is. Die resulteert in een nieuwe voorgevel volgens de laatste mode in rococostijl.

Prachtige schuttersstukken uit de collectie van museumgoudA herinneren nog aan de glorie van het gebouw. Ze zijn gemaakt door schilders als Ferdinand Bol, Wouter Pietersz Crabeth en Cornelis Ketel. Ooit sierden ze de wanden van de Doelenzaal, waar de befaamde schuttersmaaltijden plaatsvonden. In de 17e eeuw worden die festijnen nog gekenmerkt door een wat ruwe maar broederlijke sfeer. In de 18e eeuw veranderen de stoere schutters in heren, die in hun zucht naar weelde hun pruiken bepoederen en hun voeten warmen op stoven.

Na opheffing van de schutterij in 1795 krijgt het gebouw wisselende bestemmingen. Vanaf 1850 dient het achtereenvolgens als onderkomen voor de Latijnse School, de HBS, de Kleischool en de

Rijkslanbouwwinterschool. TNO doet er nog een poosje aan voorlichting ten behoeve van de klei- en aardewerkindustrie.

Na 1967 wordt de Doelen gebruikt door de Goudse fotoclub en enkele padvindersgroepen. Het onderhoud van het kapitale gebouw hangt als een molensteen om de nek van de gemeente.

Sloop dreigt vanaf de jaren zestig. Tenslotte lukt het de Vereniging Behoud Stadsschoon het historische gebouw te redden. In de jaren '80 volgt een geslaagde restauratie, ook van vele waardevolle interieurelementen. Op de begane grond vestigt zich een fysiotherapiepraktijk, op de eerste verdieping komen kantoren en daarboven appartementen.

DE UTRECHTSCHЕ DOM, GEUZENSTRAAT 6-12

GEBOUW

Het huidige pand wordt rond 1875 gebouwd als uitspanning De Utrechtsche Dom. Op de begane grond bevindt zich aanvankelijk het koetshuis; op de verdieping zijn vijf gastenverblijven. Het bestaat uit een begane grond, een verdieping en een zolder met schilddak. De voorgevel is opgetrokken in rode bakstenen met een kroonlijst. Ze heeft in het midden een gepleisterde middenrisaliet en is voorzien van schijnvoegen en schijnstreken. De brede entree ligt onder een segmentboog. In de gevel zijn ter plaatse van de verdiegings- en zoldervloer muurankers zichtbaar. Het linkerdeel heeft op de begane grond twee deurkozijnen, het rechter twee vensters. Op de verdieping bevinden zich vijf gelijke vensters. Hierachter bevonden zich van oudsher vijf kleine woningen.

GEBRUIK

Zowel letterlijk als figuurlijk is deze plaats al eeuwen een uitspanning. Letterlijk in de zin van een gelegenheid voor het uitspannen van paarden; figuurlijk in de zin van pleisterplaats. Het huidige gebouw dateert uit de tweede helft van de 19e eeuw, maar de geschiedenis van de uitspanning gaat terug tot in de 16e eeuw. De eerst bekende eigenaren van de voorganger van dit gebouw worden in 1524 genoemd. In 1589 krijgt het pand de naam Den Ouden Roscam, een eerste verwijzing naar paarden. In 1661 wordt het een timmermanswerkplaats. Dat duurt niet lang: in 1674 wordt het pand gekocht door een brouwer. Een herbergier vestigt de eerste uitspanning in figuurlijke zin op dit adres. Rond 1750 moet de herberg Den Uijtrechtsen Dom zijn gaan heten. Het koetshuis biedt dan nog plaats aan zestig paarden. Als het bedrijf in 1873 wordt overgenomen door Willem Leendertszn Erbeveld, wordt het gedeeltelijk gesloopt om plaats te maken voor het huidige gebouw. De familie Erbeveld exploiteert de uitspanning een hele eeuw. In 1975 verkopen zij het gebouw in delen. Sinds 1984 is hier toch weer een hotel gevestigd, getooid met de aloude naam De Utrechtsche Dom. Het hotel is in 1999 gerenoveerd en telt nu 14 kamers.

HUIZE GROENEWEG, GROENEWEG 33

GEBOUW

Dit complex is eind 14e eeuw gebouwd als Cellebroedersklooster. De plattegrond is haakvormig, met de lange zijde aan de Groeneweg. Het hoofdgebouw wordt eind 16e eeuw ingrijpend verbouwd voor de Latijnse School. Van het grondplan van het klooster blijft niet veel meer over. Tegen de linkerzijgevel is in 1899 een koetshuis gebouwd in neostijl. Dit koetshuis staat aan drie zijden vrij en heeft twee bouwlagen en een trapgevel aan de voorzijde. De symmetrische voorgevel wordt doorsneden door zandstenen speklagen. Dat zijn horizontale stroken steen met een lichtere kleur dan de andere steenlagen van het gebouw. Een speklaag brengt afwisseling en levendigheid in een muur. Boven de twee dubbele deuren bevinden zich bovenlichten in de vorm van een korfboog. Een korfboog bestaat uit een aantal cirkelsegmenten. Het is een versieringselement dat in de late gotiek en in de renaissance veel werd toegepast, tot in de 17e eeuw toe. Later duikt het weer op in neo-stijlen.

GEBRUIK

De geschiedenis van de congregatie van de Cellebroeders in Gouda begint in 1395. De broeders verplegen zieken, met name pestlijders. Ook zorgen zij voor het begraven van de slachtoffers van de pest. Ze zijn passend gekleed in zwarte pijen. In 1464 nemen de Cellebroeders de regel van Sint Augustinus aan. Het klooster krijgt de naam Emmaus en breidt gestaag uit met een kapel en allerhande bijgebouwen. In 1518 strekt het kloosterterrein tot aan de stadsveste. De reformatie betekent het einde van de kloosters. Het complex aan de Groeneweg huisvest vanaf 1578 de Latijnse School. Uit deze periode stammen de kamer met 18e eeuwse goudleren behang en het toegangspoortje uit 1666 met opschrift over het nut van Latijn en Grieks voor de vorming van de geest. In 1850 verhuist de school naar het Doelengebouw. Het oude klooster wordt het onderkomen van de 'Werkinrichting tot wering der bedelarij'. Halverwege de 19e eeuw telt Gouda talloze bedelaars. De werkinrichting houdt dagelijks

honderden mannen, vrouwen en kinderen van de straat. Het werk varieert van touwpluizen voor scheepswerk tot kousen en sokken breien, zwavelstokken en veters maken, erwten sorteren en sneeuwruimen. Jonge kinderen hoeven niet te werken; zij bezoeken de stadsarmenschool. Vanaf 1865 biedt de inrichting behalve werk ook huisvesting aan armlastige ouderen. Dat betekent ook dat het gebouw als zodanig verandert. Kleine kamers worden grote slaapzalen, uitbreiding is nodig voor voorzieningen als badkamers en een lijkenkamer. Gaandeweg ontstaat een 'gewoon' verzorgingshuis. Als Huize Groeneweg bestaat de instelling nog steeds.

GEBOUW

Op het achtererf van Oosthaven 31 bouwt architect J. Sliedrecht in 1899 dit 'likenhuisje'. Het pandje heeft een enigszins industrieel karakter, met een zadeldak, een tuitgevel en een rechthoekige plattegrond. Het huisje is opgetrokken in geel metselwerk. Rode bakstenen zijn gebruikt voor de banden in de gevel, de vensterbogen boven de stalen rondboogvensters en de rollagen langs de tuitgevel. Op de hoeken van de tuitgevel en in de top prijken drie forse 'schijnschoorstenen' die overstekend zijn opgemetseld. In het bouw-historisch jargon spreken we van 'uitkragen'. De entree zit in het midden van de voorgevel en heeft dubbele houten deuren en een bovenlicht. Boven de deurpartij geeft een pakhuisluik toegang tot de zolderruimte.

GEBRUIK

Dit bijzondere gebouw is een zogenaamd metaheerhuisje: een lijkenuis ten behoeve van het Joodse begrafenisritueel. Het woord is afgeleid van het hebreeuwse téhoor, dat rein betekent. In de joodse traditie moet een overledene binnen 24 uur begraven worden. Tot die tijd ligt het lichaam van de overledene opgebaard in het metaheerhuisje. Men neemt er afscheid van de overledene, bidt er het kaddisj-gebed en voert er reinigingsrituelen uit. Het gebouwtje wordt gekoesterd als een monument van waarde. Het is bereikbaar via de poort links naast Oosthaven 31. De bouw van het huisje hangt samen met de vestiging van een tehuis voor bejaarde joodse mannen en vrouwen. Op de plaats van Oosthaven 31 staat tot 1892 zeepziederij De Hamer van de firma Viruly. Het jaar daarop koopt het Israëlitisch Armbestuur het pand. Vele verbouwingen maken het gebouw tot een goed ingericht onderkomen voor bejaarden, die er onderdak en verpleging krijgen. In Gouda is al sinds 1840 een joods rusthuis gevestigd, gesticht door Mousje H. Lewijt. In de Tweede Wereldoorlog worden de bewoners van het tehuis aanvankelijk vrijwel ongemoeid gelaten. Op vrijdag 9 april 1943 - de sjabbat is zojuist begonnen - krijgt de directrice, mevrouw

METAHEERHUISJE, OOSTHAVEN 31A (ACHTER 31)

S.R. Teixeira de Mattos, bevel om de bewoners gereed te maken voor vertrek. Zij worden opgehaald door leden van de Haagse en Goudse politie en de SS. Ook alle andere nog in Gouda wonende joden moeten zich in het tehuis verzamelen. Allen worden via Westerbork afgevoerd naar het concentratiekamp Auschwitz. De directrice is de enige bewoner van het huis die de oorlog overleeft. Sinds 1994 is het metaheerhuisje een expositieruimte, annex gedenkplaats. Het pandje is opgenomen in de plechtige dodenherdenking op 4 mei. Het herinnert aan de tijd dat de joden ongestoord in Gouda konden wonen.

MOLENWERF 9

GEBOUW

Dit huis, gelegen in het oudste gedeelte van de stad, is vooral bijzonder omdat het nog veel middeleeuwse interieurfragmenten bevat. Zo is het houtskelet met gotische sleutelstukken nog vrijwel geheel intact. Sleutelstukken zijn korte steunbalken onder de hoofdbalken van vloeren of spanten. Behalve als een belangrijk constructief element in de middeleeuwse bouw, fungeren deze sleutelstukken vaak ook als ornamenten vanwege hun fraaie detaillering. Omdat versieringen modegevoelig zijn, zijn ze een belangrijk hulpmiddel bij het dateren van een pand of van de veranderingen die het heeft ondergaan.

In één van de muren is nog een gotische muurnis te vinden. In deze uitsparing kon een kaars of een beeldje staan. Behalve de sleutelstukken bevatten ook andere onderdelen van het interieur gotische sierprofielen.

Veel van de rijkdom van dit bijzondere pand is aan het zicht onttrokken doordat het hele pand is 'ingesmeerd met cement' zoals de Rijksdienst voor de Monumentenzorg met een ondertoon van spijt schrijft.

GEBRUIK

In 1622 vestigt Dieuwertgen Jans, samen met andere vrouwen, een katholieke school in het pand aan de Molenwerf. Dieuwertgen en haar vriendinnen zijn ongehuwde katholieke dames die een geestelijk leven leiden onder bescherming van een priester. Zij worden aangeduid als 'klopjes'. Naar de bijnaam van de initiatiefnemers wordt de school aangeduid als 'klopjesschool'. Hoewel Gouda bekend staat om zijn tolerantie tegenover de 'oude religie', vindt het stadsbestuur katholiek onderwijs een brug te ver. De school wordt gesloten, op straffe van boete. Uit kerkelijke archieven blijkt echter dat het verbod nauwelijks gehandhaafd wordt: het stadsbestuur is toch niet zo recht in de leer als de gereformeerden wel zouden willen.

Lang staat het pand bekend als het Tapijthuis. Die naam dankt het aan zijn functie van weverij in de 17e eeuw. Vlaamse tapijtwevers oefenden er hun ambacht uit. De tapisserie was gedurende een groot deel van de 17e eeuw een belangrijke bedrijfstak in Gouda. Opvallend is dat vrouwen in dit ambacht soms een leidende rol spelen.

Ook de weverij aan de Molenwerf wordt vanaf 1683 door een vrouw bestierd. Jannetje Laurensdochter Wouters, weduwe van meesterwever Jan Onclaer, zet het bedrijf eigenhandig voort.

In de 19e eeuw herbergt het pand een bierbrouwerij; een van de velen in de stad. De vader van schrijver Herman de Man, Herman Salomon Hamburger, vestigt er begin 20e eeuw zijn veilinghuis. Tegenwoordig heeft sieradenontwerper Menno Meijer hier zijn atelier.

DE MORIAAN, VOORHEEN IN DE GOECOOP, WESTHAVEN 29

GEBOUW

Het huis De Moriaan wordt voor het eerst vermeld in 1513. Links van het pand bevindt zich een zogenaamde osendrop: een ruimte tussen twee huizen die is bestemd om het regenwater af te voeren naar achtererf of straat. Vermoed wordt dat het pand oorspronkelijk een trapgevel bezit. In 1617 krijgt het een nieuwe voorgevel in Hollandse Renaissancestijl. Deze staat er nu nog, zij

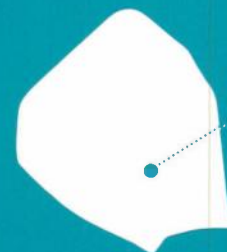
het in gewijzigde vorm. De gevel is 'op de vlucht gebouwd': hij helt zo'n 75 cm naar voren ten opzichte van de begane grond. Dit dient vooral om de kwetsbare glazen puidelen met hun versieringen te beschermen tegen regen. Kenmerkend zijn de speklagen: afwisselende lagen van baksteen en natuursteen. Ook de blokken en kopjes in de ontlastingsbogen boven de vensters zijn typerende stijlelementen.

In 1662 krijgt het winkelvoorhuis een rijk versierde houten binnenpui met vier vensters tussen vijf Corinthische pilasters, waardoor het daglicht doordringt tot in de binnenkamer. De hoeken tussen de boog boven de doorgang links zijn versierd met gesneden ranken van loofwerk. Het bovenstuk van de binnenpui is onderverdeeld in drie velden met maretakken, eikenloof en bloemfestoenen. De velden zijn van elkaar gescheiden door een guirlande. Al het houtwerk is gemarmerd. De suggestie van natuursteen is zover doorgevoerd, dat boven de poort een sluitsteen met kopje is uitgesneden. Ook de achterkamer bevat fijn houtsnijwerk.

GEBRUIK

Tot 1605 huisvest het pand de bakkerij De Twaelff Half Maenen; daarna een kruidenier. Deze verkoopt behalve kruiden en specerijen ook verfstoffen, medicijnen en levensmiddelen. Hij laat in 1617 de nieuwe voorgevel optrekken en geeft het pand de naam In de Goecoop. De volgende eigenaar is verantwoordelijk voor de ingrijpende aanpassingen en de rijk versieringen uit 1662. Tegen het einde van de 17e eeuw kan men er kopen wat nog op de pui staat vermeld: Tabak, Koffy en Thee. Uit die tijd stamt de gevelversiering van tabaksklossen: spoelen waar de tabaksbladeren omheen werden gedraaid, waarna ze werden fijngesneden. Het gevelbord met de pijprokende Moriaan dateert uit de 18e eeuw.

In 1920 koopt de gemeente de Moriaan. Een 'mislukte' restauratie van de gevel uit 1926 wordt in 1957 ongedaan gemaakt. Het baksteenfries wordt aangevuld met een gevelsteen uit het museum. De steen werd oorspronkelijk gesierd door het jaartal 1617 en de reclamekreet: 'Loop, loop, dit is in de Goecoop'. In 1938 vestigt het Pijpen- en Aardewerkmuseum zich hier. Sinds 2008 is de Moriaan het Nationaal Farmaceutisch Museum.

OOSTHAVEN 14

GEBOUW

Oosthaven 14 vormt aanvankelijk één geheel met nummer 13. Al in de 17e eeuw is ook het achtererf bebouwd. Daarbij verandert het steegje van voorhuis naar achtererf in een gang. De plattegrond is dan heel duidelijk: voorhuis, twee kamers en een achterhuis. Door latere verbouwingen is van die indeling nu niet veel meer te herkennen. Rond 1850 komt de huidige voorgevel tot stand. In de loop van de 19e eeuw wordt het voorhuis heringericht. De kern is echter, net als het achterhuis, veel ouder. Rond 1938 krijgt de begane grond een nieuwe winkelpui.

Het huidige achterhuis bezit nog een deels 16e, deels 17e eeuwse constructie in de vorm van een altemnerend houtskelet, met afwisselend balkdragende muurstijlen en in de muur opgelegde balken. Bijzonder en zeldzaam is het rijk geprofileerde kruiskozijn uit het begin van de 16e eeuw dat nog vrijwel compleet aanwezig is. De lijstgevel is van baksteen. Het zadeldak met voorschild is gedekt met rode Hollandse pannen. De pui heeft een gekoppeld kozijn met links een etalage en rechts een deur. Het geheel wordt overspannen door een iets uitspringend kozijn met drie bovenlichten. De middelste is breed en

gevuld met glas-in-lood. Beide verdiepingen zijn voorzien van twee schuifvensters. De gevel is aan de bovenzijde afgesloten door een fries en een kroonlijst met guttae (druppels). Het achterhuis is opgetrokken uit gele ijsselen. Het schilddak heeft rode Hollandse pannen. Tegen de begane grond staat een 19e eeuwse aanbouw.

GEBRUIK

Het pand Oosthaven 14 wordt voor het eerst genoemd in 1432. Kennelijk heeft het bij de grote stadsbrand van 1438 geen schade ondervonden, want in 1439 is het nog bewoond. In 1611 woont er een olieslager en in 1622 een trasmaalder (tras is metselspecie uit tufsteen). Lange tijd was het pand in gebruik bij een kokbanketbakker, die zich al vroeg bezig hield met 'catering'. Het interieur van zijn professionele keuken is nog grotendeels intact. Het valt op hoe lang een eigenaar of familie in de 20e eeuw een pand bewoonde. Van 1900 tot 1950 vermelden de adresboeken van de stad Gouda voor Oosthaven 14 slechts één naam: die van de familie Kabel. Vandaag de dag is de benedenverdieping in gebruik van De Muzen, een bedrijf dat creatieve workshops verzorgt.

OUDE BEGRAAFPLAATS, PRINS HENDRIKSTRAAT 1-3

GEBOUW

De Oude of Algemene Begraafplaats dateert uit 1832. De bebouwing bestaat uit een aula, een klein baarhuisje en een smeedijzeren toegangshek. De aula (circa 1840) is in classicistische stijl vormgegeven. Het is een karakteristiek vroeg 19^e eeuws begraafplaatsgebouw met zowel voor de bouwstijl als voor de bestemming kenmerkende elementen. Het gebouw is blokvormig. De voorgevel heeft in het midden een licht uitspringend vertikaal vlak (een middenrisaliet) met een monumentale ingangspartij. Deze is bekroond door een driehoekig fronton. Aan weerszijden bevinden zich geprofileerde schuifvensters waarvan het bovenlicht een spitsboog heeft. Houten pilasters met doodskoppen vormen de omlijsting van de ingangspartij. Boven de entree prijkt het opschrift 'memento mori'. Het met een rondboog afgesloten bovenlicht bevat symbolische ornamenten, zoals de zeis en de slang die zichzelf in de staart bijt. De zeis is het symbool van de dood. De dood wordt ook wel de grote maaier genoemd, die oogst aan het eind der tijden. De slang die zichzelf in de staart bijt, staat symbool voor de verganke-

lijkheid in de oneindige kringloop van het leven. De ingang van het terrein is afgesloten met een zwart smeedijzeren toegangshek met zilverkleurige ornamenten, zoals de gevleugelde zandlopers die symbool staan voor de kortstondigheid van het leven en het onvermijdelijk naderende stervensuur. Ze zijn te vinden op de pijlers, de pijlpunten en overige bekroningen.

GEBRUIK

In 1811 verbieden de Franse overheersers in steden en dorpen met meer dan 1000 inwoners om hygiënische redenen het begraven in kerken. Na het vertrek van de Fransen in 1813 is het begraven in kerkgebouwen weer tijdelijk toegestaan. De gemeenteraad van Gouda besluit op 4 maart 1828 uit eigen beweging tot 'het doen ophouden van het begraven van lijken in de kerken en op kerkhoven, benevens tot het doen aanleggen van geschikte begraafplaatsen buiten de bebouwde kom der gemeente'. Het stadsbestuur koopt in Korte Akkeren een terrein voor een algemene begraafplaats. Deze begraafplaats is van 1832 tot 1978 in gebruik.

De begraafplaats telt circa 2000 graven. De graven geven een goed beeld van de samenstelling van de Goudse bevolking in de 19^e eeuw. Behalve beroemde en beruchte inwoners liggen hier uiteraard ook minder bekende inwoners. Enkele Goudse prominenten die hier begraven liggen zijn: de oud-burgemeester IJzendoorn, kunstschilder D.J. van Vreumingen en de directeur van de lichtfabrieken, J.J. Prins. Verder wemelt het grafveld van de bekende Goudse namen, zoals Van der Want, Goedewaagen, Van Iterson, Noothoven van Goor, Jonker, Kamphuisen, Endenburg en Grendel.

VAN SPANJE NAAR ORANJE

DE ROL VAN DE GOUDSE SCHUTTERIJ TIJDENS DE OPSTAND

In de zomer van 1572 'kiest' Gouda voor de prins van Oranje en daarmee tegen de koning van Spanje. Een klein legertje geuzen staat voor de muren. Omdat de schutterij niet wil vechten, valt Gouda als eerste grote stad in Holland in handen van Willem van Oranje. *tekst: Hans Smit*

'Op 1 april verloor Alva zijn Brill'. Dit bekende rijmpje herinnert aan de verrassende inneming van Brielle door de Watergeuzen op 1 april 1572. Prins Willem van Oranje heeft vijf jaar eerder de Nederlanden verlaten als gevolg van het beleid van Koning Filips II van Spanje. Deze heeft opdracht gegeven tot rigoureuze vervolging van alle gelovigen die niet volgens de strikte regels van het rooms-katholieke geloof willen leven. De prins kan dit niet met zijn geweten verenigen en vertrekt naar zijn stamslot de Dillenburg in Duitsland. Na twee mislukte pogingen tot opstand in 1568 en 1569 wordt Willem door Alva wegens ongehoorzaamheid gedaagd voor de Raad van Beroerten ofwel de Bloedraad. De prins kan zich niet meer vertonen in een stad of land onder gezag van Filips II.

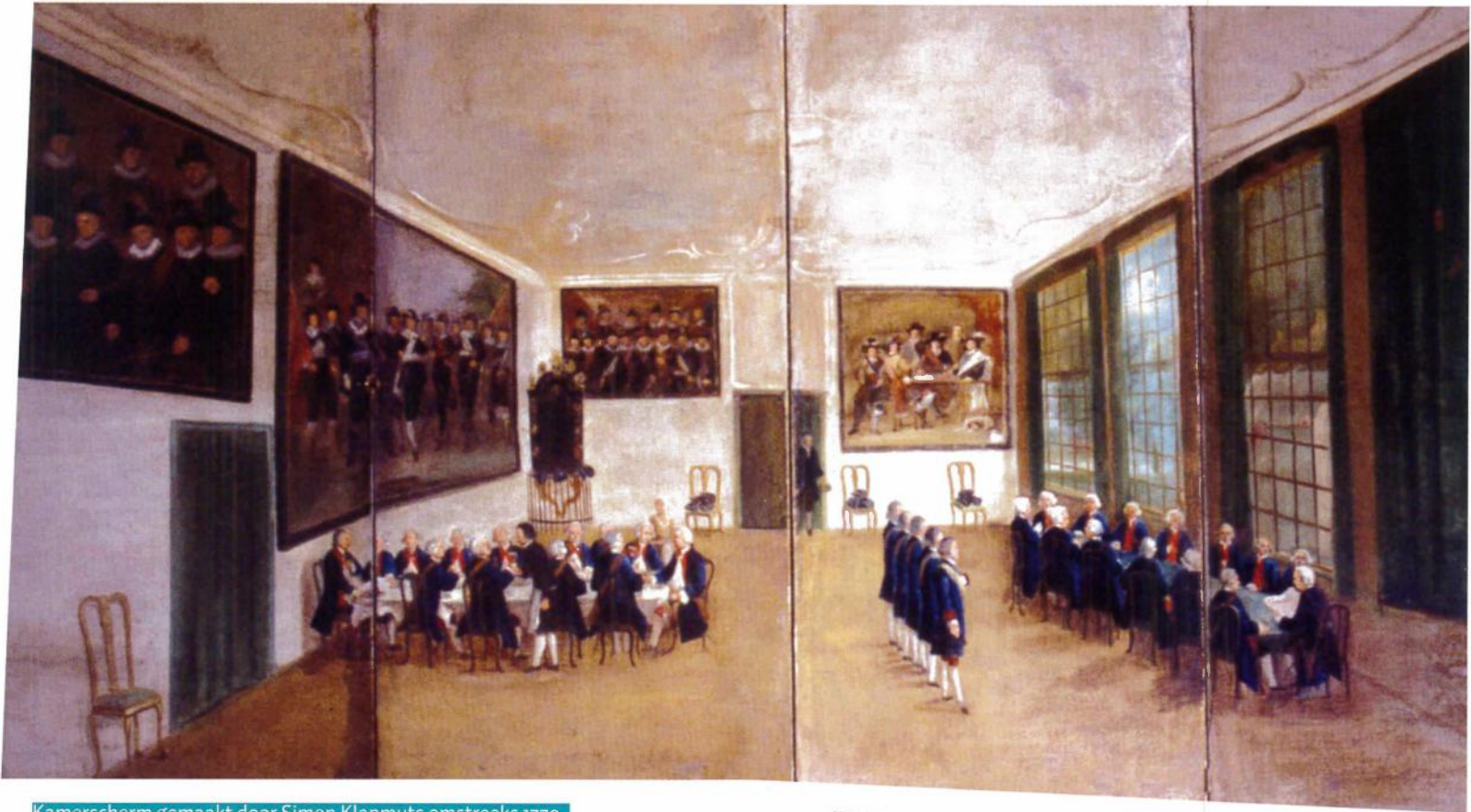
SMEEKBRIEVEN

Willem is snel ingelicht over de verrassing van Brielle. Hij stuurt brieven rond naar andere steden met de oproep zich bij hem aan te sluiten. Aan het stadsbestuur van Gouda richt hij op 22 april 1572 een brief van zes kantjes. Hij vraagt de Gouwenaars gul te zijn met het geven van geld voor een leger. Deze brief heeft Gouda weliswaar bereikt, maar de inhoud is er niet bekend gemaakt. De brief is ongeopend naar Alva gezonden en bevindt zich nog steeds in het archief te Brussel.

Op 8 juni stuurt de prins opnieuw een uitvoerige brief naar het stadsbestuur. Hij is klaar om ten oorlog te trekken en wil dat Gouda openlijk verklaart 'een liefhebber te zijn van de vrijheid en de welvaart van het vaderland'. Opnieuw is veel geld nodig om de bevolking uit de klauwen van de 'Spaanse gieren en wolven' te halen. Gods zegen zal op de onderneming rusten om te voorkomen 'dat de Nederlanders schendige slaven en voetzolen van de Spanjaarden blijven'. Blijkbaar beschikt de prins op de Dillenburg over goede propagandisten. Hoewel hij deze laatste brief niet alleen adresseert het onwillige stadsbestuur maar ook aan de gilden, de schutters en de 'gemeente' (burgerij), bereikt hij ook nu niet het gewenste effect. Het is de vraag of de prins juist geïnformeerd

Detail van de voorgevel van De Doelen aan de Lange Tiendeweg (foto Marije Strating)

Kamerscherm gemaakt door Simon Klapmuts omstreeks 1770. Het scherm werd gemaakt voor de krijgsraadkamer in het doelengebouw. Er zijn verschillende schuttersstukken op te zien waaronder het schilderij van Ferdinand Bol (collectie museumgoudA)

is over de bereidheid van de Gouvenaars om in opstand te komen. De meerderheid is goed katholiek en loyaal aan de koning. Slechts een enkeling bij schutterij, gilden en burgerij is Oranjegezind.

GERUISLOZE OVERGANG

Voorjaar 1572 breidt de opstand zich in Zeeland en West-Friesland uit. Op het platteland van Holland zwerven kleine groepjes geuzen en prinsgezinde soldaten. De onvrede over Alva's optreden tegenover de ketters en over zijn belastingbeleid (de tiende en twintigste penning) wordt groter. Op 19 juni trekt een groepje geuzen onder aanvoering van jonker Adriaan van Zwieten Oudewater binnen. Vanuit Gouda krijgen zij een seintje dat twee dagen later de Kleiwegpoort 's morgens vroeg onbewaakt zal zijn. Van die tip maken zij gretig gebruik. Op die bewuste dag trekt het geuzenlegertje van nog geen honderd man, na enige schermutselingen, de stad binnen richting stadhuis. Op de Markt wordt het tegengehouden door de schutterij. Die zien echter af van geweld, zodat de geuzen het stadhuis kunnen bereiken. Na enkele dagen discussiëren zweren de meeste stadsbestuurders en schutters trouw aan de prins. Door het neutrale optreden van de schutters kiest Gouda geruisloos en bijna zonder bloedvergieten als eerste grote stad in Zuid-Holland voor Willem van Oranje.

Schuttersstuk uit 1653 van Ferdinand Bol. Hij schilderde de krijgsraad van de Goudse schutterij onder leiding van kolonel Govert Suijs. (collectie museumgoudA)

STEUNPILAREN VAN DE STAD

Schutters vormen de gewapende macht van een stad en zijn daardoor de steun en toeverlaat voor een stadsbestuur. Men laat zich liever door eigen schutters verdedigen. Een garnizoen van vreemde troepen geeft maar overlast. Schutters zijn kapitaalcrachtig, want zij moeten hun eigen uitrusting betalen. Zij zijn talrijk (in Gouda zo'n 400 mannen) en in de kracht van hun leven. Zij zorgen voor de sociale cohesie, want zij vertegenwoordigen de diverse stromingen in de stad, zowel op politiek als op religieus gebied.

Het krachtig zelfbewustzijn van de schutterijen komt het duidelijkst tot uiting in de schilderstukken die zij laten vervaardigen. Bekende voorbeelden zijn de schuttersstukken van Frans Hals in Haarlem en de Amsterdamse Nachtwacht van Rembrandt. Ook in Gouda bestellen de schutters stukken, onder andere bij Rembrandts leerling Ferdinand Bol. In de 18e eeuw hangen die in de Doelen aan de wand.

SCHUTTERS EN DOELEN

Grote steden kennen meerdere schutterijen. De vroegste is die van de handboog, het oudste wapen om een tegenstander van afstand te treffen. Daarna komen die van de kruis- of voetboog, een zwaardere en effectievere boog. Voor het spannen wordt deze op de grond gezet. De derde schutterij wordt die van de kolveniers of kloveniers. Zij maken gebruik van kloviers: handschietwapens die met buskruit werken. Op den duur maken alle schutters gebruik van wapens

met buskruit. De verschillende soorten schutterijen hebben ieder een eigen schutspatroon: Sint-Joris voor de handboogschutters, Sint-Sebastiaan voor de schutters van de voetboog.

Voor de wapenoefening krijgen de schutters de beschikking over buitenterreinen, Doelen genoemd. Op deze schietbanen wordt geschoten op zandhopen of schietschijven (doelen). De banen zijn gescheiden door heggen. Later wordt het geheel overdekt en ontstaan er vrij forse gebouwen. Elke stad heeft een of meerdere Doelen gehad. Die van Gouda staat eerst aan de Doelenstraat en verhuist in 1514 naar de Lange Tidendeweg. In 1763 komt daar een nieuw gebouw, ontworpen en ingericht naar de eisen en smaak van de tijd. Achter een indrukwekkende gevel gaat nog steeds een fraai interieur schuil, gedecoreerd in de rococostijl. ●

Bekende Gouwenaars en 'hun' favoriete monument tekst: Mieke 'Dasthinder Soesja Citroen en de voormalige synagoge

'Ik ben voor de liefde naar Gouda gekomen,' vertelt Soesja Citroen in haar huis aan de Kattensingel. Haar man is een echte Gouwenaar. Soesja's favoriete monument is een gebouw met een bijzondere betekenis in de geschiedenis van Gouda: de oude synagoge aan de Turfmarkt, op de nummers 23-25. Ze vertelt hoe dat zit.

'Nu is de Vrije Evangelische Gemeente er gevestigd. Die heeft het pand in 1950 gekocht van de joodse gemeenschap in Gouda. Die gemeenschap is nooit bijzonder groot geweest. Toch vind ik het schokkend dat bijna alle leden van die gemeenschap in de tweede wereldoorlog uit Gouda zijn gedeporteerd. Omdat er vrijwel niemand meer was om naar bijeenkomsten te komen, verloor de synagoge zijn functie. Het joodse element is helemaal uit Gouda verdwenen.'

Soesja vindt dat de Goudse joden niet vergeten mogen worden. Ze zou dan ook graag een routeboekje

maken langs plaatsen waar mensen hebben gewoond die in de Tweede Wereldoorlog zijn afgevoerd om nooit meer terug te keren. Die plaatsen zouden dan gemarkeerd moeten worden door zogenaamde stolpersteine, of struikelstenen zoals ze in het Nederlands wel worden genoemd. De Duitse kunstenaar Gunter Demnig heeft ze ontworpen. Ze bevatten een koperen plaat met naam, geboortedatum en datum van deportatie. Die plaat wordt voor het huis van een slachtoffer tussen de straatstenen gelegd. 'Op die manier wordt het bestaan van de joden in Gouda zichtbaar. Volwassenen, ouderen en kinderen. Ze hebben daar, op die plek gewoond. Mensen zeggen toch altijd: "je bent pas vergeten als je naam is vergeten". Op die manier hou je de herinnering aan de joodse inwoners van Gouda levend.'

'De Goudse joden mogen niet vergeten worden'

De synagoge is een prachtige 'lieu de mémoire,' een herdenkingsplek, voor wat er in de oorlog met de joodse inwoners van Gouda is gebeurd. 'Vorig jaar op 4 mei is hier een bijeenkomst geweest met vertegenwoordigers van de hele samenleving. Er trad een Marokkaanse rapper en een

klezmerband op. Soesja zong bij die gelegenheid het lied Place of Silence gezongen, voor haar grootvader, die ook in de oorlog is gedeporteerd. 'Toen ik in de hal van die kerk stond, had ik echt het gevoel: wat een mooie plek is dit. Wat een bijzondere gebeurtenis.' ●

Gezicht op het Tolhuis vanaf de Hollandse IJssel, circa 1900 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

19-eeuwse kaart met de doorvaartroute van de Zuiderzee naar de Hollandse IJssel (collectie auteur)

‘WEL HONDERT DUYSENT MALEN VERVLOECKT’

TOLHEFFING MAAKT GOUDA RIJK MAAR NIET GELIEFD

De tolheffing voor de verplichte scheepvaartroute door de stad zet het middeleeuwse Gouda op de kaart. Pogingen deze route te omzeilen worden met harde hand de kop ingedrukt. Als ‘tolenaar’ maakt de stad zich niet geliefd.

tekst: Christiaan van der Spek

Met het doorgraven van de Gouwe naar de Oude Rijn ontstaat begin 13e eeuw de belangrijkste noord-zuidroute door Holland. Alle schepen die via deze veilige route ‘binnen dunen’ varen, gaan via de Gouwe naar de Hollandse IJssel. Zij passeren daarbij de kleine nederzetting Gouda. Dankzij deze strategische positie langs één van de drukste scheepvaarttrajecten verleent graaf Floris V het plaatsje in 1272 stadsrechten. Kort daarop verhuist

ook de grafelijke tol van Moordrecht naar Gouda. Op de plek waar de Gouwe in de IJssel uitmondt, verrijst een groot tolhuis. De eerste vermelding van dit ‘Tollenhuuse’ dateert van 1389. Nog belangrijker dan de vestiging van de tol is het grafelijke besluit de vaarroute via Gouda verplicht te stellen. Hiermee krijgt Gouda het monopolie op de binnenvaart. Tot de komst van de Fransen in 1795 mogen schepen van Amsterdam naar Dordrecht, en van Hamburg naar Brugge maar één vaarroute door Holland gebruiken. Men spreekt van de ‘gecostumeerde’ vaart: een voorgeschreven en gereguleerde route die de schepen verplicht door Gouda voert.

KLIPPEN EN PALEN

De stad ziet maar weinig terug van de geïnde tolgeden – deze vloeien direct in de grafelijke schatkist. Desondanks profiteert Gouda wel degelijk van alle bedrijvigheid op haar wateren. De lange wachttijden voor de ‘sluys ter Goude’ (de Donkere Sluis) zorgen ervoor dat schippers in Gouda naar de kroeg

gaan, eten kopen en hun zeilen laten maken. De stad komt mede daardoor tot bloei en heeft er dan ook geen belang bij de doorstroming te verbeteren. De wachttijden lopen soms wel op tot drie dagen, tot grote ergernis en frustratie van de wachtende schippers. ‘Goudse gapers’ is een veel gehoorde scheldnaam voor de trage Goudse bevolking.

Gouda maakt zich met deze instelling niet erg geliefd bij het varende volk. Een klaagbrief van het Goudse schippersgilde aan het stadsbestuur uit 1665 verwoordt dat. De brief vermeldt dat Gouda van oudsher door schippers ‘wel hondert duysent malen is vervloecht, en dat de vreemde schippers wel soo veel klippen en palen hebben gewenst in de Goudsche sluys ter Goude als er druppels zijn in de Spaensche zee.’ Daarmee aangevend dat ze alle mogelijke obstakels wensen in de doorvaart door Gouda, zodat ze voor een andere vaarroute kunnen kiezen. Erg veel keuze is er echter niet: concurrerende vaarroutes als de Vliet en de Rotte zijn afgedamd. Delft en Leiden leggen verschillende

keren een sluis aan in de Vliet bij Leidschendam om deze open te stellen. Gouda verdedigt haar binnenvaartmonopolie fel. De stad stuurt in 1492 zelfs een leger van 400 gewapende gezellen, timmerlieden en smidsknechten naar de sluis toe om deze met de grond gelijk te maken. Delft en Leiden morren, maar kunnen niets doen. Door de aanwezigheid van het grafelijke tolhuis weet Gouda zich telkens gesteund door de graven van Holland.

CONFLICT

Illustratief voor de egoïstische houding van Gouda is het conflict met stadhouder Willem van Oranje. Deze wil buiten de stadsmuren een bredere sluis voor militaire doeleinden. Als Leiden in 1574 door het beleg van de Spanjaarden dreigt te verhongeren, blijkt de te hulp komende geuzenvloot niet

door de smalle Goudse sluis te passen. Het Goudse stadsbestuur weigert echter de eisen van Oranje voor een nieuwe sluis in te willigen. Zij laten zich leiden door angst dat schippers dan minder lang in de stad zullen liggen en de stad inkomsten zal mislopen.

Willem van Oranje is furieus over de Goudse reactie en verordonneert de bouw van een brede sluis in de Leischendam, zodat (oorlogs)schepen niet langer via Gouda hoeven te varen. In Gouda is men verbolgen. Het stadsbestuur weigert nog langer belasting af te dragen aan Den Haag. Ook als na een aantal jaar de Staten van Holland dreigen met militair ingrijpen en met de confiscatie van alle koopwaar en bezittingen van Gouwenars in Holland, bindt de stad nog steeds niet in.

Uiteindelijk besluit het stadsbestuur een beproefde

methode te gebruiken. Op 23 december 1577 trekken twee compagnieën schutters naar de sluis in de Leidschendam. Opnieuw vernietigt Gouda op deze plek de sluis. Tegelijkertijd doet men een concessie aan Oranje door de Mallegatsluis te vernieuwen en te vergroten om de oorlogsschepen te laten passeren. Grote koopvaarders mogen de nieuwe sluis ook gebruiken, maar alleen als ze toch 36 uur in de stad blijven. Zo stelt de stad haar inkomsten veilig.

Het Tolhuis aan de IJssel symboliseert tot op de dag van vandaag de slechte naam die de stad bij de schippers had. Met de onbuigzame en weinig diplomatieke houding in het binnenvaartbeleid heeft Gouda zichzelf op een niet zo fraaie manier op de kaart gezet. ●

Detail van het Tolhuis (foto Marije Strating)

Tolhuis vanaf de Westhaven (foto Marije Strating)

Westhaven, Gouda

Tolhuis vanuit de binnenstad gezien rond 1900 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

OMGAAN MET CULTUURHISTORIE IN 21E EEUWS GOUDA

MEER DAN 'KOEKTROMMELMONUMENTEN'

Monumenten en stroopwafels, een heerlijke combinatie (foto Marjo van Loon)

Gouda op de (ansicht)kaart (foto Marjo van Loon)

Het Goudse stadhuis en de Sint-Janskerk zijn zo bekend dat ze het zicht op de minder bekende monumenten belemmeren. Marjo van Loon en Ruud Hofman, beleidsambtenaren cultuurhistorie, denken hardop na over hoe Gouda als monumentenstad beter uit de verf kan komen. *tekst: Margreet Windhorst*

Veel bezoekers van buiten komen via het Kleiwegplein de stad binnen. 'Daar laat de stad zich niet van haar beste kant zien', erkent Marjo van Loon. Nauwelijks informatie over de historische stad, rommelige bebouwing, veel verkeer en een weinig verrassende winkelstraat. De looproute zuigt je als het ware naar de Markt, naar de Goudse iconen bij uitstek: het stadhuis en de Sint-Jan, bekend van koektrommels en ansichtkaarten. Daar begint en eindigt voor velen de kennismaking met monumentenstad Gouda. En dan missen ze veel...

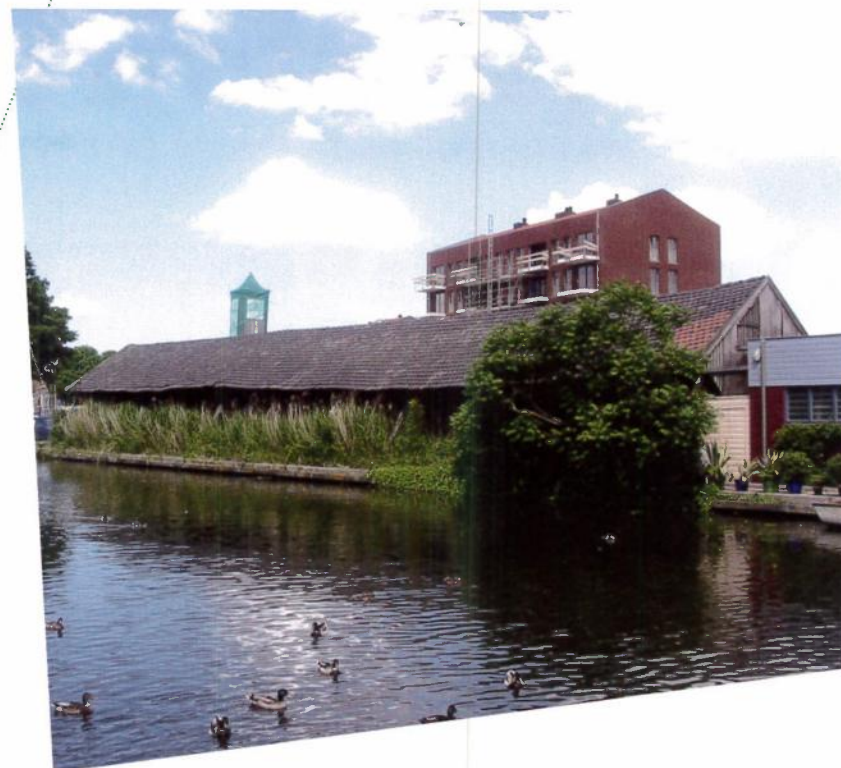
BESCHERMD STADSGEZICHT

'Gouda staat als monumentenstad stevig op de kaart', stelt Ruud Hofman. De stad telt ruim 1100 monumenten, waarvan zo'n 330 als rijksmonument zijn aangewezen. De binnenstad als geheel geldt sinds 1979 als beschermd stadsgezicht. Dat betekent dat van de meest waardevolle zaken niets gesloopt mag worden zonder vergunning.

Zet dat een rem op de ontwikkeling van de binnenstad? Geenszins.

Anno 2009 vertegenwoordigt de monumentale waarde ook een belangrijke economische waarde: die van aantrekkelijke woon- en verblijfstad en van toeristische trekpleister. 'Monumenten zorg en stedelijke ontwikkeling gaan hand in hand', is de stellige overtuiging van beide deskundigen. De stad is geworden wat zij is door de wisselwerking tussen de natuurlijke ligging, de politiek-bestuurlijke verwickelingen en de dynamiek van de stedelijke economie. De structuur van de stad, waarin het middeleeuwse stratenpatroon nog steeds herkenbaar is, is op zijn beurt ook het resultaat van ontwikkelingen en aanpassingen gedurende eeuwen. 'Natuurlijk is het geweldig dat je met de kaart van Blaeu uit 1649 in de hand nog steeds je weg in het Gouda van 2009 kunt

De voormalige kleischuur van Goedewaagen aan de Vest (foto Marjo van Loon)

vinden. Maar Gouda is natuurlijk geen openluchtmuseum. Ontwikkelingen en groei zijn van alle tijden. Het is zaak de monumentale waarde een rol te geven in die ontwikkelingen.'

NIEUWBOUW MET DIEPGANG

Na de Tweede Wereldoorlog wil het Goudse stadsbestuur mee in de vaart der volkeren. De stad moet op de schop; het oude stratenpatroon dreigt verloren te gaan. Die naoorlogse stedenbouwkundige gekte is gelukkig zonder al te grote schade overgewaaid. Verzet vanuit de bevolking dwarsboomt de plannen om de auto ruim baan te geven ten koste van de monumentale gebouwen, grachten en steegjes.

Nu wordt bij herontwikkeling zorgvuldig gekeken naar de historische structuren en het specifieke karakter en de kwaliteiten van de plek in kwestie. Dat is niet eens zozeer een beperking; het geeft juist richting en diepgang aan de plannen. 'Kijk naar de integratie van de oude lichtfabriek in het plan voor het Bolwerk of naar de manier waarop in de bebouwing tussen Verloren Kost, Raam en Vest allerhande oude elementen zijn gehandhaafd. Daar zie je dat nieuwbouw vooral verrijkt wordt door de zorgvuldige omgang met het verleden', vindt Marjo van Loon.

VERHALEN VERTELLEN

'Moderne monumentenzorg gaat vooral om het zichtbaar maken en behouden van het verhaal van de stad, ook in z'n esthetisch minder aantrekkelijke kanten. Het is dus meer dan het behoud van fraaie panden.' Maar hoe zorg je dat bewoners en bezoekers oog krijgen voor de onderbelichte en moeilijker 'leesbare' monumenten en monumentale waarden? Ruud Hofman: 'Natuurlijk, een beetje leven in de brouwerij helpt: een terrasje her en der, een verrassend winkeltje. Maar we moeten vooral de verhalen van de stad vertellen. En dan juist de kleine, minder voor de hand liggende geschiedenis. Monumentenzorg heeft alles te winnen bij kennis. Je kijkt anders naar een gebouw als je weet wat het geweest is en welke rol het heeft gespeeld in de geschiedenis. Dat geldt niet alleen voor de mensen die de stad bezoeken, maar ook voor ons als beleidsmakers en voor de bestuurders die uiteindelijk beslissen over de ontwikkeling van de stad.' ●

MONUMENTEN VAN GOUDS PLATEEL

De aardewerkfabricage is een belangrijk element van het verhaal van Gouda. Veel Gouwenaars waren lange tijd afhankelijk van deze bedrijfstak. Toen monumentenzorg nog vooral draaide om het behoud van mooie panden, was er weinig oog voor industrieel erfgoed. Een groot deel van het gebouwde erfgoed van de Goudse plateelindustrie is dan ook verloren gegaan. Nu gaan we zorgvuldiger om met het weinige dat ons hiervan rest. In 2008 is een oude loods van plateelfabriek Goedewaagen aan de Houtenstraat aangewezen als gemeentelijk monument, hoewel het pand architectonisch en esthetisch niet heel bijzonder is. Hetzelfde geldt voor de kleischuur aan de Vest. Het is een onooglijk, maar veelzeggend gebouw. Aan de kant van het water is het gebouw open en heeft het compartimenten voor verschillende soorten klei. De klei kon vanuit het aanvoerende schip direct opgeslagen worden. Dat merkwaardige gebouw zal niet direct op onze koektrommels terecht komen. Maar het is een prachtige illustratie bij de Goudse keramiekgeschiedenis. Alleen al daarom moet het behouden blijven.

EEN BLAEUTJE LOPEN IN GOUDA

STADSWANDELING MET EEN 17E EEUWSE KAART

Sint-Janskerk met rechts daarvan het weeshuis

Het maken van atlassen is big business in de 17e eeuw. De kaart van Blaeu illustreert dat dergelijke kaarten weliswaar heel informatief zijn, maar dat ze met de nodige voorzichtigheid gehanteerd moeten worden. Geen enkele stadsplattegrond geeft het aantal huizen correct weer. Kaartmakers slaan er maar een slag naar en tekenen langs alle straten vrijwel identieke woonhuizen. Bijzondere bebouwing wordt preciezer afgebeeld, maar ook hier klopt lang niet alles. De nummers en letters in de tekst verwijzen naar de codering die Blaeu op zijn kaart toepaste om straten en gebouwen aan te duiden.

RONDE SINT-JAN

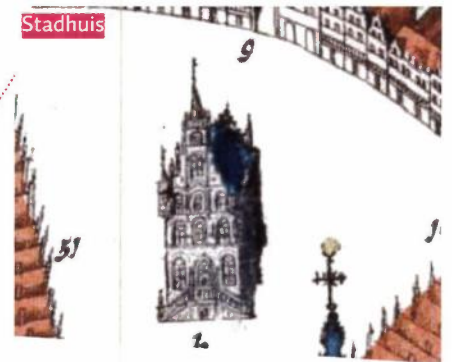
Onze kritische wandeling start bij de St. Ians kerck, zoals Blaeu hem noemt. Meteen valt op dat de kerk te kort is: er ontbreken minstens vier ramen. Eigenlijk verschilt de kerk nauwelijks van afbeeldingen op eerdere kaarten van voorgangers zoals Hogenberg (1585) en Visscher (1612). Wel zien we tegen de zuidgevel duidelijk de steunbeer met daarin een doorgang. Zijn voorgangers tekenen de steunbeer zo onduidelijk, dat de doorgang niet te zien is. Blaeu kan dit gegeven dus onmogelijk aan hun kaarten hebben ontleend en moet over aanvullende informatie hebben beschikt. Welke informatie, van wie en in welke vorm weten we niet.

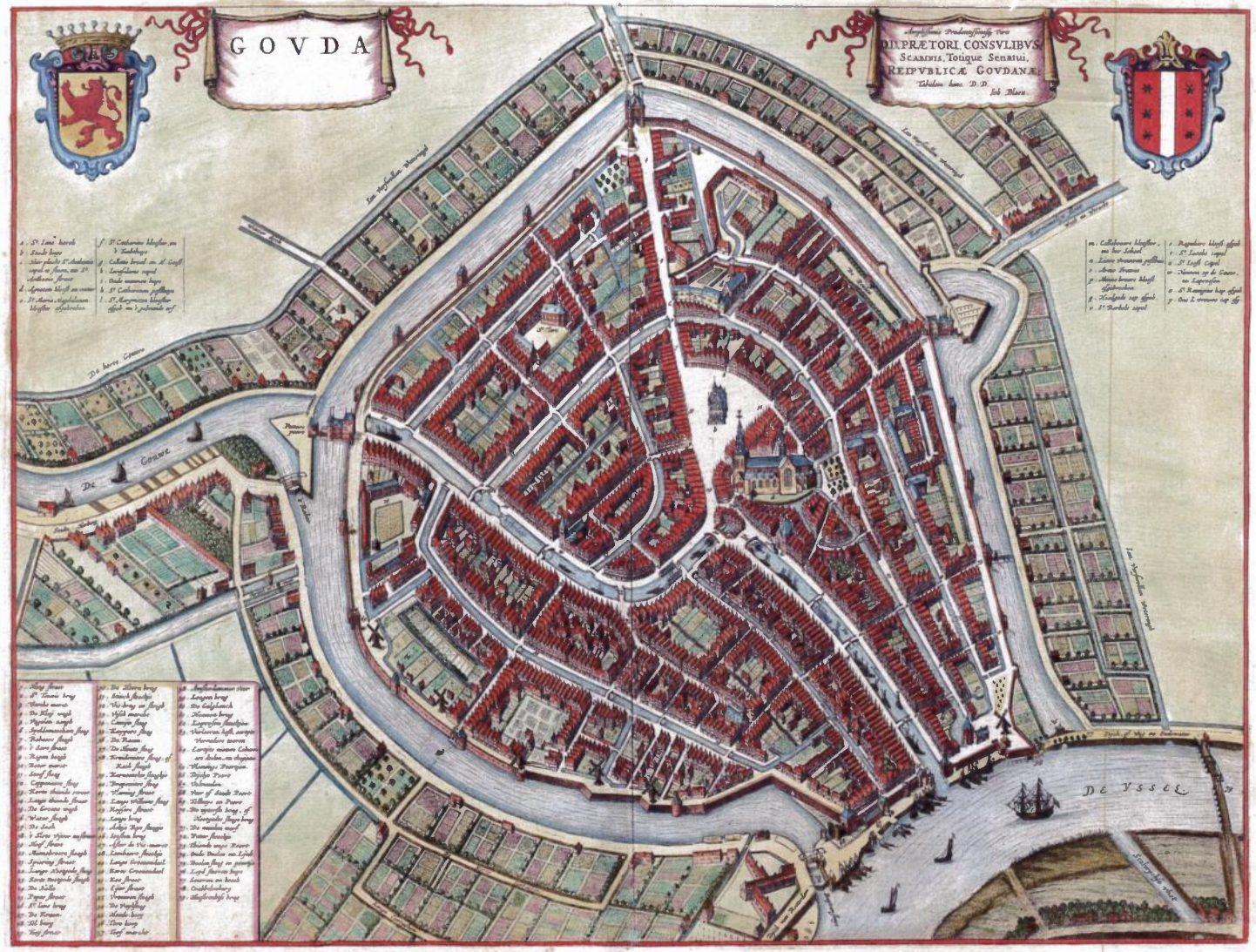
Dat niemand de gegevens van Blaeu in het veld gecontroleerd heeft, blijkt als we even oostwaarts lopen, naar het weeshuis. Het weeshuis heeft in 1643 ten zuiden van het Pater steechje (72) nieuwbouw gepleegd. Op de open plek is de huidige bibliotheek verrezen, met aan de Spieringstraat de nog bestaande monumentale gevel. Blaeu noemt het terrein nog steeds het 'St. Margrieten klooster afgeb. nu 't gebrande erf'. De nieuwbouw staat er dus niet op. Blaeu volgt ook hier klakkeloos informatie van de 65 jaar oudere kaart van Hogenberg.

RONDE DONKERE SLUIS

Westwaarts langs de kerk lopend bereiken we via de Torenstraat de Dubbele Buurt, die Blaeu aanduidt als Tilburg (28). Dat is geen schrijffout: de straat wordt in die tijd inderdaad Tilbrug, Tillebrug en soms Tilburg genoemd naar de

In 1649 publiceert Joan Blaeu de eerste Latijnse uitgave van zijn stedenatlas. In 1652 volgt het Nederlandstalige Tooneel der Steden van de Vereenighde Nederlanden. Met de kaart van Blaeu in de hand maken we een stadswandeling door het Gouda van vandaag. tekst: Henkjan Sprokholt

Plattegrond van Gouda uit 1649 door Joh. Blaeu. Blauwe daken geven de openbare en kerkelijke gebouwen aan (collectie Streekarchief Midden-Holland)

brug die hier heeft gelegen. We lopen De Sluys op en zien op de Oosthaven voor het St. Catharinen gasthuys (k) de stadskraan staan. Zo'n kraan kennen we alleen van de stadsplattegronden. Andere afbeeldingen zijn er niet. Hoe hij er precies uitgezien heeft, is dan ook niet bekend. De weergave is erg schematisch. Blaeu haalt ook hier zijn informatie duidelijk van de kaarten van voorgangers.

DE MARKT

Via de Wijdstraat, die Blaeu nog Twij straet noemt, komen we op de Markt. Het stadhuis wordt opvallend correct en gedetailleerd weergegeven. Het aantal ramen, het torentje, het bordes van Gregorius Cool (1603): het klopt allemaal en veel beter dan op oudere kaarten. Waarschijnlijk heeft Blaeu de beschikking gehad over een goede afbeelding van zijn stadsgenoot Roelant Roghman uit 1646. Beide tekeningen vertonen grote gelijkenissen.

Halverwege de Regen Boogh (9) zoals de noordoostzijde van de Markt bij Blaeu nog heet, staat de oude waag, afgebeeld als een groot gebouw met een poortje ernaast. Hiervan bestaan geen andere afbeeldingen. In 1667 vervangt Gouda dit gebouw door de huidige waag van Pieter Post. Die staat vrij en achter de waag komt een extra brug naar de Zeugstraat.

Via de Hoog straet (1) en de St. Teunis brug (2) komen we bij het begin van de Kleij wegh (4). Rechts aan het water staat bebouwing uit ongeveer 1592. 'Hier plicht St. Anthonis capel te staen, nu St. Anthonis straet', noteert Blaeu. Geen

erg relevante en actuele informatie en daarmee weer een extra aanwijzing hoeveel Blaeu overneemt van de verouderde kaart van Hogenberg, die hetzelfde vermeldt bij de kapelruïne.

HET CLARISSENKLOOSTER

We gaan linksaf en via de Vercke marct (3), die nu Turfmarkt heet, rechts de Vrouwen steegh (53) in. Vanaf het bruggetje over het zijltje zien we goed hoe open en groen het nog is achter de Turfmarkt en Kleiweg. Ook werpen we een blik op het klooster St. Clare, het clarissenklooster, waar later het stadserf en de brandweerkazerne zullen worden gebouwd. Op grond van de kaart van Blaeu en andere kaartmakers werd steeds aangenomen dat de kloosterkapel schuin en in de hoek van het terrein stond. De kapel is bij de recente opgravingen op dit terrein veel verder naar het westen, haaks op het zijltje teruggevonden. Jacob van Deventer geeft de ligging kapel rond 1560 wel goed weer. Latere kaartmakers hebben de kapel steeds verder opgeschoven en steeds schuiner gedraaid.

Wandelen met Blaeu geeft een aardige indruk hoe de stad er in de 17e eeuw uitzag. De voorbeelden maken echter ook duidelijk hoe voorzichtig oude kaarten gehanteerd moeten worden. In Gouda liepen heel wat onderzoekers een Blaeutje op de Brandweerlocatie toen ze op de verkeerde plek naar de kapel van het Clarissenklooster zochten. ●

Portret van C.J. de Lange van Wijngaarden, pentekening van Leonard Venroy (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Westhaven 52, het woonhuis van geschiedschrijver De Lange van Wijngaarden (foto Marije Strating)

GOUDSE HISTORIE IN KAART

VIER KEER STADSGESCHIEDENIS OP RIJ

Aan Gouda zijn drie stadsgeschiedenissen gewijd. Een nieuwe is in de maak. Wie zijn de geschiedschrijvers die de historie van deze kleine Hollandse stad in kaart brengen? Wat beogen zij daarmee? tekst: Marianne van der Veer

Ignatius Walvis, pastoor van de katholieke schuilkerk aan de Hoge Gouwe, publiceert in 1713 zijn Beschrijving der stad Gouda. Walvis doet aanvankelijk vooral onderzoek naar de geschiedenis van de katholieke kerk in Gouda en omgeving vanaf de reformatie. Sinds zijn aanstelling als pastoor is hij betrokken bij een felle strijd binnen de katholieke kerk over de geloofsleer en de reikwijdte van het pauselijk gezag. Hij kiest daarin partij tegen de reguliere geestelijkheid. Zijn parochie zal uiteinde-

lijk aansluiting zoeken bij de Oud-Katholieke Kerk, die het gezag van Rome niet erkent. Walvis, die in 1714 overlijdt, maakt dat zelf niet meer mee.

ONGEWYDE PUYNBROKKEN

Tijdens zijn kerkhistorisch onderzoek stuit Walvis op vele 'ongewyde puynbrokken'. Deze niet-kerkelijke bronnen vormen de basis voor wat uiteindelijk een 'wereldse' stadsgeschiedenis wordt. Anders dan met zijn overige werk heeft hij met dit boek

geen politieke of religieuze bedoelingen. Walvis heeft gedegen bronnenonderzoek gedaan, al heeft hij tot zijn spijt niet alle bronnen kunnen vinden. Het boek bevat namenlijsten van regenten en burgemeesters, een beschrijving van belangrijke gebouwen, van de Goudse glazen en het interieur van de Stadsbibrije. Al met al een waardevol standaardwerk, dat een goede basis vormt voor de moderne Goudse geschiedschrijving.

PAAPSE STOUTIGHEDEN

Met zijn stadsgeschiedenis heeft hij geen politiek of religieus doel voor ogen. Toch kan Walvis in dit boek niet vrijuit spreken, vanwege zijn positie als pastoor in een gereformeerde stad. Hij moet zijn onderwerpen zo kiezen dat hij geen wrevel opwekt bij de gereformeerden en regenten. Hij draagt zijn boek op aan het stadsbestuur en vleit hen om zo de oppositie de wind uit de zeilen te nemen. Ondanks alle voorzichtigheid komt er kritiek.

De gereformeerde kerkenraad spreekt van 'dat vuijle paapse boek'. Een delegatie van de kerkenraad gaat naar het stadhuis om ervoor te pleiten 'dat sodanige paapse stoutigheden geweest en in een land van gereformeerde overheden niet meugen toegelaten worden (...)' Hun pleidooi is tevergeefs: het boek blijft in de handel.

GESCHIEDSCHRIJVER SCHRIJFT GESCHIEDENIS

Zelden is een historicus zelf onderwerp van geschiedschrijving. Johan de Lange van Wijngaerden is een uitzondering. Hij schrijft geschiedenis door zijn betrokkenheid bij de aanhouding van Wilhelmina van Pruisen bij Vlist door een vrijcorps van de Patriotten. De Lange wordt in 1752 geboren in een vooraanstaand Gouds regentengezin. In 1778 wordt hij lid van de vroedschap. Voor zijn functioneren als stadsbestuurder vindt hij het belangrijk kennis te vergaren over zijn woonplaats. Daarom begint hij met het verzamelen van 'Goudse oudheden'. Zelfs een regent als De Lange heeft moeite om oorspronkelijke archiefbronnen in handen te krijgen over de tientallen thema's die hij onderzoekt. Intussen betoont De Lange zich een progressief bestuurder. Hij sluit zich aan bij de patriottenbeweging, die zich keert tegen de regentencultuur en de stadhouder. Zo komt hij zelf in de geschiedenisboeken terecht als hij in 1787 Wilhelmina van Pruisen, de vrouw van Willem V, de voet dwars zet.

Dit voorval is voor Wilhelmina aanleiding om de hulp in te roepen van haar broer, de koning van Pruisen. De positie van Oranje wordt hersteld. De Lange vlucht naar Brussel; zijn kapitale woning aan de Westhaven wordt geplunderd.

In 1813 resp. 1817 verschijnen deel 1 en 2 van zijn stadsgeschiedenis, *Geschiedenis der Heeren en beschrijving der Stad van der Goude*. In 1879 volgt postuum een derde deel, samengesteld uit nagelaten aantekeningen. Dit boek bevat beschrijvingen van monumentale gebouwen, kerken, bruggen, vaarten en wegen. Ondanks de onduidelijke structuur van het boek en zijn moeilijke schrijfstijl, zijn de historische kwesties die De Lange bespreekt interessant. Ook beschrijft hij alledaagse dingen zoals vermaak, levensmiddelen, vrouwenkleding en aard van de Gouvenaars.

NAAR DE ULTIEME STADSGESCHIEDENIS?

Na 1945 groeit de belangstelling voor en het aantal publicaties over de geschiedenis van de stad. Het ontbreken van een synthese van al deze nieuwe inzichten is voor Historische Vereniging die Goude de aanleiding om een nieuwe stadsgeschiedenis te schrijven. De Goudse geschiedenis is niet meer door één geschiedschrijver te behappen. Vijfentwintig auteurs schrijven samen *Duizend jaar Gouda* (2002).

De ontwikkeling van een Goudse canon vormt het voorlopige sluitstuk. Doel is laagdrempelige geschiedschrijving die inzicht geeft in het ontstaan van de samenleving van vandaag. Veertig 'vensters' beschrijven gebeurtenissen en personen die van belang zijn voor de ontwikkeling van de stad. De canon krijgt de vorm van een website www.goudsecanon.nl met bondige teksten, veel illustraties en de mogelijkheid om zelf informatie toe te voegen. Zo wordt deze canon misschien wel de ultieme stadsgeschiedenis: niet alleen over maar ook van alles en iedereen. ●

WESTHAVEN 52: WOONHUIS VAN EEN GESCHIEDSCHRIJVER
Oorspronkelijk stonden op deze plek drie middeleeuwse huizen, waarvan de kelders bewaard zijn gebleven. In 1728 bouwt burgemeester Willem van Strijen er zijn woonhuis. Elisabeth Prins, de vrouw van De Lange van Wijngaerden, erft het in 1780. Het stel betreft het huis, dat gebouwd is in barokstijl verweven met Lodewijk XIV. De begane grond doet dienst als ontvangstruimte voor gasten. De familie woont op de eerste verdieping; het personeel op de zolderetage.

Pentekening van Ignatius Walvis, 1690 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Titelpagina van Walvis' Beschrijving der stad Gouda uit 1713 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

BESCHRYVING DER STAD GOUDA,
Bevattende een Verhaal van Stads Grondlegginge, Waterstroomen, Vryheden, Gelegendheid, Hooftneringe, Rechtsgebied, Handvesten, Regeeringe, Regeerders, Overdragen met andere Steden, Voorname Gebouwen, Godshuysen, Scholen, Geleerde-Mannen, verwisselde Regeeringe, Kerken, Kloosteren, Kappellen en beruchte vrome Mannen.
D O O R
J. W.
Met schoone kopere Platen verciert.

ARCHIEF & LIBRYE
Groeneweg 32 - GOUDA

T O T G O U D A,
Gedrukt by JOHANNES en ANDRIES ENDENBURG, Stads Drukkers.
En tot L E Y D E N,
By CHRISTIAEN VERMEY, Drukker en Boekverkooper, M D C C X I V.

Het tolhuis aan de Veerstal naast de haveningang, ongeveer 1900 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Zicht op 'Venetiaanse' gracht: de Naaiersstraat rond 1910 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

de straat waar wij logeerden.' (Lange Tiendeweg). Teleurgesteld is Von Uffenbach ook over zijn tevergeefse zoektocht naar het Slot aan de oever van de IJssel: 'Wij wilden ook nog naar het [...] slot gaan, maar er is geen spoor meer van te vinden en niemand wist iets van een slot, noch van het archief daarin.'

LIGGING

De lage ligging van Gouda roept verwondering en soms ook angst op bij de buitenlandse bezoekers. Thomas Bowrey doet in 1698 een nuchtere observatie: 'Het landschap is erg laag, alles hooien grasland. Het wordt boven water gehouden door de kanalen die de velden verdelen en de grond ontwateren.'

De Franse theoloog Guillot de Marcilly (1714) is beduidend minder laconiek: 'Maar toen ik de ontzaglijke sluizen zag, die deze stad ontoegankelijk maken, voelde ik me zo weinig op mijn gemak dat ik zo snel mogelijk vertrok.'

NEERGANG

Reisbeschrijvingen uit de 18e eeuw weerspiegelen de neergang van de stad in die tijd. 'Gouda is helemaal geen mooie plaats en ik heb hier ervaren, dat zulke plaatsen waar niet veel vertier is, veel duurder zijn dan de grote steden in Holland', schrijft Johann Beckmann in 1762.

Tijdgenoot Barthold Georg Niebuhr en zijn reisgenoot hebben over de beroemde glazen weinig goeds te melden: '(...) deze glasschilderingen (hebben) ons beiden weinig genoeg (...). gedaan. Over 't geheel bestaat hun verdienste hoofdzakelijk in de mooie kleuren, maar zelden in de tekening en nog minder in de compositie of de leidende gedachte.'

Niebuhr serveert Gouda vervolgens af als 'een uitgestrekte maar vervallen stad'. Het zal nog lang duren voordat Gouda weer op de kaart staat als een aantrekkelijke bestemming voor (buitenlandse) bezoekers. ●

Het interieur van de Sint-Janskerk met zijn fameuze Goudse Glazen (collectie Stichting Fonds Goudse Glazen)

GOUDA ZOALS HET HAD KUNNEN ZIJN

WILDE PLANNEN DIE HET NIET

HEBBEN GERED

Het archief van de gemeente Gouda herbergt allerhande stedenbouwkundige plannen die de stad ingrijpend hadden kunnen veranderen. Als ze waren doorggegaan tenminste... Vier opmerkelijke exemplaren passeren de revue. tekst: Ruud Hofman en Marije Strating met dank aan Gerard Struijk

De huidige situatie in de Kuiperstraat met de Barbaratoren (foto Ruud Hofman)

EEN KANAAL TER HOOGTE VAN DE MERCATORSINGEL

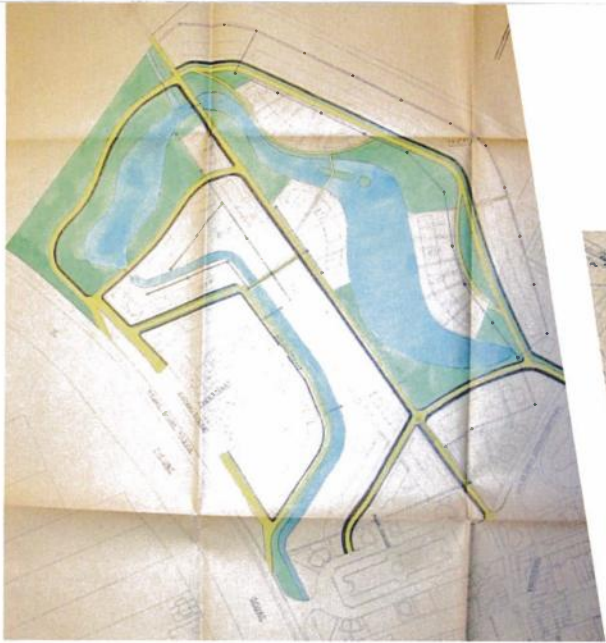
Tot 1964 hoort de polder Bloemendaal, ten noorden van Gouda, nog bij Waddinxveen. Gouda ontwikkelt echter al sinds 1959 concrete plannen voor dit gebied. De plannen vanaf 1961 laten een breed kanaal zien dat de Nieuwe Gouwe en de Reeuwijkse Plassen verbindt. Het zou evenwijdig met de Burgemeester van Reenensingel, ongeveer op de plek van de huidige Mercatorsingel worden aangelegd en halverwege de Bodegraafsestraatweg aansluiten op de Reeuwijkse Plassen. Het plan voorziet in een nieuw zwembad en op een enkele variant ook in een roeibaan parallel aan de spoorbaan. Het plan, hoewel al goedgekeurd door Gedeputeerde Staten, wordt niet uitgevoerd. In plaats daarvan wordt gekozen voor een woonwijk. Ter hoogte van de kruising van de Bloemendaalseweg en de Mercatorsingel zien we in de vorm van een singel nog iets terug van het geplande tracé. De kaart rechtsonder op p.51 laat de loop van het kanaal zien.

BARBARATOREN OP EEN VLUCHTHEUVEL

Op plannen uit 1975 komt een volgend opmerkelijk voorstel naar voren: de verbreding van het tracé Lange en Korte Noodgodstraat-Kuiperstraat, onderdeel van een plan om ruim baan te geven aan de auto in de binnenstad. Dit heeft niet alleen grote gevolgen voor de toren van de voormalige Barbarakapel, maar ook voor de historisch bepaalde structuur van de stadsplattegrond. Een deel van de panden langs de smalle Kuiperstraat moet worden afgebroken en de rooilijn flink naar achteren verplaatst, om tweerichtingsverkeer mogelijk te maken. Tussen de Keizerstraat en de Raam wordt een vluchtheuvel gepland met in het midden: de fraaie 16e eeuwse Barbaratoren! Een flink aantal woningen is overigens ook daadwerkelijk gesloopt. De uitvoering van de weg bleef echter achterwege. De nieuwe woningen staan weer grotendeels in de oude rooilijn en de Barbaratoren is behouden gebleven.

BLOEMENDAALSEWEG VAN DE KAART GEVEEGD

Onder leiding van het bekende Rotterdamse stedenbouwkundige bureau Kuiper, de Ranitz, Van der Lee en Van Tol, dat veel uitbreidingsplannen voor Gouda ontwikkelde, komt er in 1964 een uitbreidingsplan voor de polder van Bloemendaal, ten noorden van de stad. Het plan Bloemendaal A betreft het zuidelijke gedeelte van Bloemendaal ten noorden van de huidige Van Reenensingel en het geplande kanaal. We zien dat er al in 1951 plannen zijn voor afbraak van de Bloemendaalseweg. Pas wanneer de grenscorrectie met Waddinxveen in 1964 een feit is, wordt het menens. In het uitbreidingsplan, rechtsonder op p. 51 wordt een blokvormige woonwijk gepland rondom een nooit uitgevoerd winkelgebied. De Bloemendaalseweg wordt gereduceerd tot een kleine strook groen. De bestaande bebouwing gaat grotendeels ten onder in het plan met nieuwbouw aan de westzijde en een groenstrook aan de oostzijde. Een tegengeluid

De uitbreidingsplannen voor het Nieuwe Park. Rechts onder is een gedeelte zichtbaar van het Burgemeester van Bergen IJzendoornpark. (kaartcollectie gemeente Gouda)

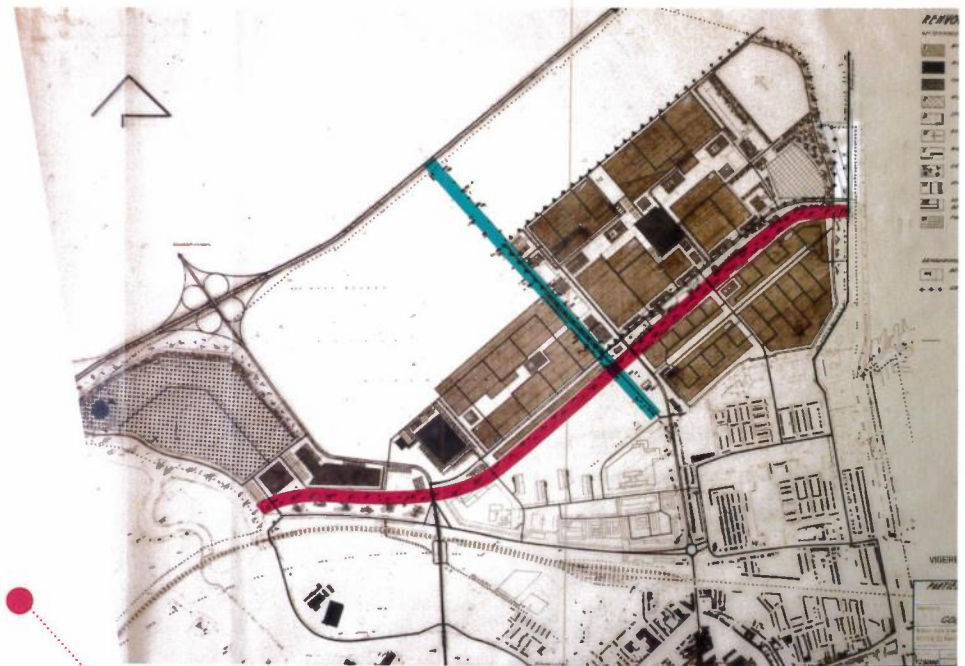
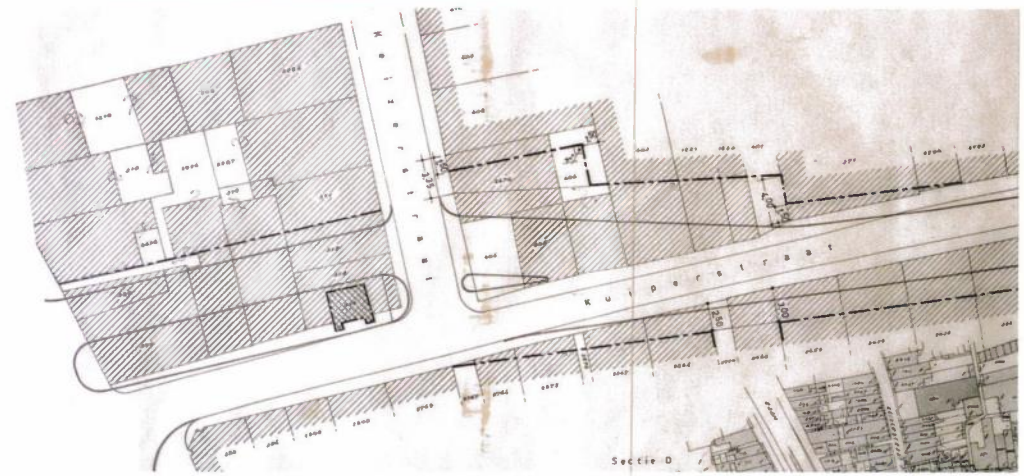
Op deze kaart uit 1940 zijn in rood de slingervijvers en wandelpaden zichtbaar voor de uitbreiding van het Nieuwe Park (kaartcollectie gemeente Gouda)

De plannen voor de Kuiperstraat uit 1975 met de donker aangegeven toekomstige rooilijnen. Op de vluchtheuvel links is de donker gearceerde Barbaratoren te zien (kaartcollectie gemeente Gouda)

blijft niet uit. Bij de gemeente Gouda werkt op dat moment een groepje pas afgestudeerde stedenbouwkundigen. Dat maakt zich sterk voor behoud van het groen in de nieuwe Goudse wijken. Bij wijze van protest steken zij 's nachts aan weerszijden van de Bloemendaalseweg wilgentenen in de grond. Het resultaat is vandaag de dag nog zichtbaar in de vorm van een rij idyllische knotwilgen. Want dit schilderachtige stukje Gouda is gelukkig aan de vernieuwingsdrift ontsnapt.

NIEUWE PARK ZOALS HET WAS BEDOELD

Een van de mooiste woonbuurten in Gouda is het Burgemeester Van Bergen IJzendoornpark, net ten zuiden van het station. We vinden er riante villa's in een parkje dat eind 19e eeuw is aangelegd in de Engelse landschapsstijl. Eind jaren '30 van de 20e eeuw worden er plannen gesmeed om dit heerlijke woonpark enorm uit te breiden tussen de Nieuwe Gouwe en de spoorlijn naar het westen. Op een kaart uit 1940 is goed te zien dat er op de aanleg van het al bestaande park wordt voortgeborduurd met slingervijvers en wandelpaden. De Tweede Wereldoorlog gooit echter roet in het eten. Het plan verdwijnt tijdens de wederopbouwperiode van tafel. De gemeentelijke plannenmakers kiezen liever voor een groot voorzieningencluster rond het station. Er worden uiteindelijk diverse scholen en een verzorgingshuis gebouwd. Heel nuttig. Maar toch jammer van dat grote park dat Gouda had kunnen hebben maar nooit heeft gekregen.

Deze kaart laat zien wat de gemeente voor ogen had met de Bloemendaalseweg, die op het kaartje blauw is gemaakt. In roze is het geplande kanaal aangegeven dat liep tussen de Gouwe, links op de kaart en de Breevaart, rechts op de kaart (kaartcollectie gemeente Gouda)

Een schip wordt geladen met kaas, 1926
(collectie Streekarchief Midden-Holland)

Het wegen van kaas in de Waag, circa 1950
(collectie Streekarchief Midden-Holland)

DE WAAG EN DE KAASHANDEL

Het reliëf aan de voorzijde van de waag toont het wegen van kaas: het product bij uitstek dat de naam Gouda op de kaart zet. Maar ook andere handel wordt hier van oudsher gewogen. Het wegen is een zeer lucratieve bezigheid. De rechten erop worden dan ook met hand en tand verdedigd. *tekst: Bart Theelings*

In 1398 krijgt Gouda toestemming van de graaf van Holland om tijdelijk accijns te heffen op ondermeer het wegen van kaas en hennep. Voor het eerst blijkt het belang van beide producten op de Goudse markt. Voor de kaas zal dit eeuwen zo blijven, al is de naam van ervan dan nog niet verbonden aan de stad. Al in 1566 is in een reisverslag van de Italiaanse diplomaat Guicciardini sprake van de drie Goudse jaarmarkten. Hij roemt deze om de zoetemelkse volvette Stolwijkse kaas. De naam Stolkse of Stolwijkse kaas gaat zeer waarschijnlijk terug op de kaas geproduceerd in de Krimpenerwaard. Omdat dit type kaas relatief goed bestand is tegen bederf, kent het een groot afzetgebied: van Vlaanderen tot het Duitse Rijngebied. Tot 1412 wordt deze kaas verkocht op de jaarmarkt in Stolwijk. Dan verplaatst de graaf deze markt naar Schoonhoven. Voor Stolwijk rest alleen nog het oude gemeentewapen: drie kazen en een stuk boter.

DE ZUIVELSTRIJD

In 1535 ontstaat een langdurig conflict tussen Gouda en Schoonhoven over een door keizer Karel V aan Schoonhoven verleend recht op het houden van een zuiveljaarmarkt. Twistpunt is het tijdstip waarop de jaarmarkt wordt gehouden: vrijwel gelijktijdig met de Goudse zuivelmarkt, die daardoor minder bezoekers trekt. Na een proces voor de Grote Raad van Mechelen, het hoogste rechtscollege in de Nederlanden, wordt in 1540 overeengekomen dat Schoonhoven de zuiveljaarmarkt moet opgeven. Uit gedrukte (en bewaard gebleven!) aanplakbiljetten met de oproep deze markt toch te blijven bezoeken, blijkt dat Schoonhoven zich hier niet aan houdt. In 1546 volgt een nieuw verbod door de Grote Raad, ditmaal met succes.

WIE WAAGT HET TE WEGEN?

Niet alleen het marktrecht is een twistpunt. Gouda voert ook aanhoudend strijd om het weegrecht. Die strijd richt zich vooral tegen particuliere- en plattelandswagen, blijkt uit diverse bronnen. Het laat 15e eeuwse Goudse keurboek kent een boete op het wegen boven tien pond door kooplieden en metaalbewerkers in hun huizen. In 1521 gaat hetzelfde gelden voor de dorpen rond Gouda ten aanzien van boter, kaas en metalen. Het gebod wordt in 1543 herhaald en door een deurwaarder afgekondigd in Waddinxveen, Boskoop, Moordrecht, Stolwijk,

Detail van de voorgevel van de Waag
(foto Marije Strating)

Vlist, Bonrepas, Bergambacht en Ouderkerk, blijkbaar allemaal behorend tot het marktgebied van Gouda.

Hoe belangrijk de inkomsten uit het wegen van zuivel zijn, wordt duidelijk bij het ontzet van Leiden. Door de inundatie van het land rond Gouda (1574) loopt de zuivelproductie sterk terug. De waagpachter loopt hierdoor zoveel inkomsten mis, dat hij gratie krijgt op de pachtsom. Het is duidelijk dat kaas en boter de 'principaalste' inkomsten van de waag leveren.

In de loop van de 16e eeuw komt de pachtopbrengst voor een groot deel ten goede aan de liefdadigheid: het waagrecht en de pacht van het gebouw is dan in handen van de Heilige Geest, een kerkelijke armenzorgorganisatie.

VOORGANGERS VAN DE HUIDIGE WAAG

De eerste vermelding van het Goudse waagrecht komt voor in de rekening van de stadsheer, de graaf van Blois, over de jaren 1356/1357. Van het waaghuis uit die tijd is niets bekend. In 1384 komt er een nieuwe waag aan het marktveld. In 1448 is er sprake van nog een waag in het oude stadhuis op de Markt. Mogelijk was er een grote en een kleine waag, ieder met een eigen gewichtsgrens. In 1484 besluit men een nieuwe waag te bouwen, met daarboven een gevangenis. Dit gebouw is geen lang leven beschoren: in 1520 wordt het afgebroken. Weer bouwt men een nieuw waaghuis.

Aanplakbiljetten uit 1541 met de oproep om de zuiveljaarmarkt in Schoonhoven te bezoeken (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Op de stadskaart van C.J. Visscher uit 1612, zie p.25, is de waag aangeduid als gebouw nummer 32. Het heeft een grote luifel aan de voorzijde, vergelijkbaar met de gebogen luifels aan de zijkanten en achterzijde van het huidige waaggebouw. Op de stadsplattegronden van Braun en Hogenberg (1585) en Blaeu (1649) komt de waag gek genoeg niet voor in de legenda, die een opsomming geeft van gebouwen met een belangrijke functie in de stad.

TROTS OP DE WAAG

Als Gouda in 1667 eindelijk het waagrecht langdurig kan pachten, wordt direct besloten tot de bouw van de huidige waag. Voor het eerst wordt het als vrijstaand gebouw aan de markt geplaatst. Het classicistische gebouw is ontworpen door Pieter Post, die ook de Leidse waag bouwde. Het witmarmere reliëf boven de deuren aan de voorzijde is van Bartholomeus Eggers, en toont het wegen van kaas. In het fronton is het stadswapen van Gouda met de zes sterren te zien. Het stadsbestuur is trots op het gebouw, zoals blijkt uit de bepaling dat omliggende gebouwen niet hoger mogen zijn dan de waag. ●

Lange Groenendaal met rechts de Joostkapel, voor de restauratie (collectie: Streekarchief Midden-Holland)

EEN KAART VOL KERKEN

VRIJHEID VAN RELIGIE IN EEN TOLERANTE STAD

Gouda staat eeuwenlang bekend als een stad waar vrijheid van religie heerst. Zelfs in het heetst van de strijd van de Reformatie is en blijft de stad tolerant ten opzichte van de katholieken. Een blik op de veelkleurige Goudse religiekaart.

tekst: Paul Abels

In de middeleeuwen zijn alle Gouwenaars verenigd rond één kerk: de Sint-Jan. Zij wonen er de heilige mis bij en treden binnen voor huwelijken, doopplechtigheden en begrafenissen. In de 16e eeuw ontstaan scheuren in deze eenheid. Rijkdom en misstanden in de kerk roepen weerstand op. Nieuwe religieuze stromingen komen op, dankzij reformatoren als Luther en Calvijn. Ook in Gouda krijgen zij aanhangers, waardoor de stad meer en meer een smeltkroes van religies wordt.

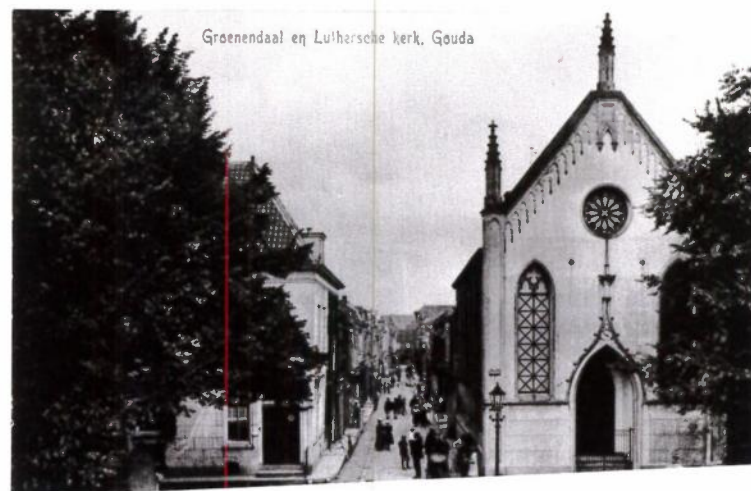
GOUDSE VRIJZINNIGHEID

Als de opstand tegen Spanje uitbreekt, verliest de katholieke kerk haar bevoorrechte positie. Toch lijkt het nog lang ondenkbaar dat de bevolking niet één is in religie. Daarom krijgt de Nederduitsch Gereformeerde Kerk, later de Nederlands Hervormde Kerk genoemd, de opdracht om publieke kerk te worden. Zij krijgen de beschikking over de bestaande kerkgebouwen. Ook in Gouda gebeurt dit vanaf 1573. Alleen wil het stadsbestuur niets weten van gereformeerde alleenheerschappij. De regenten stellen alles in het werk om zoveel mogelijk Gouwenaars te verenigen onder één kerkelijk dak. Maar dwang is uit den boze. Gouda wil geen scherpslijpers op de kansel. De stad stelt alleen dominees aan die niemand de deur zul-

len wijzen. Dankzij de populaire dominee Herman Herberts komen elke zondag duizenden gelovigen naar de Sint-Jan. Groepen die zich er niet thuis voelen zijn vrij om elders hun geloof te belijden. Aan de bijzondere Goudse tolerantie komt in 1618 een abrupt einde als prins Maurits ingrijpt. Hij vervangt het stadsbestuur en eist vervolging van andersdenkenden. Kerkdiensten van katholieken, lutheranen en doopsgezinden worden keer op keer ruw verstoord door de baljuw. Hij zorgt ervoor dat dwarsliggers uit de stad verbannen worden en legt hoge boetes op. Toch kan hiermee geen kerkelijke eenheid afgedwongen worden.

EIGEN KERKGEBOUWEN

Na 1630 wordt het rustiger. De remonstranten, verjaagd uit de Sint-Jan, mogen nu bijeenkomen binnen de stadsmuren. Aan de Keizerstraat bouwen zij een kerk. Daaraan herinnert nu alleen nog het poortgebouwtje. De luthersers krijgen de Sint-Joostkapel aan de Lange Groenendaal. Doopsgezinden mogen een eigen 'vermaning' (kerk) bouwen aan de Turfmarkt. In 1798 verkopen zij dit gebouw aan de joden, die er een synagoge van maken. Genoemde kerkgenootschappen hebben elk maar een kleine aanhang in de stad. Bijzonder talrijk zijn de katholieken. De baljuw staat alleen

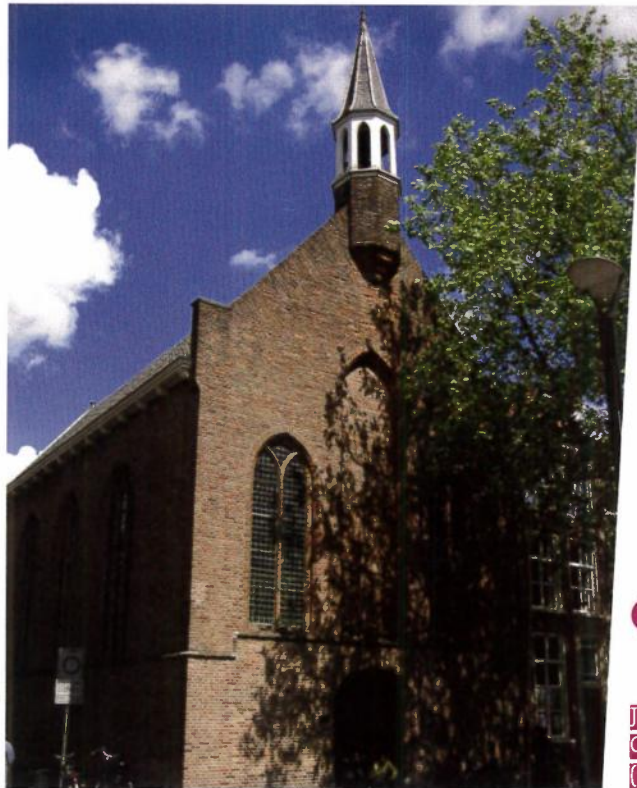
Groenendaal en Luthersche kerk, Gouda

De oostzijde van de Kleiweg, gezien vanaf de Blauwstraat richting het noorden, met de RK kerk O.L.V. Hemelvaart, circa 1930 (collectie Streekarchief Midden-Holland)

Voorgevel van de neogotische Gouwekerk aan de Hoge Gouwe, gebouwd door C.P.W. Dessing in 1904 (foto Marije Strating)

Joostkapel aan de Lage Gouwe in huidige gedaante (foto Marije Strating)

oogluikend en tegen betaling toe dat zij in schuilkerken bijeenkomen. Gouda kent diverse schuilkerken, vooral in de buurt van de Keizerstraat, de Raam en de Hoge Gouwe.

KATHOLIEKE KERKEN

Maar ook de katholieken in Gouda zijn onderling verre van eensgezind. Er is een felle concurrentiestrijd tussen missiepaters (jezuïeten, franciscanen) en wereldheren (pastoors). Als een deel van de geestelijkheid in Holland ruzie krijgt met Rome, sluiten ook twee Goudse pastoors zich bij hen aan. Zij breken uiteindelijk met de paus. Een van hen is Ignatius Walvis, de bekende stadsgeschiedschrijver. Daardoor wordt zijn kerk, de Kleine Sint-Jan aan de Hoge Gouwe, een oud-katholieke kerk. Het uitroepen van de Bataafse Republiek in 1795 luidt vrijheid van godsdienst in voor alle gezindten. Goudse rooms-katholieken krijgen de beschikking over de gasthuiskapel. Die blijkt al snel te klein. Er verrijzen katholieke kerken aan de Kleiweg (1879), de Hoge Gouwe (1904) de Tollensstraat (1932), het Aalberseplein (1963) en de Krugerlaan (1980).

DE KERK VAN CALVIJN VERSPLINTERT

Ook binnen de protestantse kerken is de eenheid ver te zoeken. Vanaf 1886 ontstaan er steeds

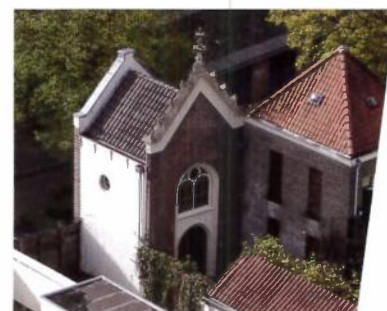
meer barsten binnen de hervormde kerk. Abraham Kuiper vindt de hervormden te vrijzinnig en een groep scheidt zich af. In 1887 kopen deze 'dolerenden' een pastorie en kerk aan de Turfmarkt. In 1892 gaan zij samen met de christelijke gereformeerden. Nog zijn er niet voldoende kerkgenootschappen: twee nieuwe scheuringen leiden tot de gereformeerde kerken in Nederland en de gereformeerde gemeente. Ten slotte voltrekt zich – midden in de hongervinter – de afsplitsing van de vrijgemaakt gereformeerden. Hiermee komt voorlopig een einde aan de reeks van scheuringen.

VEELKLEURIGE RELIGIEKAART

Pinkstergemeenten, Apostolische gemeenten, Vrije Evangelische Gemeente, Vergadering van Gelovigen, Bahá'í en drie moskeeën zijn toevoegingen van de 20e eeuw. De kerkelijke eenheid van weleer heeft daarmee definitief plaatsgemaakt voor een veelkleurige Goudse religiekaart. ●

VOORMALIGE REMONSTRANTSE KERK

Achter een zwaar gietijzeren hekwerk ligt, nauwelijks zichtbaar vanaf de Keizerstraat, het poortgebouwtje van de voormalige remonstrantse kerk. Tot 1618 zijn duizenden Gouwenaars in de ban van het remonstrantisme. Tot ze uit de Sint-Jan verjaagd worden. Tien jaar jaagt de baljuw en zijn rakkers ze op, tot er maar een paar honderd aanhangers over zijn. Zij mogen rond 1630 op deze plek een eigen kerk bouwen. Alleen de 19e eeuwse ingangspartij ervan is bewaard gebleven. Dit monumentje is de enige tastbare herinnering aan een ooit bloeiende kerkelijke gemeente. De Remonstrantse Broederschap in Gouda is in 1974 een federatie aangegaan met de Doopsgezinden en de Vrijzinnige Protestanten. Zij kerken in de lutherse kerk (Sint-Joostkapel) aan de Lage Gouwe.

Het remonstrantse poortje in de Keizerstraat, gezien vanaf de Gouwekerk (foto Ruud Hofman)

Hoe maak je een kaart zonder Google Earth?

Tegenwoordig kun je door satellieten die hoog boven de aarde zweven, heel goed zien hoe wegen lopen en hoe dorpen en steden in elkaar zitten. Droeger waren er geen satellieten. Er waren wel kaarten. Hoe maakten ze die?

tekst: Tiliam van der Poel

Een meetketting uit de 19e eeuw. De ketting is tien meter lang. Hij heeft vijftig schakels die elk zo centimeter lang zijn. Na vijf schakels (een meter dus) zit er een ring. Dat telt makkelijk als je aan het opmeten bent. (Collecties TU Delft)

Meten, rekenen, tekenen

Vaak gebruikt een kaartmaker een meetketting. Hij kan daarmee heel precies meten hoe lang een straat is, of hoe ver de gebouwen uit elkaar staan. Op sommige kaarten zie je om de paar centimeter stipjes staan. Die geven de lengte van de meetketting aan: elk stipje is een meetpunt.

De tekenaar moet ook kijken hoe groot het papier is en wat er allemaal op moet staan. Dan moet hij de plattegrond verkleinen, anders past het niet. Daarvoor moet hij goed kunnen rekenen. Als de afstand tussen het stadhuis en de Tjssel één kilometer is, dan teken je op papier bijvoorbeeld 10 centimeter: $10 \text{ cm} = 1 \text{ kilometer}$. Dit heet op schaal zetten.

De kaart die je op deze bladzijde ziet is zo'n oude kaart, van Vlisscher (1612). Herken je het Stadhuis? Als je goed kijkt zie je zelfs het wasgoed dat ligt te drogen op de hleekvelden en de koeien in de wei.

Nu je weet hoe je kaarten kunt maken, kun je het zelf een keer proberen. Teken je eigen straat en het pleintje waar je altijd speelt maar eens... Wat een werk he?!

Eén kaart, drie personen

Om een kaart te maken, zijn drie mensen nodig: één die de stad goed op kan meten, één die goed kan tekenen en inkleuren, en iemand die de kaart drukt. De tekenaar is een echte kunstenaar. Als je naar oude kaarten kijkt, zie je dat het een enorm pietepenterig karweijsje is om al die huizen en gebouwen te tekenen.

Je moet weten waar alle gebouwen staan. En je moet weten hoeveel afstand er tussen die gebouwen is, anders klopt je kaart niet. Veel kaarttekenaars klimmen dan ook op hoge torens. Of ze zoeken een plaats op een bergje om de stad te bekijken. Dit kun je op oude kaarten goed zien. Het is geen plattegrond zoals wij die kennen. Het is een kaart zoals een vogel een stad ziet. Daarom heet het een vogelburchkaart. Zo'n kaart is meestal niet zo precies.

Details uit de kaart van Claes Jansz. Vlisscher uit 1612 (afbeelding Streekarchieef Midden-Holland)

Wist je dat...

...Goudse kaas helemaal niet uit Gouda komt? Het is eigenlijk Stolbse of Stolwijkse kaas. Je raadt het al, de kaas komt van boerderijen in en om Stolwijk.

...kaartenmakers in de middeleeuwen elkaar vaak natekenen? Soms nemen ze zelfs elkaars fouten over. Of ze tekenen iets in dat inmiddels al is afgebroken. Zo tekende Blaeu een klooster dat er al lang niet meer stond.

...er een paar echte zeehelden uit Gouda komen? Gek hè, Gouda ligt niet eens aan zee. Op de Turfmarkt staat nog steeds 'het Admiraalshuis'. Als je wilt weten van welke admiraals dit huis was, lees dan het artikel op pagina 20.

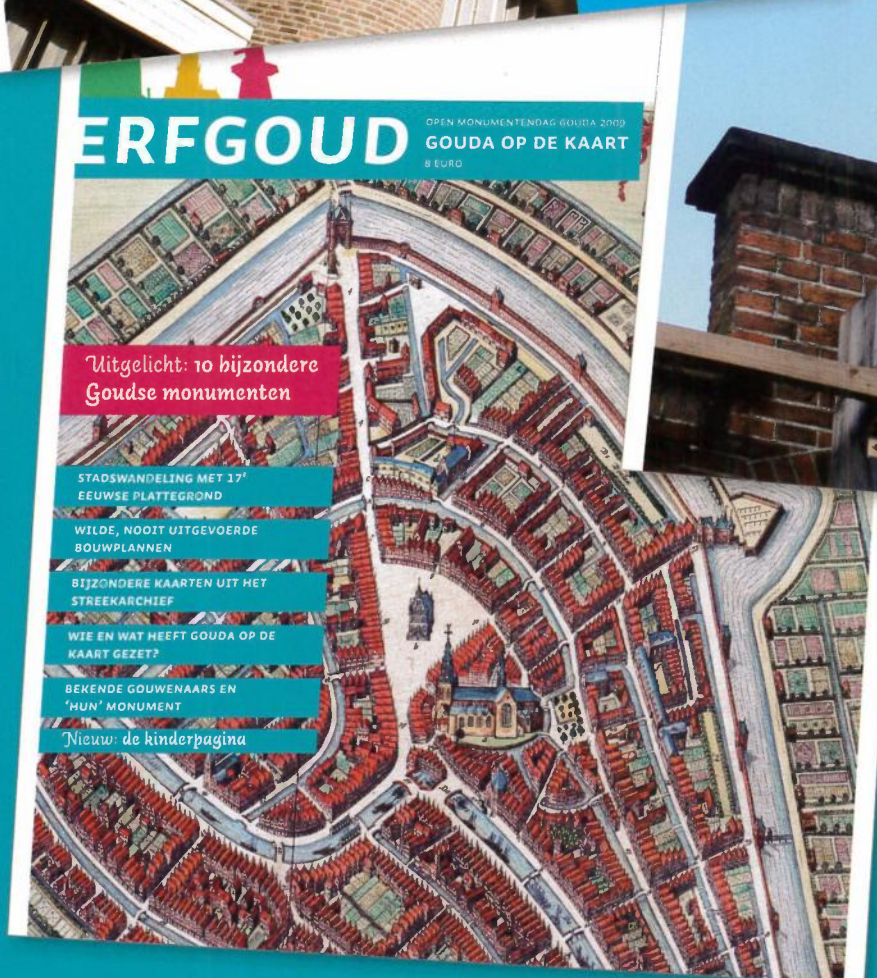
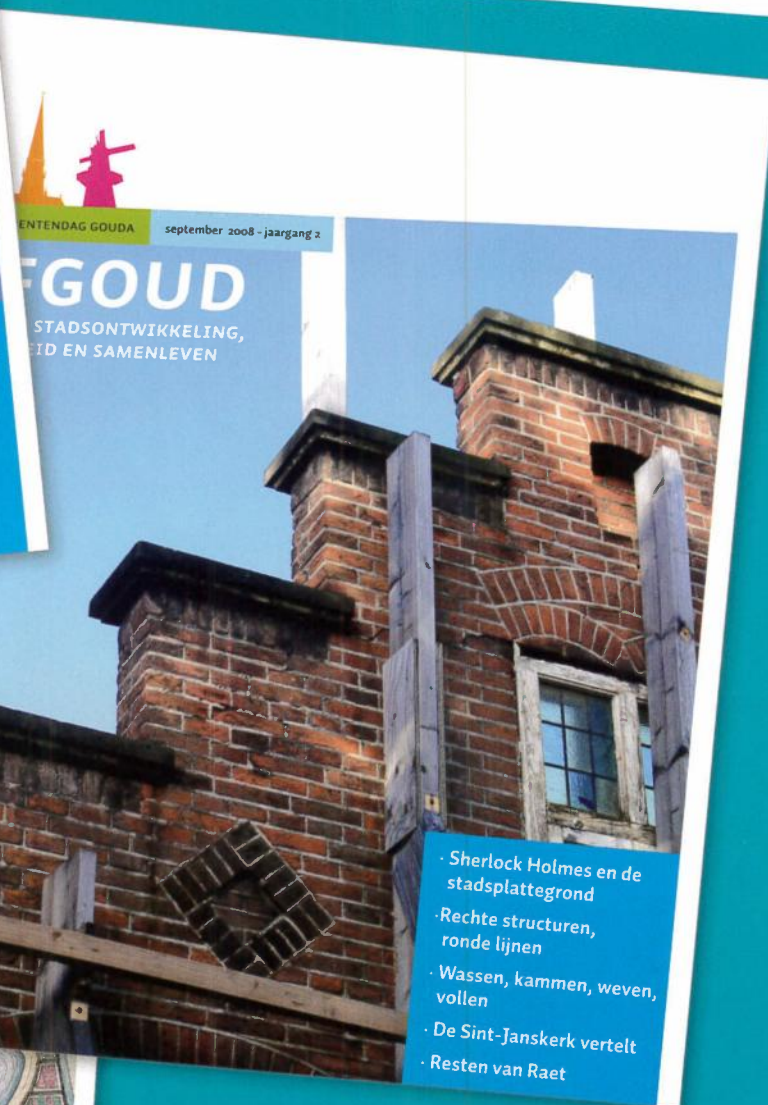
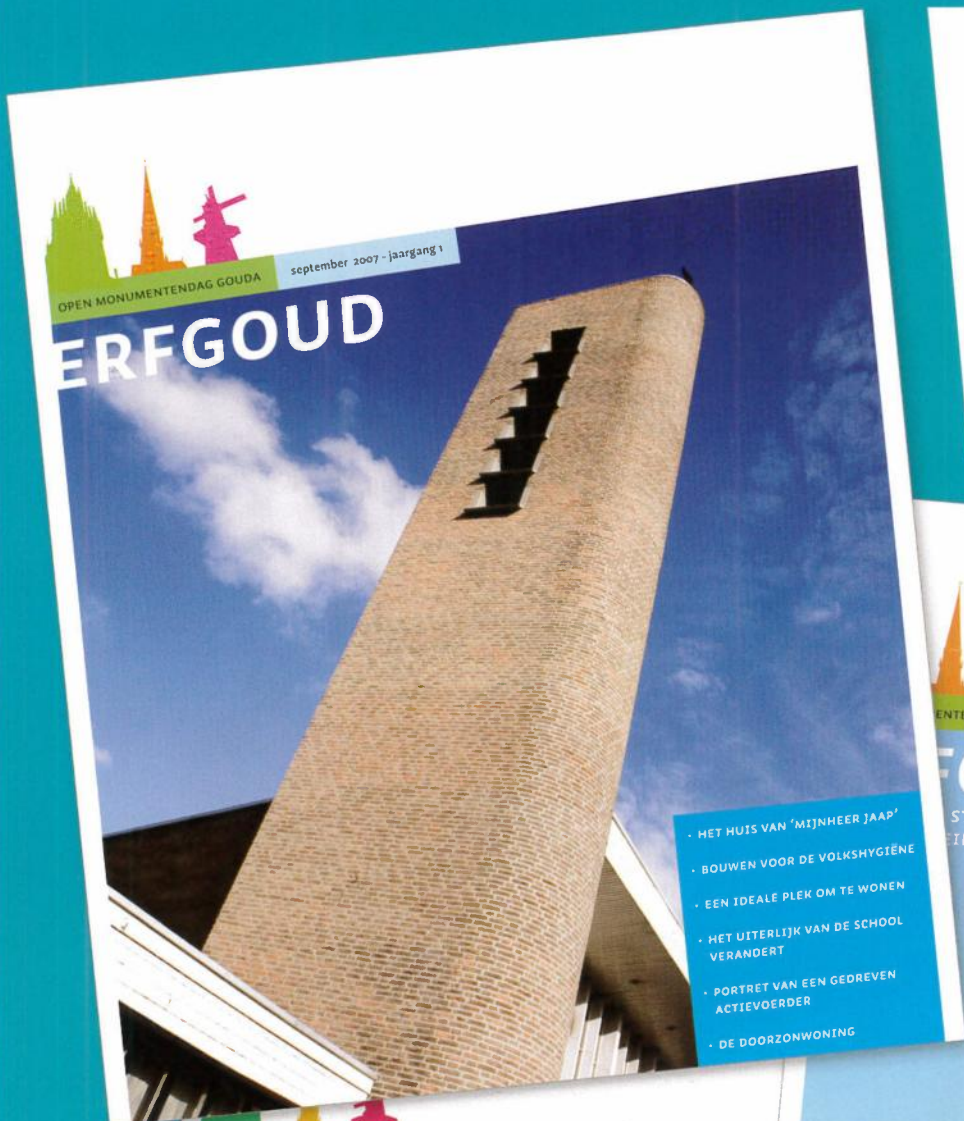
...Gouda de eerste grote Hollandse stad is die 'bevruid' wordt door de Geuzen? De Geuzen vechten zij aan zij met Willem van Oranje tegen de overheersing van de Spanjaarden.

...kinderboekenschrijfster Tuijthuis den Hollander haar boeken schrijft in de mooie binnenstad van Gouda? Op bladzijde 26 vertelt ze over haar schrijfhuis. En ze verklaart de titel van haar volgende boek over Spekkie en Sproet!

...je zelf geschiedenis kunt schrijven? Je kunt alles opschrijven wat je weet over je eigen huis en over wie daar gewoond hebben. Als je dat dan samen met alle mensen in je straat doet, dan heb je een heuse straatgeschiedenis. Op bladzijde 16 staat zo'n verhaal over de Van Beverninghlaan.

GENOTEN VAN DEZE
DERDE EDITIE VAN
ERFGOUD?
KOOP DAN OOK DE
EERDERE EDITIES!

**SPECIALE AANBIEDING OP OPEN
MONUMENTENDAG, 12 SEPTEMBER:**

de edities 2007 en 2008 samen voor 10 euro. Alleen bij de
boekenstand in het Stadhuis. Kom snel, want **OP = OP.**

STICHTING OPEN MONUMENTENDAG BEDANKT HAAR SPONSORS:

Hazenberg **A**rcheologie

*Alweer de trotse hoofdsponsor
van de Open Monumenten
dagen in Gouda!*

Hazenberg **A**rcheologie

"Ook in een historisch pand uit 1534 is het prettig wonen".

Woonpartners Midden-Holland

Thuis in Wonen!

Vestiging Gouda
Achterwillenseweg 22a
2805 JX Gouda

Telefoon (0182) 59 70 70
E-mail vestiging.gouda@woonpartners-mh.nl
Website www.woonpartners-mh.nl

*Bouw- en
aannemersbedrijf*

Th.J. van Dijk B.V.

100 JAAR VAKMANSCHAP

Marconistraat 68X
2809 PE Gouda
T 0182-547040
E info@vandijkgouda.nl
www.vandijkgouda.nl

DEN HOED AANNEMERS

MOZAÏEK WONEN

ALPHA MAKELAARDIJ

DUPREE MAKELAARS O.G. B.V.

JOS VAN KERSBERGEN TIMMERWERK EN RESTAURATIE

PUNSELIE BISCUIT HOUSE

2PK ONTWERP EN TYPOGRAFIE

TRAPPED IN SUBURBIA

HOUTMAN AANNEMINGSBEDRIJF

oggi

ONTWERPERS VAN
COMMUNICATIE

marketing
STRATEGIE

online media
WEBSITES

grafisch
ONTWERP

023-5556667

www.oggi.nl

Open Monumentendag staat bij
Rabobank Gouwestreek op de kaart.

Een ondernemende bank voor een ondernemend

Rabobank

